

1106 450 / 1911

191 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 191

ГРИГОРИЈЕ БОЖОВИЋ

ПРИПОВЕТКЕ

ID=9461255

1. 1

66 430/191

КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

КОЛО XXIX. Бр. 191.

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 45437.29

ГРИГОРИЈЕ БОЖОВИЋ

ПРИПОВЕТКЕ

1 9 2 6

ШТАМПА ЗАДРУГА ШТАМП. РАДНИКА „РОДОЉУБ“, БЕОГРАД

БИТОЉСКИ БОГАЉИ.

Само што је сунце изгрејало. Уска, кривудава и прљава улица као у Јерусалиму. По њој тандрчу старовремске таљиге, одјекују зарђали звекири, несносно бију о неравно камење заптијске чизме. Све ово зачињава груба свакодневна песма млекара, дрвосека и разних уличних продаваца, која човека силно раздражује, да готово плаховито скаче с места, примиче се прозору са жељом да пљуне на продавце, прљавштину, град и живот. Погледаш и застанеш.

Стари, ружан и каљав Јеврејин, одмерено корача, са празном извешталом врећом пребаченом преко рамена. Испод замашћена феса неодређена облика вију се риђи пејси, прљави као што му је врећа и као што су лица напред погнутих домова поред којих пролази. Из метласте сигаве браде узвио му се грбави нос и вире орловске очи, које су коварно зажмуриле, као тобож неће ништа да виде. Међутим, ако добро загледаш, видиш како се лупешки, испод готово састављених поклопаца, лагано окрећу и десно и лево, да штогод спазе било за пожутелу врећу било за какву доставу. Посматраш му покретно чело готово да за сваку згоду и прилику начини триста најразноврснијих мрежа од бора: да се добродушно осмехне, да се покаже срдчан и готов на услуге, да се учини слаб и болешљив и да те увери како већ читаву седмицу није хлеба окусио. Видиш како се на сунчеву зраку преливају сва ова расположења, па те нешто прикује за место, те га мериш с неким потајним чуђењем и страхом, мржњом и уверењем у жилавост и снагу „изабранога народа“.

А Јехудил претвара се да те не види, иако добро зна да сте стари познаници. Крајеви окрпљене антерије мање му одскачу од голеница, гломазне кондуре лакше падају на рупчасти помост. Он устура главу назад, јаче зажмири очима и отеже храпаво и једноставно, подељеним на слокове неким особитим гласом, који се од Јеврејина само може чути:

— Ко има ветви-и-и? — па као јастреб крадилице погледа на врата и прозоре, да ли ће га когод позвати на трговање и продају.

— Да продава ветви-и?...

Становници чују и познају његов глас, који им је већ одавно дотужио. Нико се не помаља, нико га не зове. Што је старога било за продају, одавно је продато. А он не губећи душевно спокојство, као да му је свеједно хоће ли купити или не, хладнокрвно продужује пут, не престајући храпаво викати:

— Ко има ветви?... Да продава... ветви...

И тек кад дође на крај улице, он се окрене назад, мало се замисли, опет опучи напред и подвигује љутито:

— Да продава ветви, да продава — а — ä!...

Стојиш и сређујеш утиске од купца старих дреха, глас којег се већ губи у уличној галами, а ето избија снуждени дрвосек.

Суморан је, безизразан и туп као опаљена ледина. Право оличење словенске мизерије македонске. У почађалом кожуху, са повећом прљавом чалмом, од које му позади виси реснати крај, натакао је секиру на руку, па руке прекрштено увукао у рукаве или их спустио на силав. Чудиш се како иде, уморно, тромо и мртво. Као да је желудац камењем напунио. По лицу расплунут израз потпуно ропско-ушкопљеничке апатије и тупости. Чини ти се да му душа не може разликовати бело од црнога, добро од рђавога, него му је пред очима нека бескрајна магличаста пустош, према којој је такође безгранично равнодушан и непокретан. Ако имаш потребу да ти нацепа дрва, није доста да га зовеш с врата или прозора — ваља да му притрчиш, да га добро дрмнеш за

рамена и подвикнеш му као у воденици или јако наглуху. Он се тупо окрене, блесаво те погледа, бунисе и прибира да се сети што га то буди из мртвога сна, у којем ништа не сања осим некакве огромне као планина сиве маглуштине.

— Дрва да кратиш!

— А?

— Дрва, дрва, — и показујеш му опруженом подланицом како се спушта секира кад се дрва цепају, — разбираш?

— Како да не разбирам: дрва, а?

— Дрва, дрва!

— Арно, де, сега...

Веруј, грозница да те спопадне од нестрпљења док праг прескочи, кожух скине и маши се за секиру.

Но ако га не позовеш, он апатично продужује свој млитави ход улицом као да му је пријатно што га свет оставља на миру. Та рећиће после својој љутој и гладној жени да га није нико звао... Несрећник. Стајао је, зар, сасвим у страни од новог македонскога живота, који је тако очеличио душу добродушнога Словенина. Загонетно. И стидно да сам у себи поцрвениш. Јер док и јудејски старудар и кичевски млекар кличу по градским улицама српским говором, знајући да ће их целокупно становништво разумети, и то ако само тако буду узвикивали, дотле дрвосек, сањајући ваљда да је на селу испред беснога аге-господара, повија се, у страху заборавља језик матере своје, па као сова гукне овда-онда:

— Одун јарма, одун... ма!

А изговор му је такав, да га цео дан можеш слушати и не разабрати како жели дрва да цепа, па да си у Кајиру учио турски и арапски... Бедни дрвосек не зна више ни једне турске речи!

Окренеш се на другу страну да би у себи заглушио то што си чуо и видео, али те опет чак с краја улице жалосно пецне за душу, за срце, за словенски понос:

— Одун јарма — одун јарма!..

Ускоро наилази читава врста прилепских сле-

паца и уопште маћедонских богаља, толико сличних између себе да их је тешко разликовати и подвојити у редове. Један исти богаљско-слепачки језик, речник и музика, равна, жалосна, отужно-бљутава. Одвратни занат готованства и овде је учинио своје. Јер не видиш искренога невољника, који ти смерно а отворено Бога ради тражи милостињу да се прехрани, не буди у теби оно сажаљење које увек изазивље право убоштво, него презрење и гађење. Ови божјаци сваким дахом својим гледају да те обману, да те слажу, те да више зараде. Лаж и подла грабљивост крећу њихов одвратни живот.

Та ругобна поворка по реду иде од врата до врата, истандрља неколико отрцаних просјачких бројаница, па застане да прими плату своју баш као научени коњ у вршају кад се примакне стожеру.

Ево на оближњим вратима застаде богаљ на коњу. Једна му се нога не види: или је заиста нема, или беше згодно прикривена на самару неким прљавим замотуљцима. Другом се упираше у праћу. Глава му је зачудо мала, очи зелене, подле и лукаве, а изврће их тако вешто и боно као да му змије уједају само срце. Рага на којој јаше буквално је урешена торбама, брашњавим бисагама и још неким завежљајима. Пред њим иде неки здрав плавојко, веома вичан просјачку занату, тако да брже чита научене изреке, него кад грчки поп код Срба свети водицу.

Вођ приђе другим вратима, држећи у руци лимано бучуче, у које примаше милостињу. Богаљско кљусе ваљда га не спази и хтеде преко обичаја продужити, но наказа га у том тренутку са самара тако пакосно секну поводником, да се сирото кљусе у мало не стропошта. При том тако искези зубе према њему, а око усана му заиграше такве боре, како се само може видети код кучке која на човека мучки напада. Као да му је бедно живинче криво што нема и друге ноге, или што му је једна крпама прикривена.

Плавојко куцну штапом у врата, па отпоче брзо:
— Дарујте на сакат без нозе парче лепче, које

париче, за здравје, за живот... Сакат без нозе од малечко, добри луђе; за Господ, за челада...

Чим овај као бројаницу очита ово и пружи буче преко прага, богаљ искриви главу, преврну очима, па поче да пева:

— Жалујте на сакат, мале,
 На сакат без нозе, мале
 Од малечко без нозе, мале,
 Од малечко без кућа, мале,
 Без отац, без мајка, мале:
 Парче леб за душа, мале.
 Нозе имам, мале,
 Нозе немам, мале,
 Једна сува, мале,
 Отпадната, мале...

И на последњем слогу одједном застаде, спусти главу, узе обичан израз, шеретски задовољан. По свој прилици имаше да отпева још неколико реченица, али као практичан човек пресече, јер чу како у бучуче његова сапутника нешто паде. Плави отвори уста да захвали, но одмах крену даље, јер га заостала богаљева нога добро куцну у слабине.

Мајмунска наказа се удобније наместити на самару, опет искриви главу и поче:

Дарујте, на сакат, мале...

И спази мене.

— Господине, — преврну пренемажући се: — једно париче, једно металиче, а? Жи'ти кокона твоја! Сакат без нозе...

Кад се маших за новчаник, он лупешки окрену арнаутски плавојку, будући у уверењу да га нећу разумети:

— Виде ли? Ова је сорта највећи зевзек. Воли да те гледа и да ти одмах пару да, као да си му за срце прирастао. Гледај како је зинуо у мене као будала!

Задрхтах, али му бацих новчић. Он га ухвати, метну у торбу испод своје горње хаљине, па задовољно настави својему другару:

— А паве будален? Си ћукан!¹ — Сполајети,

¹ „А виде ли будалу? Као ћуран“.

господине, — окрену се мени — да ти је жива коната!

И ђаволски хихикну.

— А одакле сте? — рекох му арнаутски, колико да види да сам га разумео.

Он се нимало не збуни. Као да ништа није ни било. Само опором ошину кљусе, опсова га и настави:

За душа, мале,
За Господ, мале,
Господ здравје, мале,
Господ живот, мале
Да ви дава, мале.
Господ...

Коњ често застаје, богаљ скрнави име господње и прави безобразне шале за мимопролазницима, смеје се и цери као сатанин пород. А улицом, као на подсмех и покор целому свету и свему што је добро и свето, разлеже се рефрен:

За душа, мале,
За Господ, мале...

Бежиш из куће да се склониш од ових божјака. Идеш кривудавом улицом и иза једнога завијутка који служи за сметлиште оближњих становника, лежи у јазу наслоњен уз његову узвишицу један идиот, каквога нигде у свету нема. Он је један од жалосних градских Диогена. Сакат је, гурав, прљав и одвратнији од најнемогућније одвратности. Чепрка по ђубрету док не нађе комад полусатрунула ђона, па га окрене неколико пута, идиотски му се осмехне, пољуби га и стрпа у недра.

Пролазиш мимо њега, а он те гледа блесаво и тупо. Жвале му теку из уста и без прекида цуре на земљу. По бради, по оделу, по рукама и ужасно нечистим ногама, спекле се оне као сталактити, као ледена капавица са почађалих стреха бедних сеоских кућа.

Фес му је тако приљубљен за лобању, а при том неразговорне боје да даје утисак потпуно ћелавога човека, какав се може видети само на Истоку. Европска одећа још једва чува свој првобитни облик.

Панталоне су обучене наопако, а изнад њих је прљава кошуља, нешто дужа од сака. Руке у зглавцима више надланица као да су пребијене.

Наиђоше две госпе са једним пратиоцем. Спазивши га укочише се, стресоше се и одмах почеше по својим торбицама тражити да му штогод уделе. Но пратилац им даде знак да причекају и приђе ка згурену идиоту.

— Тасе, пуљи овамо! — ослови га и такну штапом, — која од овије кокони највише бендисуваши?

Тасе исправи малг искривљену главу, премери даме у колико је то могао, па се окрену сабеседнику и спусти леву руку на колено. Мало је гурну напред, саставивши је у песницу, и поче да таре палцем о врх кажипрста: хоће најпре новце, па да да одговор.

Пролазници замахаше главом од чуђења да и овај идиот, који не може ни речи да изведе, зна да се погађа за услугу која му се тражи: да добије најпре новац, па тек онда да размисли.

Једна му од госпођа удели. Поред тога што га пратилац понова упита која му се више од њих допада, он непомично ћуташе. Очевидно чекаше да му и друга удели, па тек онда да срце имадне слободан избор. Јер чим се сви троје кренуше, он учини:

— Му-у!

Окретоше се и насмејаше. Он беше опружио једну руку пут госпође која му даде милостињу, нишанећи је право у очи. А кад виде да су га спазили, он се кретенски засмеја, метну руку на десну страну груди, мислећи ваљда да му је тамо срце, избечи очи и замумла:

— Му!

То вам је Тасе Мрсуљче.

Од некуда на раскршће избија Нестор Црни, некадањи велики богаташ са Бајира, који је полудео кад су му разбојници једне ноћи отели огромне новце, и од оца наслеђене и њим самим

удвостручене. Он је прави Диоген, и ваљда на целом Балкану најближи великом цинику коринтском. Замишљено је наслоњен на своју лудачку руку, са издигнутим као дуга обрвама, па опет симпатичан и доста интеллигентан. Сав је црн као калајџија. Ко га не зна помислио би да је каравлашки котловар који се по селима виђа међу циганским скитачима. Одећа му је сва из црних рита као што су калајџиске пачавре. Никако не можеш да разбереш из чега је састављена: то је просто хрпа набацаних у највећем нереду дреха, закрпа и сваке ваздијаније. У једном опанку видиш му сламу и чохани обојак, а у другом крпу чисте црне свиле, док је на раме привалио закрпу од просте врећетине. И те рите висе низа снагу његову у дивно потртим ресама. У рукама му је велики мечкарски штап, а код ногу, чим је на раскршћу застао, нарамак такође црних крпа, који му зар служи за одар при непрестаном кретању с једнога места на друго. То му је и свеколико имање.

Поред свега тога од њега бије нека отворена веселост и радост. Изгледа да живот посматра као философ, да га разуме, па му се ево на овај начин подсмева, доказујући му да је јачи од њега, да је виши — много виши — и од њега и од околине.

Читав чопор несташне дечурлије беше га окружио и мољаше га да му штогод одсвира:

— А Нестор, а жи'ти Господ!..

Но он се подбочио на лескову штапу, начинио смешно-озбиљно лице, упро поглед у децу, па хоће да продре у њихову несташну душу, завири тамо и види да ли се она збиља интересују његовом вештином, његовом музиком, коју он веома високо цени. И по игри на лицу чини ти се да се пријатно изненађује, да воли ову детињску безазленост, љубав према њему и поштовање његове свирале. Почиње да се осмејкује и бива снисходљив према молбама малишана.

— Анде, чичо, ће те слушање!..

Он завлачи руку у црна недра, чеше се, и пес-

нички упира поглед у зрак, као да је дух његов заузет нечим много вишим но што је околина. А деца зажагрила очима од нестрпљења, и лукаво се старају да буду уљудна. Најзад, Нестор маше руком по ваздуху у знак да нема куд и из недра извлачи кратку чађаву свиралу.

— Анде, де!.. Чичо!.. — узвикују малишани, бијући ногама о земљу и молећиво тапшући рукама.

Али он се намршти. Опет апатично меће руку у недра, чеше се, зева и кези зубе, показујући како му је сасвим досадно, како му се не свира, како тобож нема пред ким, нема за кога да влажи своју свиралу и мучи прсте. Та публика, по свему се види, не заслужује те високе његове пажње... Враћа свиралу у недра, мрмља нешто са изразом досаде на лицу, граби једном руком штап, а другом одар и тобож хоће да пође, јер је јако нерасположен. Но деца знају његову уметничку нарав и не одступају; као прстен непробојном веригом савијају се око њега и машу рукама:

— Нестор, жи'ти Господ!.. Жи'ти душа, не оди!.. Ће умреме...

— Е, арно, бре кучина ђаволски!... Жал ми је... Срдачан топли осмех заигра на његову лицу; зауставља се. Одар спушта до самих ногу својих, штап услања уз раме и вади свиралицу. Лизне прсте и замисли се.

— Што сакате, бре, кучина?

Он није добро ни изговорио, а десетине у гамама почињу да ређају његов репертоар.

— У, у!... ђавол да ви разбере!.. Нё свирам!.. — подвикне и тргне се да пође.

— Леле, ќе побегна, леле, чичо!.. Ти се молиме, како на Господ — жи'ти... жити... свиралче!

Дечурлији као да се и сам лелек јако свиђа, па га све јаче и јаче прихватају. Нестора то дира, те се опет зауставља, ћудљиво се осмејкује.

— Е молчите како луђе, а не ха ха-а-у-у, како кучина. Свето ќе се смеје со нас како со ајмани. Он свирање сака, а не мајтапласи. Демек свирање, а?

— Свирање, а, а...

— Арно, молчите!..

И намешта свиралу. Духне у њу, претрчи наниже по рупицама као прави вештак. Истински маестро. И почне:

Ој, девојче мамино, пуцино,
Зашто неси казало, рекнало:
Кој ти купи фустано, фустано? —

На половини четврте музичке фразе, он одваја од уста свиралу, гледа слушаоце као да би их хтео упитати како им се свиђа, не зато што сам сумња у лепоту своје свирке, но због тога што би хтео да види да ли га они разумеју, да ли виде колико душе троши он на ову просту музику. А деца су зинула. Он се уозбиљио, опет подиже свиралу и одмах почиње другу:

Невесто, око калешо,
Изведи коња дорија,
Сутра ћа ода в Србија...

И одмах пада у огањ. Видиш да је Маћедонац, видиш како га потреса ова песма, коју је печалбарски живот избацио тако једру и душевну. Он целим телом прави нервне покрете, маше главом и подмигује, као да хоће да овапути тренутак како маћедонска невеста са обала Охридскога Језера, или Црнога Дрима, покорно слушајући својега мужа и господара, са стидљивим плачем изводи беснога дорију, спрема му прибор и белу терћију.

Па кад заврши:

Жал да ти неје за мене —

Нестор испушта свиралу, рашири руке, затресе главом, покупи обрве, почиње јако да трепље као да ће сузе да му потеку и подвикне:

— Пхи! Како нејзе да неје жал!?!.. Ех, дердоји, пусти мераци!..

Мали слушаоци укочени. Усхићење на врхунцу. Опажаш како су заборавили да је црн и гадан, па би чисто хтели да му потрче у наручје. А он мало нагао к њима, раширио веселе очи, хтео би да их загрли.

— Сакате српски, ама од Србија?

— Сакаме, чичо, сакаме!..

— Туку молчите!

Па им заносно почне, још огњеније, још изразитије. И топи се у свирци. Изређа им „Бојерку“, „Принцезино Коло“, „Сарајевку“ и још много других кола и песама, које су, ко зна како, до њега дошле.

— Много арни свирки — резонује при одморима: — ама сакат убаво свирење, со мајсторија. Хе... несу за секој гајдаш: ду, ду, ду!.. Но со умештина. Од срцето да и' свираш. Оти — од тука су излезене — и показује прстом на груди.

Па се опет замисли.

— Може, сакате свирки од Јевропа — нагло прекида ћутање, и, зачудо, почиње неки стари кадрил, који је ваљда ухом ухватио слушајући ноћу с улице какав кафе-шантански оркестар.

— Јас секоја свирка знам. Тој ми је стока¹ од Господ. Ама директор од српската школија да ме вика — не му свирам. Оти за паре свирење од мене нема. Кога сам без лебо си свирам за пари. Туку тој неје свирење, — душа ми тога плаче, а прстите свират така... на ветар. Ех, свирење, свирење — неје за секоје луђе!.. Поарно, кога си излезам од град на двор, па си одам на Буково² и седнем на некој гроб, па си свирам... Месечина горе, звезда, небото како да ти вели: „ела кај мене!“ — мртваци долу, ноћ, убавина. А мртваци много арни луђе. Спијат, душички, како мирни малечки дечина. А јас свирам, свирам, да и' разбудам малко. Мртваци плачат, месечина слзи пушта... На-а! — толко срцето ми се стори, душа ми свира и си одам хеј далеко, далеко... оро, песни, секоја свирка свирам за мртваците да им је полесно лежење во гробиштата, да не им је много мака в таја пуста темнина. Така весело свирам да не плачат много. А после земам једна жална, једна за живите, оти тије су полошо од мртвите, е-ех!...

¹ Капитал.

² Битољско гробље.

Жална песна, жално свирење — ама одите скршите глава, бре кучина, на кој кажувам јас! Пувки и дутки све је... Скршите глава! — мрачно и злобно подвигне, брзо зграби своје прње, појури напред као авет, пакосно пљујући десно и лево, као да хоће од себе да одагна тисућу нечистих духова, док се сасвим не изгуби.

А дечурлија стоји, зинула, чуди се, па кад га већ почиње губити из вида, присети се, уђе у своју првобитну кожу и незахвално подвигне:

— У-а, Нестор Ђуптин, уа!..

Излазиш на Широко Сокак.

Улица жива и даје граду колико толико културан изглед. Људи у шеширима, госпе одевене најмање по прошлородишњој моди европској, шетају горе-доле, те за тренут заборављају да си у великој источњачкој паланци. Али те нешто брзо извлачи из ове пријатне самообмане.

Два Арабљанина слепца узела се за руке и одмерено иду уздуж средином улице, без вођа, пипајући пут својим штаповима. Обучени су у одело хоџа: носе антерије и дуге жутњикаве расе до земље. Око главе зелене хафуске чалме, на ногама местве и источњачке каљаче.

Иду они и певају неку дивну песму свога завичаја, различиту од свега онога на што је ухо у Битољу навикнуто. Почине један, отпева неколико фраза, па док још он није свршио наставља други, док се после кратког времена обојица не сусретну да се дивно сложе, певајући у дуету. Мелодија чудна, језик потпуно неразумљив, па опет тако ти је близак души, и човек осећа да је некад у сну слушао овакву песму. Грлени гласови, иначе опори, изговарају се с толико мекоће и гпкности, да не можеш уха одмаћи, него би хтео непрекидно да слушаш. Акценат сваке речи тако је мио, да ти се чини како осећаш, како знаш да баш ту треба да дође и то баш такав, а не друкчији. Арија проста арапска, пустињска, равна и једра,

окићена јаким усклицима по где-где, који те уздижу од земље, јер ти се чини да је то призив пустињскога пророка, мистичнога богоискатеља. Преносиш се у древна времена, прелазиш на крилима маште у Арабију, видиш како је Бедуин у ноћној самоћи упропоглед у неизмерно море сјајних звезда, осећа бескрајност и вечност, па обузет страхотним необјашњењем кличе к небу, призивље онога ко је највиши да му објасни све, да га сједини с том бескрајношћу и величином, јер хоће да продре у њу, да ишчезне у њој, јер не може да је савлада, да је смести у себе...

Слепци се често надмећу ко ће лепше и изразитије да отпева свој део, као да имају намеру да троструко награде ону бедну парицу, што им се сувише нештедро баца у тас. Лица им мрка, опаљена, али складна и симпатична. Место очију савршено празне дупље са потпуно очуваним поклопцима. Те их дупље не грде тако као наше слепце, особито кад су покривене трепавицама. Кад се напрегну да нагласе неко место у песми и због тога подигну главу, одмах се те дупље чудновато засјаје, те зачас изгубиш утисак да су слепци.

Преживљујући ово, сетиш се одмах нечега другог. Хоћеш да сравниш македонске богаље с овим арабистанским јадницима, који су ти по свему далеки и туђи. Док код првих свака игра на лицу, свака бора, сваки покрет одаје нешто лупешко, подло и пакосно, најјаче доказујући како је код њих сасвим потамнео лик божји и човечји, дотле код ово двојице видиш нешто обратно: скромне несрећне појаве, које не мрзе људе, напротив желе им бољу, много бољу срећу, но што је сами по вољи судбине имају. Македонски богаљ је до бескрајности пакостан и себићан — тако би да сви људи буду као он. Будући слеп и таман споља и изнутра, он кроз ту таму гледа на свет, њоме масти све људе, па му се чини да је све одвратно и гадно као што је сам. Зато је дрско циничан, зато је од свог богаљства створио гадан занат. Песма и израз ових двају Арабљана као да

испољава њихову широку љубав према људима. Види се, они осећају своју таму, своје убоштво, па се опет теше тиме што код осталих људи има светлости, и — срећни су. Зато нису пакосни, не старају се да обманом зараде више новаца. Они иду, певају, без срџбе, песмом опомињу људе да не заборављају бити добри. Иду као невољници којима је опет добро међу здравим и срећним људима.

Свет их гледа из радозналости, но ретко прилази да им удели. По читаво пола часа корачају и певају они, а њихов тас никако да звекне. И чудиш се. Њихова браћа одавде већ би почела да куну, а они све више и лепше певају. Лица им опет светла и задовољна, а не пакосна и мрачна.

Уделиш им штогод. Тасић звекне, и они се обојица окрену к теби. Не разумеш језика, али знаш да је то захвалност, проста, уљудна, од срца. Тад им лица потпуно губе онај слепачки вид, који њихови другови Хришћани увек задржавају, јер им душа никад не преживљује никаква боља осећања. Тада ти се учини да нису слепи, но да су добили неке тајанствене очи, које очас засјаје дубоком љубављу према теби, па брзо утрну, да те не би много збуниле и уплашиле.

Дубоко си ти њима захвалан што ти уделише много скупљу милостињу: што ти изазваше веру у добро људско срце, и неизмерно зажалиш што ниси у стању да и њих учиниш срећним.

Улазиш у пивницу.

На први мах пада ти у очи висока мршава појава књаза Јевангелија Николајевича Донгара. Прави шпански хидалго: Дон-Кихот залутао у Битољ. У црном грађанском оделу, под шеширом, у путничким камашнама какве носе турски официри ловачке бригаде; црна, једва прогрушана брада рашчешљана на две стране, бркови издигнути, хамлетски израз на лицу. Војник од главе до пете. Метнуо руке у цепове од чакшира, па замишљено корача по пивници

готово парадним кораком, као гардиски официр. Скут од капутића помакао руком назад, те му о лево бедро виси мали кавкаски булат са читавом гомилом разних ситнурија и знакова. Ту су некакви урочци, изукрштане сабљице, сребрним верижицама увезане, лобања с голенима, прстенови, крстови измешани као на одећи великих схимника, звездице и медаљони, те ниси кадар разабрати да ли су то хералдички знаци његова дома, или симболи мистичара и слободнога зидара.

Унаточ својој страховитој мршавости и овешталости одела, он те силно привлачи. С лица му бије загонетност танана лудила, а цело тело представља још сачуване развалине некад збиља господски сложена човека, умнога и образованог, правога Европљанина. И од свега тога остала је само сенка, која у битољским знаменитостима заузима прво место.

Жалосна је његова историја.

Донгар је пореклом Цинцарин, и у Битољу има родбину. Стриц му је отишао на печалбу у Бесарабију, где се доста обогатио, па га је узео к себи и, изгледа, прилично школовао. После је Јевангелије ступио у војску, у неки коњички пук руски, где је дотерао до капетанскога чина. Са руским официрима био је и у рату у Бугарској. И кад је био у жеку младости, њему се у Русији догодило нешто страшно: он је због тога полудео и послан је овамо, не као Јевангелије Донгар, него као Књаз Донгар, прави и непосредни потомак Александра Македонскога...

Тако људи причају. Међутим његова казивања више су но фантастична, онаква, до којих само долази снажна уобразиља манијака и лудака. Он прича овако. Служећи у лајб-гарди, он је врло брзо успео да се истакне и буде запажен; живо радећи по свршетку Николајевске Академије Генералнога Штаба (!) он је први поднео цару Александру план за даљно-источна освајања и сибирску железницу. Леп пријем ових нацрта, као и многобројни одзиви, учинише те он ускоро поднесе цару и друге за уређење оронулих руских финансија, које му доцнаје украде Вите,

те се прослави као министар. Затим, измислио је брзометни топ и начинио план за васкрснуће македонске државе, придобивши цара за његово остварење тиме што га увери да су уз њега осим Влаха и сви Арнаути. Ово учини те буде примљен на двору и у њега, као *восточнаго красавца*, односно „источног лепоњу“, заљуби се велика кнегиња, царева сестра. Цар их је застао при једном најинтимнијем састанку. Завист и пакост учинила је своје. Сав капитал што му је стриц завештао, (тридесет тисућа империјала), Александар је одузео, метнуо у државну благајну, а његов родославник и све што је доказивало да је прави потомак Александра Великога, отео је и закључао у царску ризницу.

Након извеснога времена, кад га је велика кнегиња усрећила сином, он је од цара затражио њезину руку, рекавши, да му тиме само част чини, јер је дом његов старији од дома Романова, па баш да су Романови од самога великога јарла Рурика. Био је одбијен. Но кад је припретио *успроишь явный скандалъ*, њега су преварили обећањима само да се измакне за кратко време из Русије. Добио је место војнога изасланика у Цариграду. Али кад је тамо дошао, саопштише му да је постављен за директора руске болнице, у којој ће се и сам помало лечити, јер је *немножко шого...* луд! Замислите, каква дрскост: Књаз Донгар, аутор толиких пројеката и изума, луд!?!...

Опет је у Цариграду успео да његов спор с императором реши његова љубазница, велика кнегиња. Кнез Маврокордато учинио му је љубазност да буде његов пуномоћник, те је она у његову присуству протоколно изјавила да „*какого - што македонскога бродягу Донгара не знаешъ и знашъ не хочешъ!*...“¹ Дакле, издала га. Он је само рикнуо као рањени лав, презрео све жене на свету и стрмоглавце дао се у вртлог ноћних похода по харемима и будоарима Пере и Принкипа. У том је позват био на Високу Порту, где му је саопштено да му је за Русију на свагда за-

¹ „Некаква македонског скитницу Донгара не познаје и неће да познаје“.

творен пут, и да мора одмах ићи у место својега рођења, Битољ. Успео је толико само да добије аудијенцију, којом приликом је уверио султана о својој лојалности и показао му неколико нових прихода у Македонији, што је одмах примљено, а то су приходи од пасоша, нуфус-тескера, марака, државних хартија и матримонијални. И дошао је овде да чека своје време...

Тако прича несрећни Књаз Јевангелије Николајевич Донгар, који се увек наљути ако га не ословљаваш или: „Јевангелије Николајевичу“ на руски начин, или „Књаже“.

Говори српски, турски, француски, грчки, влашки и руски. Најрадије и најлепше говори руски. Мисли на том језику и зна га тако савршено како га странац готово није у стању научити. Његово умекшавање при изговору, његов нагласак, склоп реченица, затворено изговарање самогласника и дикција може се чути само у Замоскворечју.

Назовеш му Бога. Он се прене:

— *О, здравствуй, православный!*, и да ти салонски полупоклон старога гардијца, осмехне се, па наставља руски: *Скука¹ смершельная, брашъ...* Овај народ овде — псећа је публика. Културном човеку и по несрећи од старина племићу, истинском аристократу, књазу — потомку Великога Александра, немогућно је овде живети. *Сволочь²*. Сви гледају на мене као на лудака. А такав положај: ја сам се погодио с оним у Цариграду да ми Отоманска Банка овде издаје половину порезе са земље и чисто крунских доходака, па ми не дају ни једне мецедије. Отишла нека ђаволска депутација код генерал-губернатора и рекла да народ не може плаћати данак и цару и неком лудаку кнезу Донгару. *Сволочь!...* А како сам се за њих трудио — *за дрянъ³ эшакую!...* И сад

¹ „Страшна досада, брате!“

² Стока.

³ „Ђубре такво!“

немам ни гроша у џепу да попијем чашу пива, док овај цинцарски буржуј пије криглама...

— А зар ви нисте Цинцарин?

— Боже сачувај!... Ја сам потомак Александров. Ово су опет жалосни изрођени остаџи његовога народа. Ево, задовољно пију минхенско пиво, а њихов господар Књаз Донгар, који је у својим жилама очувао славну царску крв, гледа их, жедан и гладан. Ах, *ошродье прокляшое и цинцарское!*...¹ — при чему плуну и опсова руски, онако како то чине само пијани мужици или фабрични радници.

— Људи, Кнеже...

— Не. То нису људи. Ви треба да будете Књаз Донгар, па да разумете шта је то Цинцарин. Ви не разумете саму реч *Цинцарин*. А ваша је. Ви Словени проналаском овога имена доказали сте да умете добро да завирите у душу човекову и да је оцените. Јер, збиља, цинцарска душа сва је састављена из онога циничнога цин-цин-цин, које се чује кад се броје дукати. Цинцаринова душа зна само за ту музику: цин-цин-цин!... Он је средоземни Жидов, који плаче што није био у Јерусалиму да отме Јуди његову славу, те да оних тридесет сребрника донесе баш овде у Маћедонију, да их потроши за вуну, ћебета, тамо у Крушеву или у Магареву...

— Ви сте врло нерасположени, Кнеже...

— Да, милостиви господине мој! И имам рашта. Положај, понављам, *хуже губернашторскаго*,² како се то вели у Русији. Породичне хартије, родословље, тридесет тисућа империјала, титула, све одузето, те остао само луди Донгар, без парице у џепу, међу овом цинцаријом. Тражим од генерал-губернатора пасош да одем у Русију да потражим барем моје рођене новце, молим дипломатско тело за посредништво, тражим зајма до Петрограда, било за трећу класу, па нико главе не окреће, но будаласто се смеје, будући у уверењу да сам луд! А сами су луди,

¹ „Изрод проклети и цинцарски!“

² „Гори од губернашторског.“

тако ми Бога!.. Као црви погани, као кучкини синови, ови Цинцари се мотљају овде и задовољно пију, а њихов Књаз Донгар у најмању руку игра улогу несрећнога Хамлета, служи им као глупи август за разоноду. Ни чашицу пива да сркне... Ах, жене, жене, шта учинисте са мношом!..

У истини, Књаз Донгар беше трагичан и велик у лудилу својем.

— А како би се умео Књаз Донгар проводити и веселити — настави тихо, жалосно: заузео би целу пивницу, одабрао ваљане људе, па онда раскопчај горњу одећу, пусти душу напоље у шетњу и пиј руски, брате, руски... Пиј док не легнеш под сто, докле не почнеш да лајеш као псето, докле не изгубиш земљу испред очију. Да... то је потребно, јер то је једини начин потребнога ветрења великих аристократских душа, које је историја одредила да мисле велику мисао, да месе њено велико тесто, место ових глупих црва што често лижу кригле...

— Благоволите, Књаже, допустити једну молбу — умилно се обраћамо.

Њега радује твој тон више руске уљуђености, па као неки шчедрински начелник одељења покровитељски благо прихвата:

— Говори!

— Да снисходите мојој може бити и сувише дрској жељи. —

— Да чујемо!

— Да имаднете доброту удостојити ме части поћи у друго боље одељење ове пивнице на чашу пива... Ја сам уверен...

— *Съ нашимъ наибольшимъ удовольствіемъ, голубчикъ!*¹ Ну што, такву ситницу ја сам готов да испуним. Ја код вас видим центлеменску душу. С добрим човеком чашу пива, то је таква ситница, о којој... Ну, Христос с вама! Није требало да ме толико молите. Нећемо да тргујемо. Господе, нисмо ми подли Жидови, ни Цинцари... Кад вам само чини част! Ну, пођимо, баћушка ти мој рођени!...

¹ „С нашим највећим задовољством, драги мој!“

Седамо за *српски сто*. Тамо су наши који га знаду и којима се намигне да подесе своје држање, ако желе да се разоноде. Уступа му се прво место и зове се дечко да донесе пива и закуске. Поручују се добре цигарете. Публика посматра и смеје се, а Књаз излива на њу своје олимписко презирање.

— А хоћемо ли пива и тому Донгару? заједљиво и навлаш проговара Цинцарче, које је у Србији изучило крчмарски посао.

— *Дуракъ!*¹ *Сволочъ!*,... Зашкргуће Књаз и тражи да га чиме удари.

— Слушај! подвикују наши. Књаз теби није *овај Донгар*, него Књаз Донгар. Ако се само још једном усудиш бити тако безобразан, то...

— Спасибо, братци! Зато јас — почиње Донгар изломљеним македонским говором, измешаним са руским: — много љубим Србите. То је народ чесни, *герој*. Неје чавкар како овије Бугарите и нема јудејска душа како што је кај Цинцарите. Љубим...

Дечко доноси пива, а он прича, меље као воденица. Прича своје доживљаје, соли громким анегдотама руских официра своје некадање дон-жуанство, скаче с брда у до, расправља неке тамне теорије, умеће безброј непознатих термина војне технике, говори о својим плановима, о свом грбу, о својој застави, прелази на отете му новце и меша сваку ваздијанију на неколико језика. Час његова мисао блесне као муња, час спадне на трице и кучине. Час избије његово некадање широкоинтересовање најлепшим питањима, час опет видиш једну разваљену машину, која показује да је мозак коначно пропао.

Пивница почиње да пусти, а Књаз да се слободније осећа.

— Гледај, буржуј проклети! Оди порано дома, оти се боји да му кој жена не превари... ха-ха-ха. Пфуј!..

Ми поручујемо све чешће и чешће, а Књаз се очас замишља, па испија и опет прича. Најзад пивница постаје сасвим пуста. Хмељ поче да га хвата;

¹ Будала.

његова манија све јаче да бије. Он се потпуно расположи и пусти, по класичном изразу, *душу у шешњу*.

— Љубим со Србите да пијам и да се веселим. Зашто — то је народ, *брашец мој...* И зато оваја чаша да го испијеме за здравје српскога народа: ура!

Он искапи, убриса браду и бркове, уздиже у вис раширене руке попут диригента каквога хора и озбиљно нас премери, па поче да даје тон, те отпева, уз нашу пратњу, „Многаја лета“ Бортњанскога.

И као да се с верига отпусти.

Пуним баритоном, једрим и доста израђеним, премда мало изломљеним, отпевао нам је руско „Отче наш“ и „Вјерују“.

— Я, братъ, православный!

А кад се још више развеселисмо, он нам стаде ређати руске циганске романсе, малоруске поскочице и друге прилично тешке ствари, које је доста добро очувао у својој памети. Видећи ваљда нашу расположеност и одобравање, он скочи као помаман, размаче столице и столове, па се пусти по пивници у руску *приседку*, чучке обилазећи целу просторију, тако гипко као да је толико времена практиковао на каквој покрајинској бини руској. Скакаше, врћаше се, подвикиваше и шираше руке:

— Гопа, гопа, еј ви мили!

Мишљаше зар да је у Русији, да је капетан, безбрижни јужњак, у којег су се загледале несташне богате плавуше, толико жељне огњених и гравих јунака из предела где сунце жеже.

Најзад, Књаз устаде, скочи у вис и у ваздуху лупну ногу о ногу, па муњевито чучну као прави козак и с дубоким осећањем, сав занесен од игре и расположења ускликну:

— Пхи! *Пошла писашь губернія!...*

То беше врхунац његова расположења, које би Бог зна куда отишло, да у пивницу не уђе Јеврејин, микрокефалос Пашарику, један од одбачене Богом братије битољске. Он јаднички приђе к столу, скрсти руке на груди, ништа не вели, но само окреће главу и очи пут свакога за столом очекујући милостињу,

баш као што чини гладно псето кад ти у рукама спази хлеб, који не може друкчије добити осим умиљавањем, окретањем главе и махањем свога репа.

Чим га Донгар спази, исправи се и уозбиљи, набравши обрве као да је страшно увређен. Приђе му, погледа га, окрену га као перушку неколико пута, па пљуну од јада. Онда подиже очи к таваници и ђаконским рецитативом јекну:

— Спаси, Господи, православнују твоју Македонију от убогих, кривих, кљастих, сљепих и јурудивих, ихже число несмјетноје. Јеј, Господи, помилуј и спаси од њих!..

Ми се згранусмо.

— Немојте, господо, да се чудите. Ово је моја искрена молитва, упућена без шале Господу Богу. Него би вам предложио да овај текст депешама упутимо свима православним синодима с молбом да га уврсте у велику јектенију божанске литургије, не би ли се Бог на крају крајева смиловао на ову јадну земљу да је спасе од ове богаљије.

И окрену се јадному Пашарики:

— Што сакаш овде, бре мајмун на Кајафа? Тука, бре, нема Христос да го продаваш на фарисејите и законици... Али да прајиш шпијонлук како што имаш писано од твој јудејски Господ? Али да не викаш да идеме со Младотурци да го бркаме Стамбол, да го со Турци земеме од Турците? Може, сакаш да бидиш војвода, бре Јуда Прѣдавник? Да го фатиш султано, да вратиш конституција?.. Надвор!

Жалосни микрокефалос бегаше око стола, носећи већ душу у носу и пиштећи:

— Ају, ају, леле, ају!

Ми почесмо умиривати Књаза да седне, уверавајући га да ћемо отерати грешника, премда нам се хоћаше да задржимо обојицу и посматрамо лудачки двобој. Но Пашарику, не базирући се на наше позиве, штуче на врата, пљуцкајући око себе:

— Пфуј, ајдутин, ешек, будала!

Књаз мрачно седе, узе у обе руке своју чулаву главу и удуби се у мисли. Шишташе на нос, шкргу-

таше зубима, говораше некако прикљештено: „нда, нда.“ Врло често, протураше своје прсте кроз неуредне власи, махаше главом, жмураше и трзаше се као у сну.

Ми платисмо и почесмо да се спремамо за полазак, желећи да га већ оставимо на миру, али он подиже главу. Лице му беше све у грчевима, позеленило од неких унутарњих мука, а очи пророчки бљеште. Он дубоко уздахну, па тако лупи песницом о сто да чаше са звуком полетеше на под. Одмах се усправи, држећи стиснуту песницу на столу и мрачно гледајући у угао од тавана. Као Дон-Кихот, кад је држао придики својему славному оруженосцу Санчу Панси, громовито отпоче:

— Ја ћу прекратити овај ужасан положај — говораше чисто руски, — мојом снагом и мојим мачем, тако ми славне успомене мојега великога претка! Ја сам дужан умрети не као луди Јевангелије, за кога још мисле да је Цинцарин, него као Књаз Јевангелије Николајевич Донгар-Маћедонски. Ја хоћу... А кад ја хоћу, неминовно ће бити то што ја желим. Јер имам стрпљења колико Христос, а јачине духа колико Наполеон... Код мене је све готово, добро промишљено и утврђено. То је план, а не шала. Све моје непријатеље стрћу с лица земљина и расејаћу их у ветар као прах. Показаћу им место њихово. Затутњеће овуда копите мојега бојнога коња као некада Букефалоса мојега великога родоначелника. Но, најпре као кавалџерима обраћам се вама, господо: да ми на поштену реч човека плаве крви позајмите мало новаца да одем до Петрограда, где ћу узети своје грамате и новце, па да дођем овамо и поживим као прави књаз и вратим се у своја историска права. Задужићете не мене лично колико историју. Ваша услуга остаће записана на вечита времена као дело великодушности и дубоке увиђавности. А за услугу вратићу вам још већом. Нећете се кајати. Јер ћу подићи заставу вашу високо на страх врагам вашим, и...

Ми поустајасмо и пођосмо. Тешко беше већ из-

држати. Спољашна страна свега смешна, а она скривена — жалосна до страхотнога бола. Глас му беше умукао, али усне још шаптаху нешто. Па и то пре-стаде. Ми лепо то видесмо кад се с врата окренусмо. Подбочен обема рукама, стајаше он мрачан и сумо-ран, с упереним погледом у даљину, сав велик у ве-ликом лудилу својем. Мисао његова, поремећена, опет сноваше велике планове.

И кад већ изађосмо на улицу, чусмо његов пијани глас, изговорено на руском хамлетовско:

— *Бышь, или не бышь?!*

Р О Ђ А К.

У Миријском Хану, похабаним остацима некадањег, вероватно дубровачкога, караван-сараја, бејаше једна пространија и одличитија просторија, удешена за каву само за најодличније турске коленовиће и господу. Управо то беше њихов клуб, у којем су могли и разговарати и проводити се без чежњива погледања прљаве пучине, господи досадне по свима местима, па и овде у Призрену. Нарочито кад је бедна и гладна: пиљи ситима у зубе и рачуна да има право на деобу кад је у правом дину, ељам-дуруљам, као што је и пророк наредио. Уређење ове просторије било је клупско: намештај (наргиле, чибуци, прибор за каву и чај, табле за шеш-беш, столови и мекани наслони) припадао је свима члановима. Приступ је био само за њих, изузетно за кога госта, којег би ко из дружине увео. А да не би изгледало да је ово нека крчмарска установа, недопуштена турском племству, сваки је члан по недељу дана подносио све трошкове, чак и за послугу.

Једне среде, тржнога дана у Призрену, кад обично овамо наваљује светина и из других округа, у ову беговску просторију уведе Ротуловић-бег својег познаника и руговскога првака Дем-Алију. Тржишни је дан за новости. У отсуству новина арнаутски пешак са чудним даром преноси све гласове и уме да их исприча и лепо и кому треба. А коленовићи се тога дана нарочито окупљају у својој кави да те новости чују и покупе, па их после осветле према својим назорима и ранијим сазнањима. Њих су нарочито занимале новости са граница српских и црногорских,

да би се вазда на време могли спремити за отпор и... бежање, у злом случају. Зато је Ротуловић и довео виђена Руговца.

Чим сазнадоше ко је, Турци Дем-Алији учинише велику пажњу. Посадише га на средину миндерлука, примакоше окићене наргиле, притакоше каву за кавом. Руговац, разметљива потурица српскога порекла, једна особита врста верскога скоројевића каквога може дати само наш крш, помешани балија, Хлестак и Нума Руместан, — седе и прекрсти ноге као какав бан. Без шале, имадијаше се што и погледати. Орлушаста прилика као змај. Огромна као мерица плава глава не знаш да ли је лепша или стравичнија са јуначкога и дивнога изгледа. Снага какву је носио само прилипски јунак, а говор као да бруји грло некога од старине, нашега или проверенога задрибалде. Свестан ваљда те своје изнимности, он са смешно господским кретњама примицаше устима ћилибарску лулу од наргила и облапорно је стућенисаваше у своје сељачке чељусти као какав дивљак. Каву сркаше по причи: лепо се то чак на сокаку могло чути — нека види Призрен шта све има Ругово. Јер Дем-Алија мишљаше у свеколикој непосредности својој да је баш то витешка отменост и да на његову месту ни Кладушки Диздар не би друкчије поступао. Нека виде касабалиски мекани бегови каква је ово руговска орлушина, која као пркосна нехарица стоји проћу увек немирном Карадагу, и чува од њега царску границу!...

Једва у неко доба Дем-Алија остави каву, па левом шаком ухвати чланак десне прекрштене ноге, поносно уздижући лакат. Управи очи на присутне, готов да им прича ако желе. Глас му необично затутњи, а арнаутски говор одаваше утицај српскога, са којим он води борбу на живот и смрт, да би и собом повукли до краја оне међе које су негда сабље започеле. Потурички потурица ређаше борбе с Црногорцима, приповедајући љуте окршаје и помињући места, племена и људе. Причаше о заседама кад су дочекивали Куче и Васојевиће и кад су их ови опет

тукли око Гусиња и усред Берана, да би осветили своје. Нарочито су се крвили због испаша по Врмошу и Мокри. Зато су јако кивни на Поповиће у Кучима и Доње Васојевиће.

— Зато пре неколико дана лично пођох на границу. Да причекам кога од виђенијих. Којега од Сажичића, Војводића, Вуковића или Новаковића. Кога од Поповића или Дрекаловића...

— Кога, кога? — прекиде га на српском потпуковник Ганић-бег, заповедник призренске жандармерије, који дотле играше таблу и не обраћаше пажњу на њега као човек који је унапред видео ко је и што ће причати.

Ганић припадаше гласитој беговској породици из околине Бијела Поља, која је крајини дала више дигара и много кајмекама Колашину, Вранешу, Беранима и Рожају. Премештен је био у Призрен зато што Турцима није био довољно Турчин, јер је по предањима своје куће са чивчијама лепо живео, рођакао се са неким Колашинцима и свима Кучима, светећи своје чивчије као и саме Ганиће. Бези из Бихора и Шаховића почели су га опадати како је већ готово прави Влах и како више воли једнога Ровчанина но стотину Каљића или Мушовића. С тога је од обичнога граничарскога официра постао потпуковник и доведен у Призрен да мало осети за турско царство и његов дин. Иако му међу призренским одличницима не беше рђаво, опет је туговао за својим завичајем, као да је на његовим дивљим сува-тима цветао питоми Мисир. За њега је овде била туђина, све Тука и Манџука, а велика брда тако далека и своја, какав Лазар Башовић мио и близак као и рођени му брат Мурат-бег, кајмекам у Беранима. За њега је био прави празник ако би тржишнога дана срео у чаршији какву пештерску чалму или каквога бихорскога кириџију. Родна грудa га је вукла као и свакога неистрашенога горштака.

— Кога било, ефендија, од виђенијих Васојевића или Куча, на пример којегa рођака Панта Цемова или Марк-Миљана...

— А, а, па? — живо понови питање потпуковник: — само говори ми нашки, јер ти не знаш баш најбоље арнаутски!

— Изидосмо на Мокру, чекасмо по шуми и лединама три дана, па нигђе никога. Сиђосмо у Беране, па узалуд врћесмо и облијетасмо: тамо је кајмекам некакав опаки бег-Ганић, па не да ни погледати на Влаха...

— А зар брани?

— Брани их, крмски син, као да је од њихне вјере... Докле је он тамо, у Беране и не ваља да ступи турска нога, тако ми дина и рамазана!.. Оставих Беране као да пођох с Цетиња. Е, вала, ни њему не бих прије угарак удрио!.. Бон пођох као да ме је трољетница млатила три неђеље дана...

— Зашто, здраво био?

— Како зашто, ако си Турчин?... Знаш и сам... Ухватио ме је ијед од муке... Забољела глава, Турчине... Не приличи нашем турковању и нашем јунаштву поћи на Влахе, а никому главе не уграбити. Ваља да је који мање: за нас је боље и за нашу душу на оном свијету...

— Па?

— Окренух у Врмошке Шуме. Матао сам и тамо три дана да кога удесим. И све без среће јуначке. Четвртога сједох изнад Хотских Ханова да мало предахнем. Погледам унаоколо. Кад недалеко у једној ували пландују овце. Пођем ончас. Крај оваца заспало једно Куче...

— Како, како: Куч или куче?

— Како ти је драго кад је свеједно: или кучко куче или Куче, кад је и једно и друго куче...

— Неће бити, чоче!..

— Нека је твоја старија: крај оваца заспало једно момче из Куча. Приђем му, узмем његову пушку, па га зовнем, као велим срамота је убити на спавању, па био то и Влах. Скочи као звјере. Нећете вјеровати. Потезе самокрес, али му скреса. Видим да је роса, али кршно момче. Кад порасте, вељу, погубиће најмање десет Руговаца. Шчепам га

за рамена и потегнем јатаган. Мислим нека је један Влах мање. Добар је и зец кад нема вука. Али оно отпоче: „Немој, Турчине, за вјеру божију!“ — Хоћу, валаа, дијете, ако је суђено, велим му. — „Немој, ево ти натурам побратимство!“ — Хоћу, валаа! — „И кумство Турчине?“ — А јеси ли ти Куч? — „Јесам“. — Онда знаш ли колико ми крви дугујете? — „Па опет поклони ме данас. Видиш како си ме нашао, како ми Бог не даде да те уграбим. Нека смо побратими од сад до вијека!..“ — Клекни, викнух му, да те не кољем као јагње!.. И не заборавите, људи, тад ме то дијете погледа па сијевну очима: „Чуј од данас до вијека, о Турчине! Моја се крв неће изгубити иако си ме овако затекао сама у планини. Сазнаће се за моју жалосну погибију. И тврду ти ријеч задајем, наћиће се какав рођак који ће ме осветити. Хоће; божја вјера, ја Турчин ја Ришћанин, а сад кољи!..“. Погубио сам га, честити образи, и не кајем се као да сам се загнао на Јола Пилетића, а сад тек видим какав се тић бјеше испилио!..

Бег-Ганић на ове речи одгурну од себе таблу, па се унесе к Дем-Алији, лупкајући прстима по голу столу. Некаква чудна светлост озари његово лице као да му је Руговац учинио највеће добро на овом свету. Он му се захвално насмеши и ведро упита:

— Пази добро што ћу те питати да ми одговориш као кад се душа од тијела одваја: тако ти дина и тако ти обадва свијета, Дем-Алија, је ли то заиста на Врмошу било?

— Јесте, обадва ми свијета!

— И оно је момче било Куч?

— Куч, дина ми!

— И рекло ти оне задње ријечи?

— Рекло!

— „Наћиће се какав рођак, ја Турчин ја Ришћанин?“.

— Не ваља гријешити душе: тако ми бајрамскога дина и обадва свијета, тако ми дина и имана, баш тако ми је момче најзад рекло! — свечано од-

говори гост, у знак чега се мало подиже с места и прекрсти руке по појасу као да хоће да клања.

Ганићеве очи још задовољније блеснуше. Његову младост, бујну и необуздану, пустоловну и беговску, заљуља нешто одоздо са дна душе. Ко зна шта управо? Луда жеља да после остане лепа реч? Свесно сазнање дуга према крви? Нагон планинца? Или жудни пламен да се свуда очува извесна особина своје куће? Тарине проселине су најдубље у нашој земљи, али нигде више нема толико мостова за нагоне колико их је између њена мухамеданца и хришћанина. Бег-Ганић се свечано и опет насмејано поново наже Руговцу:

- Валахи?
- Валахи!...
- Билахи?
- Билахи!...
- Талахи?
- Талахи!...

Ганић као да свали са себе неку тегобу поносно се усправи и погледа све унаоколо:

— Е, тако ми дина, то је момче истину рекло!.. Има оно још којег рођака у свијету, о Дем-Алија. Кутлача је на мојим вратима и мени је баш суђено: то сам главом ја!

И за трен само, после речи, шест револверских метака повалише на под крупнога Дем-Алију као какву неман. Нешто блед у лицу, и уверен да је учинио само своју дужност, потпуковник без узбуђења рече присутнима да је узео крв, па мирно остави каву и јаране и пође да се спрема за завичај, где га никаква власт неће позивати на одговорност...

ЉУТА НЕМАН.

Над Призреном, стародавним и православним иако још у турским рукама, почео да се спушта мразни бадњи сутон. Град је свечано миран и празнично расположен, јер су Турци данас некако друкчији. Паша је удвостручио градске страже, код цркве послао две чете низама да целу ноћ пробде и поздравио проту да се хришћани, у цареву здравље, сасвим слободно крећу. Осећајући долазак великога празника, сви су они према Србима нешто боље воље, као да са дна својих душа чују стални шапат да је тај свечаник негда био и њихов. Зато су по радњама остали мало дуже, како би православна сиротиња могла покуповати што јој треба, а по улицама иду ненамргођени као да хоће да јој рекну нека вечерас буде слободна, јер ни њима није мрзак Божић. Уосталом, не ваља баш много љутити Бога: право је да бесправна раја имадне дајбуди један дан у години кад се неће плашити за голи живот — турском царовању за срећу и напредак!..

Кроз невероватно измрежане, тесне и мрачне уличице жураху уз Пантелију, највећу српску махалу, три Призренца, три брата Лековца: Јанић, Андреј и... Синан бин Мухамед. Прва двојица беху узела трећег у средину па погнутих глава, као да их притисла голема срамота, хитаху један за другим кући да што пре стигну и да их нико не види. Ствар личаше на какву заверу. Јер их на вратима у дворишту очекиваше стара, кршна мајка, већ поварошена сељанка, па кад их пропусти унутра, приклопивши крило, загна се к Синану, обисну му око врата и писну болно и језовито:

— Симо синко, бољко матерна!..

Тешка је судбина ове жене и њене велике породице. Њихова је задруга била прва у Броду, у Гори. Кад су Горане насилно почели турчити, погинуо је њен муж и њен девер, чувене горанске ћаје, а други се девер потурчио пошто је добио обећање да ће му свеколико имање остати. Кад је пак Смиљана са јетрвом покупила децу да бежи за Призрен, потурчени девер укрио јој сина Симу, насилно га потурчио и наденуо му име Синан син Мухамедов. Но да му не би дао ништа од имања, после краћега времена упутио га у Призрен неком бегу у конак, да му и душу добро провере. Отимао се донекле Сима и све се надао да ће доћи ослобођење, па ће и он слободно прхнути као пиле са гране, неокужен но потпуно чист. Али је и надање све више слабило. Турци царују све силније, нико им ништа не може, те он осети како ће једнога дана, буди Бог с нама, постати прави Турчин као да је рођен у Анадолу, као што је постао његов братучед Суљко Капетан и многи други Брођани. Гледајући по граду непотурчену браћу и рођаке, он стаде све више да пати и да се стиди од ове несреће што га је снашла. И у тој тешкој неравној борби душевној поклекао је пре неколико година, пропио се и толико изгубио, да га нико од Турака није више примао у кућу. Ишао је улицама као божјак, поцепан и модар у лицу, подадуо од тешкога пића и сав у ранама као да је огубавио. Ни мајку ни браћу није хтео више да види. Браћи је лудо псовао крст и веру „која не чини ни четири циганске паре“, а материне дарове и послатке продавао за ракију, вазда за ракију. Ишао је од крчме до друге, просио и изнуђавао опако пиће, а кад би се напио пошао би у хан Стефана Дугачкога према Латинској Цркви и лежао у његовој сеници на сену као псето по неколико дана ни мртав ни жив. Свет се чудио кад би он пијан, тетурајући се хришћанским улицама, загушено певушио сам своју ваздашњу песму:

Хеј, хеј, Срби се наљутиле,
 А Турци те не познајев;
 Хеј, хеј! Христос се наљутија,
 А Мухамед гајле нема: —
 Хеј, ни Симо, ни Синане, бре!..

Јанић и Андреј већ су одавно дигли руке од њега, мирећи се са судбином и срамогом која их због брата туче. Њиховом невољом закаљено православлѐ било је пуно стњене мржње и некога чуднога верскога поноса: нека пропада њихов брат само кад је још жива прадедовска вера, и нека цео свет види како пролазе они који је остављају било и насилно. Али мајка није имала тако тврдо срце. Она је у њему налазила разумевање за синовљеву несрећу и правда га и пред собом и пред њима. Непрестано се молила за њега, непрестано помињала нежно и са сузама, уверавајући синове да се овако пропио само из жалости за њима и вером коју је невољно оставио:

— Проклета вера крв му отровала, срце му изгорела... Ух, децо, не грешите душу!.. Мој Сима, мајкино дете, леле мајци!..

Мало пре био је око тога читав лом у кући. Чим су два брата дошла кући за бадње вече, мајка их окупила да пронађу несретнога Симу и доведу. Тек кад је стара почела из гласа запомагати и преклињати, они су пошли и нашли га у сену како се протеже и трезни, а грло гори за ракијом. Обећали му цео дукат само да пође да се пресвуче, да вечера и да му мајка оджели жељу. Вечера је и онако посна, те нема чега да се боји, а ракије ће му дати колико хоће.

— Заиста ће ми дадете доста?

— Заиста...

— И за веру неће ми зборите?

— Нећемо...

Пошто их је тврдо заклео, пошао је брзо радујући се опет што ће видети мајку и добро се напити. Мајка га као нејако дете прихвати за руку и поведе у домаће купатило, окупа и пресвуче од капе до чарапе, па уведе у главну собу, где већ беше постав-

љена бадња вечера по сељачком обичају на поду, са раоником и божићним колачем у решету. Јанић и Андреј беху још неожењени, те сама мајка пословаше око вечере, смирено пазећи на све обичаје као да литурђише. Јанић узне распаљену кадионицу, окади икону, софру, Андреја, па пође к мајци размињујући Симу, који стајаше као укопан и нежно збуњен.

— И Симу, синко! — узвикну мајка. — У, дете, неје он Турчин!..

— И несам, мати... Ће се окадим и ће се прекрстим, мати... При тебе и при Бога, може, још несам место изгубија... А мати?... А?...

— Синко!.. Синко!.. Што питаш матер?... При мајке место још ни један син неје изгубија... Симо!..

Синан је нежно погледа, по лицу му се разли нека особита питомост, јуначки се прекрсти и окади, ижљуби мајку и браћу, па седе за софру, гологлав и радостан. Он у својој болној души осети како се избавио од неке тешке немани. Било само за сад, за ову ноћ док је покрај мајке, докле га само она може одбранити од невиђених мука. Било. Њему се просто учини да постаје други човек, неки други син његове дивне матере, а не онај пређашњи Сима и Синан заједно.

— А, мати?...

— У, златан у матере! — нежно узвикну стара, разумевајући и промену код сина и његово питање.

— Неје ово грехота за стару веру?

— Неје, Симо, живе ми твоје очи!

— Е, арно, мати!.. А сад ће пијемо?

— Ће пијемо, душо моја!..

Андреј је дуго по сељачки служио ракију, те су пили сви, па и мајка која сеђаше Сими уз колено. Њено измучено лице доби нов сретан израз, а у целој соби као да некакав особити благослов бејаше запевао своју песму. Тихо, под Турцима, српско бадње вече бејаше се као смилувало на ову толико измучену породицу. Сима као да никад није био Си-

нан, а браћа пливају у прикривеној радости и чисто се чуде како га ракија не савлађује, као што обично бива са свима пијанцима. Вечера доцкан отпоче, логано по реду и чину. Сретна мајка скиде са полице купу, (белић), да јој синови отпочну вино старински, српски, из купе, а не из чаше. Обредише се по два пута обичаја ради. Када дође ред на трећу, мајка устаде, покорно и смерно пружи је Синану :

— Опрости, Јанићу, материн домаћине!.. Опрости и ти Андреју!.. По годинама сте старији, али по срцу Сима ми је вечерас првенац и домаћин!.. Заповедај, Симо синко!

Сима скочи лако на ноге као да ништа није окусио. Поклони се мајци, прими из њене руке белић, пољуби ту руку, па се окрену браћи држећи купу по обичају обема рукама као што се држи причесна чаша на олтарском прагу. Сузе му пођоше низ образе и, по свој прилици, то беше последње гануће које је вечерас имао још да препати. Он рече :

— Опростите, браћо, и не куни, мати!.. Ће пијемо ову у славу божју, за часни бадњи дан, за велики рисјански Божић... (Ете, несам заборавија, мати... Знам како се на овај дан благосиља...) Помози Боже и голем данче!.. Спаси сиротињу рисјане твоје од тврде, душмансе вере и руке!.. Избави ги, Боже!.. Дај ги слободу, слогу и милост у срце за брата рисјанина свакојега!.. Да Ти здраво дочекамо рождество Твоје!.. И да ти са све срце појемо сутра „Рождество Твоје, Христе Боже наш!..“ А Турци нека пукну од муке што немав Божић... Мати, и ја ће се па родим! Једнош си ме родила, и ноћас ће ме па родиш!.. Срећно Бадње Вече, срећан Божић, Боже!.. Мати, Христос се...

И ту Синан прекиде реч, а белић испусти из руке као да су га стреле прострелиле. Сав се удрви на месту, помодре у лицу и поче пажљивије да ослушкује. Беше наступила поноћ и клепала са Св. Спаса, Св. Ђорђа и Св. Николе истовремено забрујала, позивљући на божићну литургију.

— Ете, чу! — узнездрављено поче он матери и

браћи. — Викав на службу, у цркву, викав свакога ко је рисјанин...

Мати опази да га је освојило пиће, да се нешто узбунио, па га благо узе за руку:

— Ако, синко, не бој се...

— Викав, мати, свакога... А ја што сам?... Рисјанин?... Турчин?... Сима, мати?... Синан?... Што враг сам?... Ни рисјанин, ни муслим, ни Сима, ни Синан!... Мати, ништа несам!... Ни штета Христосу, ни хајер Мухамеду, враг да ме изеде и кад сам се родија!... И враг да ти изеде веру, и турску и рисјанску!... Враг да ги однесе, све су лажљиве, и све мучив човека како да је он од врага, а не од Бога... Мати, нећу ову лажљивост!... Што?... Почела си да плачеш?... Викаш да бегам у Србију?... А што ће биднем тамо? Потур... А овде? Потур... И да се покрстим, ће останем Потур. И децу ће ми викав Потурковићи. О, враг му живот изеја... Потур, Потур!... Но ја не искам да будем Потур. Тако ми сутрашњега дана, Турчин ће биднем!... Мати, неси ми више мати. Сима је Синан, бре мати!... Пљујем ја на твоју веру, на ваш крст. Бре, мангуру не давам за њих... Што ми треба слаба вера, враг да је носи са све вас!... Бајаги ће ме ослободи?!... Море, Турчин сам и скршите врат одовде да не ве видим више!... Бисмиљахи!...

Пијана бесомучност даде му снаге да одмах пође. Поустајаше сви за њим. Јанић му мргодно отвори врата и гурну га као проклетство преко прага. Стара мајка сруши се код врата као покошена. А Синан низ улицу ка Ђулану поче да кркља као и других дана:

Хеј, хеј! Христос се наљутија,

А Мухамед бриге нема: —

Вај ни Симо, ни Синане, бре!...

СТАЛ КИЈЕВА.

Ћутке као у поноћној мистерији, а вучки као после какве тешке отмице, широко укопаним путем кроз нетакнуту храстову ситногорицу, велика наоружана поворка избијаше на превој изнад манастира Девича. Одатле гранају вијугасти путови и пролокани коловози на све четири стране питоме Дренице, која као ретко који крај има дивне сиње и простране видике.

Напред иђаше један висок и сурово озбиљан Беришанац, са нехатно обешеном пушком о лево раме и привезаном белом марамом о њен танки грлић. Арнаутски злопоглеђа бејаше одвио своју чалму, те му у нереду обавијаше дуги врат, а ћулав високо изнад повија уздигао, како би му свако кроз лиснато грање могао познати: и преплануло чело и под њиме обе, изразито беришанске, жеравице. Испршено корачајући, предводник не звераше ни лево ни десно, но као на каквој свечаној опходњи целокупним изразом као да хоћаше да увери сваки зелени шумарак, сваку јаружицу украј пута, како у име племена Берише води некога *на руку*, на бесу божју. Да, води некога којег би други имали право причекати и убити, јер им је свакако нешто крив...

За њиме наступаху око стотину Дреничана све један за другим, са пушкама у руци, које се тако код њих носе само у приликама озбиљне опрезе. Они су свакога тренутка готови, јер су оружана племенска снага, ако би когод у безумљу својем прекршио стародавне заповести о неприкосновености онога који се под бесом спроводи. Корачаху они размашито,

зајапурено и брзо, брижно загледајући у сваки грм. Не што их је страх, но што тако ваља, пошто их је више и под оружјем. Још ту одмах они би имали да казне свакога који би наумио да њихово братство осрамоти. А за јуначки узмах није довољно само витештво, но још више памет и опрезност. Тако су их и стари учили. Јер пушка, љуто убојита арнаутска гуја, не воли махниту српску лудост, но тачно измерену могућност за успех, муњевити и спасоносни. Није ништа глупље но лудо погинути...

Само на неколико корака за Арнаутима вођаше у поводнику омалену шарену краву као за сабор обучена једна отмена Прекорупчанка. Кравицу жустро гоњаше прутићем њен црнпурасти синчић, у затегнутим белим чакширицама и опанчићима раскошних врчаница, испреплетених танком опутом и љубичастим шпагом црногорским По белом скадарском чоханом ћулаву, оклопљеном од веза ферменчићу и нетакнутим увојцима црне косе, виђаше се да је дете домаћинско српско сељанче и јединче, које је по жељи материној, по њеном завету, дуго чекало да његове праменове први пут дохвате освећене ножице дечанскога игумана — да би мајци био врстан и у вери и у здрављу... А одмах за дечком миран као литица, са уљудно затуреном мартинком на раме, са готово празним фишектором око паса, скромно корачаше његов отац Сталета Кијевљанин. Беше, јунак, у простом посурелом оделу од белог сукна, само са по три гајтана унаоколо, како и ваља да носе они које *мужевима* зову, и како су вазда носили Синадин Хочанин и други заточници његове несретне постојбине. Средњега је он раста, широк у плећима, затвореније плава обличја. Један од оних људи нашега села, чију мало показну вредност а титанску снагу за дела не уклеса ни наш еп ни Његош. Ћутљиви и снебивљиви, мрзећи хвалу и кочоперење, они личе један на другога: — сви су у обичном животу и свакодневици врло скромни а на делу прави лавови. То су они који за робовања зубима држаше земљу нашу, а у бунама бише истинске војводе, готови да по окршају

збаце доламу и прихвате ралицу. Беше Сталета из те поворке, носећи у себи народну коб, и сретну и тешку, као иједан што је био могућник у нашем племену.

Непосредно за њим јежђаху на својим парипима две дреничке поглавице: крупни и дебели Рам Љутан, поглавар племена Берише и његов први помоћник, управо врховни дренички судец, умни и оштри Џемаил Обриња. И најзад још један пешак, опет са обешеном пушком и марамицом на њој као и предводник.

Избивши на превој, вођ се заустави на видном месту и рашири по пушци руке као орао крила, док дружина, како који пристизаше, прште на све стране и поседа по жбуњу да одахне и утре зној. Поглавице такође зауставише коње. Љутанов коњиц беше сав у пени: није ни за њега било шале док је овде изнео његових сто двадесет ока. Рам хтеде да га из захвалности омилије по врату, али од сала не мога руком да досегне, па се насмеја и баци поглед на север. Огољена Чичавица суморно протезаше свој хрбат са гдекојим дубом, али Краљица окићена дивном гором, заиста изгледаше као краљица међу својим другима у Дреници. Љутан погледа и даље преко њих као да очима мераше да ли је ближи Преполац или Пилатовица, или која друга гранична караула на Копаонику. Па се онда окрену дружини крупним арнаутским језиком:

— Јесте ли се уморили, децо?

— Нисмо, тунгатјета, нисмо — весело гракнуше сви устајући и ту почаст ради према поглавици.

— Седите, одахните, јунаци... Хвала Богу дођосмо доведе са белим образом!... О, Стал-Кијева, да се ниси *омрзнуо*?

— Не, у твоје здравље, господару. Баш нимало!

— Жив био!.. Тако ваља... Олет смо своји... Немој да се *омрзнеш*!..

Но Џемаил Обриња лако одседе коња и позва двојицу, те Љутана, задувана и знојава, спустише на траву. Поглавица се извали као какав навиљак, опружи ноге, навали тешка леђа на обе руке одупрте о земљу под њиме, па благо проговори:

— О, Стал-Кијева, приђи нам ближе, соколе!..

Кроз арнаутску песму и тајанствена причања српска бруји као легенда да доскора беше Стал-Кијева...

На једној травној узвишици села Кијева у Прекорупљу, недалеко од старинске цркве, траје његова на два боја од камена кула, без ограда и усамљена, са којим испалим тесаником на пространој диванани. Плочом покривена, френђијама ишарана, гломазна и тврда, она као да ужлебљеним камењем везе бајку а не повест, чак и за оне пред којима је живео Сталета Кијевљанин. Њега данас нико више тако не помиње. Кога су Арнаути уважавали између Срба и певали, давали су му и име према својему језику, краће и згодније. Зато и остаде спомен о последњем пред ослобођење јунаку, о Стал-Кијеви...

Тихо и мирно је Сталета Кијевљанин кућио своју кућу, док му она не постаде четврта по реду у свој Метоксији: после Хаџи-Лазовића изнад саме Патријаршије, Белошевића у Црколезу и Ристовића у истом Кијеву. Рођаштво са Рам-Љутаном и преко њега са целим племеном Бериша, учини га извесним и код Арнаута. Љутан га је позивао на све арнаутске скупштине, на којима се он јављао као српски поглавица, посредовао између закрвљених као и остале арнаутске старешине. Скроман до сржи и радећи код куће као какав гога, он опет не пође путем других гласитих домаћина, који са својим великим задругама живљаху по почађаним чатрљама, но подиже кулу и метну у камен све зграде у дворишту. Али баш тад настаде најтеже доба за Метоксију. Под утицајем градских првака својих, Арнаути наумише да је очисте од Срба. Пушка очајница, српска пушка, грађаше последње узмахе. Рака Доманек, Илија Куч, Гаша Ракошанин, Ђура Хочанин, Трифа Леденичанин и Јован Кећол попут старинских јунака брањаху задње остатке по Подрими и Прекорупљу. Сталета их помагаше и пушком и новцем. Његова кућа бејаше отворена за свакога који би пао на беду, закрвивши са Арнаутима. То је чинио и према слабим Арнаутима, те му то и међу њима створи веома велики

глас. Његови сељаци Арнаути вољаху га као да је прави Бериша, позивљући га да им помаже на невољи као и своје блиске рођаке. Нарочито је имао осећаја за наше слабије жупе, које су биле ненаоружане и без борбенога полета. Зато је његова пушка почела светити по Средској и Косову. То га је довело у везу са првим људима Старе Србије, који су са чуђењем посматрали овога скромнога домаћина како увек одбија сваку награду и помоћ:

— Ја сам народни аргатин; радим колико могу за моју српску веру, а не за новце — одговорио је у Призрену, понизно као роб клечећи пред Симом Игумановим.

— Ама да купиш барута...

— Не... Слава Богу несам Арнаутин!.. А ти доста дајеш и има већих невоља... Љубим ти skut и руку, господине, немој да се наљутиш!

— Е, овој у век несам видеја! — узвикнуо је старац својој околини, очију пуних суза. — Чаре нема друге: ће се сломи проклета сила и ће се растури т'мнина од наш народ... Да воскреснет Бог, да воскреснет!..

Његов глас забруја по Дреници и Метохији. И док прости Арнаути по нагону цењаху Сталету, прваци почеше да се мрште. Али Рам Љутан сматраше за понос свога племена, за питање свога личнога угледа, да се са њиме похвали и да га подржава. На једној скупштини у Црнолугу, на коју не дође Рам Љутан, прву реч вођаше лаушки барјактар, поглавица Гаша. Мираше се једна крв и за слабију страну Сталета вођаше упорну борбу, док барјактар не плану:

— Да ли те у Морави, куда често крадом одлазиш, научише да се толико плетеш у наше арнаутске послове, о Стал-Кијева?

— Колико и тебе у Дукађину, оном што је тамо далеко преко планина, барјактару!..

Скупштина се пренерази и занеме, видевши како Сталета без узбуђења усправља свој снажни труп на коленима и намешта реденик око паса.

— А? — зелен у лицу подвикну барјактар.

— А, валаа!...

— Дакле и то знаш?

— Јер нисам ни дошљак ни копиле, но ми се у Кијеву на колиби пушио дим барем нешто више година него теби на кули у Лауши, о господар-барјактару!...

— Брѐ: да случајно не чуваш Лазареве тапије на ову земљу?

— Мали сам за то, господару... Чува их Свети Краљ у Дечанима и Свети Јанићије више твоје куле... Само једно знам: ни теби их нису оставили у аманет — Скендер-бег је имао некога ближега, ако их, по причању, није однео собом у Венедик...

Сталета устаде и пође, уљудно поздравивши скуп, а лаушки барјактар обесно поче натурати скупштини да одлучи за сав крај: да од данас Србин не може никога узимати у заштиту ни на руку, да се за сваку своју крв жали скупштини и да се више не признаје крв за крв, српска за арнаутску. Само вештина Џемаила Обриње учини да питање остане отворено, те и барјактар љутито напусти скупштину, добабивши јој да издаје арнаутска предања:

— Арнаутин сам свакако, а ви попуштајте Србима коликогод хоћете!... Ради мене и попа зовите у кућу, као што често пијете и вино са Стал-Кијевом. Јер сам Арнаутин и арнаутски син, из Гаша, а не са реке Фани, море *образи* и јунаци!...

У Ораховцу бејаху дошли Дедићи у сукоб са силним Будаљима. Видевши да ће изгинути, они оставише само чељад код куће, а сами пођоше као добри дунђери да зидају куле по Дреници и Прекорупљу. Кад за извесно време остадоше без посла, дођоше код Сталете. Он их одмах упосли и поручи унаоколо да су на његову хлебу, молећи да се не нађе Арнаутин, који би му совру залио крвљу људи који од невоље беже. Али трудба лаушког барјактара као да је уродила плодом. Једнога раног јутра из заседе тешко ранише двојицу Дедића баш у његовом обору. Сви Сталетини пријатељи дођоше да му изјаве саучешће као да му је брат погинуо. А сам Рам Љу-

тан објави да ће дати двадесет жутих лира оному ко му укаже прстом на убојице. Сталета пак мирно причека читаву недељу дана да се по обавезном обичају јави кривац, прави или ручинилац. Но узалуд, као да под камен пропаде.

— Ха! — вајкну се он на послетку браћи: — залише ми обор крвљу, а неће ни да се кажу као да смо Цигани... Светога ми: нећу се више прекрстити док не донесем образ на место!..

Па никому ништа не говорећи, првога тржнога за Ораховац дана, а то бејаше петак, Сталета узе два брата и једнога Арнаутина из села и заустави се код Плоча изнад Ораховца. Он ту остави друштво да га чека, па сиђе у чаршију. Није дуго чекао, седећи на ћепенку једне дуваницнице баш испод српске махале. Досетљивост га није преварила. Један Будалић с пушком о рамену промицаше испод цркве, несумњиво чекајући да из Дренице наиђу Дедићи, те да их побије. Сталета мирно подиже пушку. Погођен с кука на кук, Будалић викну и стропошта се за угао. Али озлојеђену срцу не бејаше доста. Он скочи да се увери да ли је Будалић мртав. У том већ пристигоше још два Будалића. Храбро прегли да освете рођака, они и не сумњајући с ким имају посла, као махнути викаху трчећи к цркви:

— Има ли мужа да каже ко нас уби?

— Ево ја, јунаци! — одговори Сталета и у цику измењаше по неколико пуцњева. Ледена неузрујаност и срећа помогоше му да својим очима види како и ова двојица падоше рањени, вичући из свега гласа за помоћ, наравно не за своје животе, но да их освете.

Видећи да је доста, а веран себи као и увек, он мирно напуни пушку и држећи је у руци, мало брже пође Дедића кући, пред којом испали два метка из револвера. Прозор се брзо отвори, једна се жена на њему појави, а Сталета кликну по утврђеном реду за такве тренутке:

— Е мрама ме хајер: мора акин е микит!.. Тмир меч!.. (Нека су сретне последице: одмаздио сам пријатеља. Збогом!)

Кад са дружином изби на кршевиту Красту, која се као неман надноси над Ораховцем, Сталета испали и остала четири метка из револвера, дајући знак Будалића братству да више узалуд не троши барут: без сметња стиже у Кијево и затвори се у кулу.

После три дана Сталета замоли Љутана да позове све барјактаре и старце да реше спор: пребију крви и одлуче шта он Будалићима дугује. Али ствар беше узела големе размере. Сви барјактари осим беришкога и острозупскога узвикнуше да је ово нечувено и да неће никад допустити да се Србин овако смеје над Арнаутима. Не само то, но одлучише да га нико не узимље у заштиту и да је сваком без икакве одговорности слободно убијати свакога из Сталетине породице.

— Нити је право, нити је то мушки, нити ће се Бериша покорити такој одлуци, јер је Сталета није заслужио — рече наљућен Љутан, па отиде кући, известивши овога о свем што је урађено.

— Има Бога, хвалимо га свугде, и за нас, браћо! — прекрсти се Сталета на ову поруку и посла једнога вола писаније манастиру Девичу, па нареди браћи да излазе на рад и не крију се више.

За непуну годину дана побише му сва четири брата. Тројицу је осветио по реду само са по једном главом, али кад му погину последњи идући с њиве између жена, што се дотле није било десило у Пре-корупљу, Сталета хладно прозбори:

— Барем гробље ће после нас остати!..

Он се из основа промени. Пошто му браћа не оставише деце, он њихове удовице лепо отпрати њихову роду, земљу даде сељацима под четвртину, а стоку подћесими. Набави довољно пушчане опреме и на кули заведе опсађенички живот арнаутски. По десетак дана у кули је бивало мирно и без жагора, да би се после кроз пушкарнице чули шемлуци, гусле и тамбура. Сталета би славио на тај начин сретан свој долазак из крвавих пустоловина. Јер он изједна свећаше своју браћу и свакога увређенога у крају. Убијаше за свој рачун, за друге и Србе и

Арнауте, увек јављајући братствима — кад је крв вешао на своја вратица. Невероватне приче о тој његовој радњи потекоше као таласи, докле се о њему не створи веровање да га пушка не бије. Он се на ово не би ни осмехнуо, но би му очи постале само још тужније и мрачније.

Кад у Прекорупљу урезаше у рабош његову личну осамнаесту крв, једнога вечера дођоше му на кулу Љутан, долачки свештеник и одабрани домаћини српски из околине. После вечере поглавица му у име свих предложи да се уклони у Србију. Кроз бректање Љутан красноречиво и пријатељски навођаше разлоге. Чије је царство, онога је и јунаштво пре свега. Браћу је довољно осветио и доказао да је његова пушка била на достојном рамену. Нису времена као што су била. Беса није оно што је некад била. Мржња је несретно и злокобно прескочила пут између Срба и Арнаута. Живе они као да нису земљаци. Зато нека поштеди себе, своје једино дете и бежи. Нарочито ради својега села. Истражиће се оно због њега...

— Шта ћемо, кад смо за невоље дани на овај свет! — одговори Сталета, гледајући преда се.

— Но ваља и наш фис да имаш у виду: довољно смо потеглили за тебе. Хаџи-Зека већ прича да сам се покрстио — имадни мало милости према мени бар!...

Сталета заплака на ове речи, па покорно устаде и пружи поглавици руку: после три дана он ће поћи пут Копаоника...

Као какав старински поглавар Сталета закла претиле овнове и товљене суватнике, те свика на гозбу сељане и пријатеље. Покупивши у ћемере злато, он сву другу имовину остави Кијевљанима на поруку, па нареди жени да се обуче у стојничко рухо, а такође и дете. Пољубивши гологлав кућна врата, изабравши једнога Арнаутина да га прати и поклонивши се селу, он позва жену да крену. Домаћица, држећи једном руком синчића, а другом мараму пепела са роднога огњишта, сва у сузама љуто

му се замоли да ради благослова поведе барем једну кравицу. Гракнуше на то сељани и Сталета пристаде.

Заноћише у Девичу. Изјутра он мирно приђе цркви, услони пушку уз њена врата, па уђе и покло-ни се гробу Светога Јанићија, спустивши десет дуката на везени покров. Игуман га благослови и пок-ропи освећеном водицом са светитељева кладенца, па пође да га испрати до главних врата. Жена му беше повела краву, коју гоњаше малишан. Сапутник Арнаутин с побожношћу гледаше како се Сталета намрачио и како му је тежак одлазак. Таман да изиђу кроз капију, кад га у дно степеница од куле која брани манастирски улаз дочека манастирски војвода, рођак лаушкога барјактара. Више њ га бе-јаше и његов помоћник, такође Лаушанин.

— А кренуо си, Стал-Кијева?

— У име божје, јуначе!

— А у Мораву, а?

— Да у Србију...

— Нека ти је добар пут, тек најпре плати конак. Свети Јанићије нити оре, нити копа да би могао нахранити свакога бегунца, коме се вуче распасани појас чак до више Призрена!

Игуман притрча и каза да је путник приложио равно десет златних дуката.

— То је за цркву, духовниче — осорно одго-вори војвода: — то је за свеће и кандила, нека за конак плати. Ова крава је појела десет ока сена!..

— Ти се шалиш, добар јуначе, а ја сам путник...

— Не, Сталета... Поштено једем хлеб Светога Јанићија и жив нећу дати да га пљачкају чак и пре-корупљански Власи! — опет Лаушанин, па безобразно ухвати шаруљу за поводник, да се изненађена жена гадљиво одмаче у страну, чудећи се овој неприлич-ности.

Сталета болно прошапта, вероватно да му Бог опрости данашњи нежељени грех, па нави пушку. Жена штуче назад у цркву, а синчић се истрже и наже доле у поток. Други Лаушанин укрсти пуцање са Арнаутином пратиоцем, док и сам не паде горе

на чардаку. Запрепашћен калуђер једва промуца да беже кроз шуму, али Сталета га и не погледа, но се окрену другу:

— Видиш да Бог не да да се одавде кренем... Везала ме судбина железним веригама... Нека ти је просто: бежи!

— Не, зар не знаш како је пријатно умрети крај сокола, о Стал-Кијева? — осмехну се Арнаутин, па приђе и замандали врата.

Лаушани већ знадијаху да је Сталета ту на пре-ноћишту, па чим чуше пушке, узбунеше село и потрчаше к Девичу, опколивши га са свих страна. Чувши од једнога момка са манастирске карауле шта је било, они побеснело јурнуше на зидове. Али их две опсађене очајне пушке мушки дочекаше. И поче као у правом рату. На срећу Сталета имаше два реденика метака, а и калуђер донесе пуну торбу. Тек увече опсађени уђоше у цркву да се из ње бране.

Но док се у манастиру вођаше непрекидна борба, Сталетин синчић испод Лауше пређе реку и кроз шуме стиже пред кулу Рама Љутана. И једва промуца да су његов бабо и Миџа-Шабан јамачно већ погинули. Не часећи ни часа, и не двоумећи да су свде умешани прсти лаушкога барјактара, Љутан нареди да се његова села зберу и крену у помоћ својем рођаку и Сталети, кога он проводи на бесу. Дође и Џемаил Обриња са својим селом. И како се зачудише кад сутрадан око подне стигоше на брдо према манастиру. Опколили Гашани као читава војска, испели се на дубове и опкорачили зидове, па пуштају плотун за плотуном, а из цркве се бране два заточника, кликујући кадикад да им још фишека траје. Љутан нареди једном те викну да престане пушка, јер је племе Бериша дошло да посредује. Не беше право Гашанима, али намах прекидоше паљбу, јер би иначе по обичају морали и са њима отпочети борбу. Послаше изасланство и утврдише да опсаду прими Љутан, који изради да се манастир не дира, а Сталети, ако је жив, да тродневна беса и допуштење да га из манастира спроведе.

— Ето, питај Шабан-Сокола да нисам крив — покорно прозбори Сталета Љутану кад изиђе из цркве, држећи пушку наниже окренуту.

— Нека су сретне последице!.. — одговори поглавица пружајући му руку. — Немој да се омрзнеш, јер је све суђено!.. Уосталом, ја вам честитам, соколови: четрнаест носила однели су одавде Лаушани... Причаће појас по појасу... О, Свевишњи, само не осрамоти!..

Ето, због овога тако брижљиво спровођаху Сталету Кијевљанина к превоју изнад манастира. Кад пушка суди, опреза није никад сувишна...

На позив Љутанов Сталета приђе и скромно седе испред њега на колена, отузивши пушку далеко у страну. Чедно и стидљиво обараше поглед к земљи, као да се бојаше да његова нескромност не увреди кога. Али Љутан продужи, љубазно и својски:

— Немој да се омрзнеш, соколе!

— У твоје здравље, поглавице, никад!

— Невоље су за јунаке; судбина је јача од нас...

— Нити сам хтео ово, нити сам му се надао, поглавице...

— Хвала Богу!.. Нисмо се осрамотили ни ти ни мој браственик. Зато сам и наредио да се изађе овамо. Одавде се може на све стране. Ти си сад наш образ. Куда да те поведемо?

— У Кијево!

— У Кијево?! Не, по Богу Сталета!.. Но у Србију. До Колашина ћу те лично одвести, а после је сасвим лако... У Србију, соколе! Такав јунак ваља још да живи...

Сталета заћута, погледа преко Дренице, па се као стена укочи на коленима. Нека невероватна одлучност покри његов израз и његову снагу:

— Ја нећу сад у Србију!

— Ваља да ме послушаш, соколе: нико не ваља да пресили, и да се не боји за живот. Буди Арнаутин, а не тврдоглави рајетин, јер то није јунаштво!

— Мали сам поглавице, да се не бојим. Али имам образ и знам шта ми је дужност... Нећу у Србију! Овде је пало четрнаест људи, а имам и других дугова. Зар да натоварим мојем другу, који ми се нашао на тесну месту као што се за старину прича? Зар да моји Кијевљани плаћају моје крви?.. Предомислио сам се: сад не могу. Земља ме ова вуче као да сам влачезима за њу привезан... Молим ти се, поглавице, као оцу и свецу не тражи то од мене! Било би и срамота и грехота. Јер би се свако с правом насмејао: Сталета Кијевљанин, курвино копиле, уз хрбат Љутана и Бериша мучки поби толике људе, па побеже у Србију! „Тако раде положаре, а не мужеви!..“ Не могу у Србију!..

Умешаше се и други по старешинству, потпомажући Љутанов предлог са једном латинском језгро-витошћу, која је само Арнаутима од Ђога дана на Балкану. Оштроумни разлози лијаху се као вали само да се Сталети олакша положај. Џемаил Обриња пође још даље. Заповедно предложи да ових четрнаест крви узме племе на себе. Сталету је са поглавичиним знањем проводио њихов рођак. Лаушани су сломили њихову руку. Зато су за несрећу они више криви. Даље, сви околни барјаци везали су бесу да се манастир чува као очи у глави. Јер би Светац дигао берићет од њих. Гашани су то прекршили, иако су у име целе Дренице давали манастиру чуваре. Сазваће се скупштина да свему нађе ред. За част племена, за незаслужено изазивање, за напад на манастир Лаушани морају платити. Пребићемо за то неколико крви. Остатак, ако га буде било, платиће Бериша... Па подигнувши се на колена пријатељски ускликну:

— О, Стал-Кијева, буди и у овом јунак, као што си досле био, и с пушком и међу образима!..

— Опростите сви редом — али ја нисам кадар! — изустити Сталета мукло, па поче да гута навреле сузе да му не избију на очи.

У том му приђе и жена. Преко обичаја она се накани да се једном у веку умеша у људске послове.

— Послушај људе, домаћине!.. Људи се свакад слушају, ти то боље знаш но ја, женска страна... Доста је било!.. У Србију!..

— Нећу...

— Рад овога детета, на кога сам очи отворила, домаћине!..

— Шта ћеш!..

— Њега да спасем!

— Не могу, срамота је бежати.

— Зар ради порода срамота?.. Дођи к себи, анђели с тобом!..

— Срамота је... Шта ћу ја?.. Сад га још неће нико, а кад порасте нека погине... Жено, тако је од Косова!

Арнаути нетренимице и с дубоким осећањем праћаху овај двобој, јер дотле бејаху навикли да слушају како Срби често послушају своје супруге.

— Тако ти оне свете куће доле, да бежимо! — очајно врисну жена.

— А, сад си погодила! — окрену се Сталета готово нежно: — помажу ли ти очи и твоја памет, иако женска?.. Видиш, да ми баш она не да да бежим одавле... Ако хоћеш, иди; нека ти је просто, а Сталетин син мора по његовој смрти барем једно јутро пропирити огањ у Кијеву!..

— Хајирли уковт! (Сретно нека буде) — узвикну насмејано а озбиљно Љутан. — Немој да се омрзнеш, о Стал-Кијева!..

Поворка се одмах крену преко Ликовачких Шума пут Кијева у истом поретку. Једно момче из куће Дудака, крадом доскочи до Сталете, загрли га и поче својим мецима да пуни његов испражњени реденик...

Подла издаја једнога малодушника, који вероваше да ће умрети као раја, након годину дана отпрати Сталету на овај свет. А Арнаути преведоше његову жену и дете у Србију и овековечише га кроз песму.

Јер, ваистину, беше Стал-Кијева...

ЊИХОВА МРЖЊА.

Бајрам Јашаровић из Ушче, омален, дежмекаст и трбушаст, зајапурено хиташе ситним скрокљајима широким сокаком у Новом Пазару. Требаше да покупује још неке ситнице које су му од куће поручили и које се само овде израђују, па да крене на пут преко Рогозне, са овећим српским друштвом, које је узео *на руку*. Он је из одличне куће арнаутске, која се држи на пушци а бежи од зла и сваке рђавштине, као да су њени чланови све саме хаџије. Бајрам је цео век провео са Србима, било на путу као кириџија, било у планини код сточних станова, те је према њима љубазан и мек као прави крштеник. Али и као гуја љута кад ко насрне на њега или оне који су са њиме. Журећи улицом, он сави цигару, и не хтеде укресати на кремен, пошто би се морао заустављати но стаде испред једнога виђенога Пазарца који му иђаше на сусрет, — зграби без имало околишења његов чибук са лулом, запали и учини да размине, отпоздравивши руком.

— Ене крмскога бјелогуњца шта ми учини?.. Опогани ми камиш као да нијесам Турчин, но какав Белко из Троштица што продаје лонце по нахији!.. Види бјелокапца крмскога!..

— Што рече, што? — писну Бајрам пут увређена Пазарца, повративши се и нарогушивши се као каква дивљина свом снагом своје плахе илирске природе.

Насред сокака царске чаршије, на очиглед толикога света, два се човека крвнички и презриво погледаше: Пазарац и Арнаутин! Један је на својем

прагу, коленовић и Турчин као да је рођени синовац султанов, иако је пореклом ту из некога села у Дежеви. Други је из далеке Метохије, старином из дивље Малесије, који је у кући научио да жали што људи називљу Пазарце Турцима. Некако му то тешко иде у главу...

Загонетна је муслиманска узајамност. Постоји као неки тајанствен обруч, за нас тешко појмљив, који без тешкоћа претвара вернике разних народности и удаљених покрајина у праву браћу. Чудесан изузетак чине само Пазарци и Арнаути кад се сретну.

Арнаутин се нигде тако нелагодно не осећа као у Новом Пазару. Никога тако не презире као Пазарца. Њега јединога не сматра за муслимана, него за најнижу проверу, коју ваља презирати као нешто смешно и мрзосно. То Пазарац види и зна, па му враћа толико исто. Свом снагом своје крви и свога срчевога уверења да је најбољи муслиманин, он мрзи Арнаутина. Његову ношњу, његов начин живота, његово опхођење он не може да подноси. Арнаутски начин борбе, њихово лукавство и окретност у њој сматра за обичан дивљачки кукавичлук. Арнаутин је за њега само дивља коза која има брзе ноге — за бежање. И сасвим искрено сматра за несрећу што му је по вери брат.

— Арнауштија, ефенди-бенум, као Арнауштија! — рекну Пазарци један другому кад на путу или у граду виде каквога бољега белокапца. — Рекни му „мераба“, па размини, вала, као мимо правога крмка...

Као неко прастаро дуговање да је стало између њих. Арнаути су најљуљуднији варвари на свету. Непосредни су, верни другови и одани пријатељи. Цене људске величине, али је свака личност исте вредности: колико барјактар толико и обичан голаћ. Крв и једнога и другога вреде само по једну крвничку главу или по дванаест кеса аспра. Није им у души да личност згазе и унизе. Доскора су на путу и у чаршији били веома ваљани. Без верске су и народносне мржње. Навикли су на просто опхођење без рогушења и празнога величања: у колико је ко виши

по друштвеном положају, по пушци или богатству, у толико је дужан да буде обазривији и понизнији према мањему и слабијему — велик је и јак само Бог и фис!.. Напротив, у Пазару је вредност у том колико ко клања, колико има села и субаша и колико јаче забрањује чивчији да држи свињче за божићни омрсак...

— Ене, па још пита крмски син? — одговори Пазарац с пуним презирањем.

— Рекни, рекни! — унесе му се Бајрам Јашаровић сасвим у лице.

— Хајде, жив био, својим путем — боље ће ти бити!

— Не!.. Да чујем, да чујем...

— А знаш ли ко сам ја, јадан не био?

— Нити те питам, нити ћу да ми казујеш: Пазарац!..

— Баш Пазарац, билахи, и то главом Ујупага Селмовић, који има четири села у питомини, пет воденица, два хана, три...

— Ништа ти то ја не видим, колико да си из габељске черге, а разбираш, кад ти овако зборим бошњачки?

— Како, како?

— Ето баш тако!

— Виђи, виђи?.. Дина ми си померио памећу!

— Дина ми и имана, ви немате ни памети ни образа!

— Хајде, јадан, размини док сам још мек... А откален си?

— Шта, да не мислиш да ми изгубиш крв?.. Може бити да сам из Колашина, а? Какав чипчија пазарски, а?..

— Вала видим да си неки џенабет, тек размини биће боље: ако скинем лулу, па те ошинем овијем чибуком!..

— Мене?.. Бајрама од Ушче?.. Гушану пазарски!..

Гомила се беше искупила око њих. Србима необично драго што се нашао такав мајковић да се

пред агом испрси, али то вешто крију. А муслимани се збунили и уплашили. Желе да њихов Пазарац отиде са чашћу, а знаду да се Арнаутин без грдних јада неће одвојити. Но пошто га добро премерише и видеше да ништа у појасу нема, приђоше к првој продавници двојица-тројица, те зграбише неке изложене за продају држалице од секира. Бајрам то спази, па још више плану. С дрским презиром он дочепа за доњи крај Ујупов чибук, принесе га мало устима, па пљуцну у лулу, али уљудно, арнаутски, тек колико да га осрамоти:

— Ете ти за твоје господарство и за твој агалук!.. И за твој пазарски збор!.. И за твоје турковање!.. Еј, рајо, гледај и знај: пљунуо сам овом аги, што му се по земљи вуче ћурак, у лулу... Ада: Пазарац и Турчин!..

Оваком обрту Пазарци се ни у сну не могаху надати. Оваке поруге није било откад је овај град заснован. Они се згледаше, док се један из гомиле са држалицом у руци не избоде:

— Чујеш ти, бјелокапићу, није ово твоја Малесија, но наш Пазар, јадан!

— Пљујем ја и на ваш Пазар!..

— С мање, боље ће бити!

— И на вас све! — виче разјарени Бајрам. — Гушани, бре!..

— Обрни, јадан, једну пониже...

— Гушани!..

— Ене, ене, он све грђе!.. Има ли Турчина у нашем Пазару, браћо? — узвикну исти младић, позивајући гомилу у помоћ. — Узе нам образ ови бјелогуњац шугави!..

Бајраму паде магла на очи. Вековни нагони купљени и изоштравани у њем набрекоше његове жиле и ставише у покрет вучју плаховитост арнаутску. Он изазовно погледа по гомили, па с презиром поново уграби Ујупов чибук, преломи га преко колена неколико пута, па баци на плочиште.

— Ето ваш образ! — узвикну он, па снажно проби гомилу и испред истог дућана дограби такође једну држалицу, услони леђа уза зид и стаде пркосно:

— Ха!.. Јесте ли Турци?.. Јесте ли мужеви?.. Јесте ли мушко?.. Ха, ако смијете!

Брзо се направи полукруг око наљућена риса. Позадина поче да гура прве, али се ови јуначки одупираху, бојећи се да не дођу на домак арнаутској држалици. А Бајрам, мали и онако дежмекаст, са наливеним очима и набреклим жилама, ни мало уплашен, држи дрво за крај и пискавим гласом их изазивље. Тек у неко доба неки његов сусед, Србин из Црколеза, проби се кроз гомилу, окрепи га на арнаутском и пружи му револвер, који је Бајрам оставио у хану.

— Метни то у појас!.. Зар да поганим оружје на ове гушане? Дрво је доста!.. — рече Бајрам.

Пазарци се згледаше. Не могаху својим ушима да верују. И сасвим се збунише.

— Вељахуле, људи! — узвикну у неко време Ујупага Селмовић. — Оставите га!.. Зар не видите да му је крв ударила на очи?.. Видите ли: то није инсан божји, но осица — хајдмо!

И као да су се осветили већ, свима лакну, па покуњена носа пођоше улицом на две стране, док Бајрам не остаде сасвим слободан као старински победник на попришту.

— Маните се крмскога ценабета! — старешински настављаше Селмовић путем. — Да нам се Власи смију... Дивљина је оно!.. Арнауштија као Арнауштија. — Хајде, јадан!..

Срећа што пође у џамију да отклања ићиндију: вера и Бог зло би се провео који чивчија у његовој спољној авлији. Нарочито онај чија је кућа јужно од Брђани...

КАД МРТВИ ПРОЗБОРЕ...

Већ се пуни други час од ноћи, кад се клањају теравије, нарочита муслиманска молитва, предвиђена за време трајања рамазанскога поста баш у овај час.

Пространа одаја на трећем кату витке куле Биљала Рустема у селу Дечанима пуна је одрасле мушке чељади и позваних гостију из суседства. Они су одгурнули од себе дуванске кутије и дугачке цигарлуке, кавеџија у углу, покрио везеним рупцем кавени прибор и скрајнуо га с извесним поштовањем, да би га опет примакао на службу, чим се молитва заврши. Мало пре тога сви су узели авдес, па клечећи на коленима уозбиљили се и већ предали једном изразитом расположењу, које код њих претходи мољењу смерном и озбиљном, као да су то светитељи, или у најмању руку сурови испосници. Човек би се готово заклео да су то јагањци божји, најмекши и најпитомији људи, који никад никому ни зла помислили нису, а камоли убијали из зелене мартинке, не зечеве но људе, једновернике и суседе своје, због врло ништавних разлога. А овако: само да стане као прикован од чуда и узвикне — благо овим људима, које вера може да примири и упитоми било и за време молитве, кад ће већ сутра, можда, опет крваво гледати низ смртоносно модро гвожђе!..

У зачељу у зиду велико огњиште као француски камин: засвођено мраморним ивичњацима, од чега су подигнути и Високи Дечани. Пространу плочу, која је оцаку подлога и на коју је марно изгрнут крупан церови жар, укусно је издубао и уоквирио дебарски каменорезац. Од крајева огњишта по поду

су упоредо опружене две лепо отесане гредице готово до самих врата, која су управо на средини задњега зида. Простор између ових гредица је поплочан такође шареним мрамором и служи за пролазак к огњишту или простирачима с обе стране овога пролаза. По танком слоју сламе прострте су кострутне черге, по њима домаћи ћилимови наших сеоских шара, а поврх ових шарене сецаде кућне израде но разних препочетака: сељачких, наших, турских и персиских. С десне стране оцака у зиду је удубљење, као по џамијама оно место испред којегла клања имам. Ту висе бројанице и чува се мусав, у навоштено платно завијен штампани коран. Мало ниже обешене су гусле и тамбура, до њих велики чибук домаћински, а сасвим до врата совре и на полици крчази, ибрици, легени и ђугуми. Све је чисто и на својем месту, те се опажа и празничност и кућна отменост.

— Јесмо ли готови и хоћемо ли?

— Сад ћемо, сад, хоџа! — одговори му крупан глас с леве стране оцака на арнаутском. — Још није заклопило пуно два часа...

То бејаше домаћин, необично упадљива мужанска прилика, Биљал Рустем. У најбољој снази, крупан, смеђ, избријан и румен у лицу, ведре и добродушна израза као какав весео пољски властелин. По богатој одећи, господственом изгледу, добро очуваним рукама, види се да је доброга стања, и да га у животу није умарало рало и мотика. То је војвода манастира Дечана, што му је од оца остало са свима частима и са свом бригом везаном за ту дужност. Поносан је он због тога. Она му даје угледан положај у друштву, те звање чувара Светога Краља не би променио ни за положај ђаковичкога кајмекама, а камо ли барјактара у Реци или Малесији.

Крваво му је та повеља допрла до недара. Многи су Војводићи, његови преци, погубили главе, да то право неотуђиво завештају породици. Њихово мраморје по свој Метохији гласно сведочи о том, као год и многобројне песме и предања. Па и једна чудна читуља у дечанском олтару: „Помени, Господе, у

царству твојем, верне рабе твоје и Светога, Рустема, Алију, Сокола, Смаја, иако су ластивога Мемета вере, но агарени поставши од агарена падоше на славу твоју и љубазнога ти Светога...“

Зна то Биљал Рустем и свестан је велике части и удела. Његов манастир не сме нико попреко да гледа. Он је с ферманом војвода, и чини му се да Дечане ни игуман не може више волети од њега. Слободно свуда носи оружје, јаше хата. Прати игумана на свима путовањима, која нису ни ретка ни кратка, као год што нису малобројни ни дечански метоси: до Ниша и Београда, Софије и Једрена, Солуна и Цариграда. Био је до Александрије и Јерусалима, па му је игуман обећао да ће га повести и до Петрограда, да види московску силу и московскога цара, који је — тврде људи — крупнији од Берам-Спахије, а дебље збори но какав Шекуларац... Е — хе!.. Његови су игумани силнији од грчких митрополита. Јашу хатове, носе на седлима кубурлуке као босански бегови, пашу криве димишћије испод мантије, као да нису смерни калуђери но спажиски капетани паше од Мисира. Кад пођу на пут у писанију или послом воде многе ђаке и слуге, ризничаре и рачуновође, као какве придворнике. И све то сербез, сито и махнито, а богато одевено, колико да се одмах види какав је благослов Светога Краља, и какво место код Бога имају свети Немањићи, иако им Турци земље притискоше...

Како да се не поноси! Кад се с крстом цара Шћепана пође кроз нахије настане празник и за њега, те, грешан, помисли да то није манастирска поворка, но се из мермерних гробова подизали некадашњи цари и краљи и дохватили сјајни тутањ од Косова равна до малена Брода на Сави. Он, сав у злату, јаше напред, а народ излази на сусрет, па својски поздравља и њега, Биљала Рустемова сина из Дечана, као да је какав старински војвода што уз колено јаше седом пећском патријарху. Као да је крштеник, а не Турчин, биљахи!.. Ех, ех! Српкиње нерадо поздрављају Турке, а њега љубе у руку, чим

целивају златни крст и игуманову десницу. Велики домаћини по Васојевићима, Колашину и уз Босну кршевиту дочекују га као кума крштенога. И на поласку женска га чељад дарива, као да је дошао млађој сестри у походе. Јер им он чува светињу. Па му мило, јер зна да није Мертурац ни Никајац, но дечански старинац, којег се прадед потурчио страха ради турскога, али, ето, који је остао да, и проверен, чува Високе Дечане до суђена дана...

Није Биљалу Рустему криво што је српскога порекла, што говори као какав Величанин, али једну веру ваља веровати и држати је без лажи, поштено и искрено, да се не смеју ови који су се раније истурчили. И докле је од Бога суђено. Јер се збива све по његовој светој вољи. Зато је он добар муслиманин, марљиво држи рамазан, па је чак из Пећи за вечерас довео хоџу, поднео трошкове и за његов труд и за ову велику гозбу. Вечерас је Задушни Петак, кад се читају молитве за умрле претке и спрема слатка халва и жито за њихову душу. Биљалу је нарочито стало да се помену његови добри преци.

— Дакле, у име божје!

— У име божје, хоџа! — проговори Биљал Рустем, па приђе и клече поред имама.

Клањање отпоче. Сви присутни за имамовим речима устајаху и падаху на колена, ничке, свесрдно ударајући челом о простирач као један човек. Задушна молитва трајаше мало више него обично, те најзад хоџа узе бројанице, метну их поред себе, па тихо шапну домаћину да му поређа претке.

— Рустем Али! — поче Биљал.

— Алах рахметејлесун!

— Амин! — одговорише усрдно богомољци.

— Али Сокол!

— Алах рахметејлесун! — узвикну хоџа, што опет покри сложено „амин“.

— Сокол Драгаш! — настави Биљал Рустем, пун дубокога поштовања према прецима.

— Алах рахметејлесун!

— Амин!

— Зовите ми мајку — тихо рече домаћин младима на дну одаје: — да не погрешим, а она зна добро...

Кршна старица брзо уђе у одају и побожно клече крај сина, навикнута већ више година да га у оваквим случајевима помаже и поправља. Биљал Рустем настави са још дубљом побожношћу:

— Драгаш Огњен!

— Баш тако! — потврди мајка.

— Како, како? — узврпољено промуца имам.

— Тако је, хоџо: Драгаш Огњен! — набравши обрве, мукло одговори домаћин.

— Збоет, бре вла! (Не може, брате!) — жалосно прошапута хоџа.

— Боет и може, ем тако ми Бога, ем паша зотин!.. — грмну Биљал Рустем.

— Али опрости, господару; то вера не даје: каури су то!

— Каури — некаури, Татари или Манџуке, тек моји су они, дали су ме на овај свет, и ја сам, шуџур, у вери... правој, те сам дужан да се за њихову душу молим Богу. А он је један, и све душе иду к њему. Немој ту да ми зановеташ хоџаларске мајсторрије, но моли, ако хоћеш да те као псето не избацим сад на улицу и запретим селу да те ико прими у кућу!.. Пази ти њега: „каури!..“ А ти си ми бољи Турчин од мене, рђо варошка!.. Нисам те звао бесплатно, но ћу ти дати већу надницу, него Мула-Зека у Пећи!.. За њих моли Бога дечански игуман, а он: „каури?!“ Види будале!.. Мртвило погано: оно ми је, тобож, муслиман најмање од седам стотина година!.. Ако сад дохватим једну држалицу!.. Е, будало!.. Огреши ми душу и иштети ми молитву!.. „Каури?..“ Иако су: моли за њих, бре, да ти сад не истерам зубе!..

Настаде гробна тишина и највећа незгода. Али мајка тихо шану нешто сину, који махну на скуп руком, да остане како је био, па брзо пређе у задњи део одаје, узе поново авдес душевнога очишћења ради, па клече поред имама:

— Драгаш Огњен!

— Алах рахметејлесун! — прихвати хоџа као снаша.

— Амин! — гракну скуп.

— Огњен Радун!

— Не, сине, не — поправи га мајка: — Огњен Милосав...

— Алах рахметејлесун!

— Милосав...

— Радун! — допуњује стара.

— Алах рахметејлесун!

— Радун... — и Биљал погледа мајку.

— И ја више не знам, сине, *Бог да их проси!*
— изговори мајка последње речи српски, сматрајући да им је то потребно за душу.

— Радуна и све остале! — окрену се Биљал имаму.

— Алах рахметејлесун!

— И... и... најзад... а, баш тако, тако ми вере: Светога Краља!

— Алах рахметејлесун!

— Амин, амин, амин!...

Молитва се сврши. Биљал Рустем прекрсти ноге с леве стране оцака, па, сав озарен у лицу, подвикну на млађе да навалe халву, воће, шурупе и каве. Кад имам престаде да једе, он му као испотишка, спусти на колено три златне лире, па намигну лаутарима и певачима, да одају испуне малисорским мелодијама. Све по реду и по закону: оно прво прецима за душу, а ово друго живима за глас и весеље...

У К Л Е Т В А.

Једва дишући од умора, а кроз дебели снег без површице, униђох за њим у чобанску колибу бусачу, подигнуту у чести да се прозоблој чељади нађе у овако невреме какав бејаше тај хладни зимски дан.

Што сам тражио, то сам и нашао. Желео сам да будем у зимском лову са чувеним ловцем, какав је био Вилотије Копиловац, кога дотле нисам ни познавао ни виђао. Казивали су ми да он увек заповеда у сваком великом лову, да је већ стар и да дугу латинку и пећске пиштоље неће да промени ни за брзометно оружје. А причали су да је човек мучан и осорљив, особењак и набусита љутица: плане за ситницу на ловца, изружи га да га ни Ибар не може опрати, па избаци из дружине као неку никоговину. При том нимало не гледа на личности. Избруси председника као да је неки пољак, или какав обичан воденичар из Лучке Ријеке, а учитељу помене часловац и најури га низа стране као да му је пристав. Али је вазда сретан ловац, за причу: где рекне да се зверка чека, она туда збиља и удари; камо нареди да се она тражи, ту пси брзо залају. Тек опак је заповедник све дскле на пртини не угледа убијена дивља вепра или полињала медведа.

Лов тога дана беше заказан по шумама Међеђега Потока и хајке упућене са више страна да крену медведе, дивље свиње и срне. При распоређивању заседа мене постави изнад Вучје Косе, рекавши да сам за такву ветрометину као поручен, пошто сам топло одевен и имам добро оружје — срне само преко те прседлине беже за Мокру. У заседи треба

да останем све док ме он лично не смени, а друкчије — одузеће ми пушку као последњем неваљатнику. Видех да са њиме нема шале, те простојох на месту читава три часа, кочећи се у снегу и узалудно очекујући његове срне, докле му није пало на памет да ми приђе и да ме поведе у ову колибу колико да се мало откравим. Вилице ми се уклештиле од хладноће, а хтео бих у ходу за њим да му што непријатно рекнем за оваку његову радњу, готово издевање нада мном. Гледам га како снажно прти снег и како ми све више личи на онога крепкога чичу што у Срем предводи Пећскога Патријарха. Али ме мржња према њему опет потпириваше све док не униђосмо унутра и не видесмо огањ. Он брзо, као каква добра домаћица, подстаче угарке, посади ме као дете на трупину, скиде ми рукавице, одви шал и нагна да водом облијем руке, па онда и сам седе према мени, осмехну се и из кожуха ми пружи скленицу са ракијом :

— Дану здрави, благо чичи!..

Мекота његове речи ме изненади, као да није проговорио онај пређашњи човек с брда, намргођен и опор. Погледах га поново. Некако се већ раскравио, те испод грубе сељачке спољашњости као да избија нешто топло и нежно. Раздрљене рутаве груди не беху му више тако страшне, а кроз жуте огромне бркове пробијаше једва осетан осмех као зрака кроз букове гране. Мразом ошинута кожа на лицу нешто мало му се развуче, растањи, те без тешкоће поче да се помаља нека широка и крепка питомина, коју ова снажна појава као да кријаше негде на дну своје мучене но још несаломљене душе. Његово сурово обличје бејаше опет слабачка кора да прикрије и претрпа једну снажну, потпуно очувану благородност мужа каквога на брдима може да одњиви нетакнута задруга и просто живљење. А оно је опет сувише тешко да се овакви примери нађу. Зими борба по овим брдима с мразовима и медведима, а лети са спахијама и субашама, и то о хлебу од хељде и крупника. Па још никад изобиљно. Ваља само погледати

са каквом светињом овдашњи планинац приноси устима кору црнога хлеба, па знати како га овде мало има и како се тешко стиче. Ту се не једе, ту се са хлебом не поступа као у осталом свету за совром, но просто литургија: — мало га је, и зато је највеће добро и права светиња. Тога ради не би било чудо да је овде човек оштар као дивљи вепар, а груб и неотесан као медвед испод Међеђега Потока. Напротив, чудно је што је Вилотије Копиловац ненадломљен, што није ни звер ни дивљак, но је опет захваљан и на овако оскудном животу, питом и човечан, као да свакога дана пије руменику и једе погачу и као да му се хамбари преливају косовском белијом.

— Љутиш ли се још? — рече ми опет благо, нудећи првенац на поткрепу.

— Још помало, Вилотије...

— Право си. Држах те на оном вјетру толико, а ништа не улови.

— Јесте; срне отидоше к Црном Врху, а не к Мокри...

— Е, преварих се и ја једанпут у лову. А лов је као и женидба, дијете...

Ја се на ово обрадовано тргох. Вилотије Копиловац се није женио и то је била једна велика загонетка у Колашину. Јер ту се не жене само богаљи, пука сиротиња, за коју неће нико да пође, и они који су се одметали од Турака. Међутим он је из добре задруге, потпуно здрав и није се никад одметао, иако је целога свога века лутао по шумама и носио оружје. Старије жене, поставши већ удовице, заклињале су се на своје ожењене синове како још из девојачког доба знаду за неке његове пустоловине које најбоље доказују да је некад био као и други млади људи. Али кад је дошло време да га жене, он је одлучно одбио, каогод и доцније више пута, докле тако није ушао у зреле године, кад се о женидби и не говори.

— А хоћеш ли ми право нешто рећи, Вилотије?

— Хоћу, ако знам.

— Што се ниси оженио?

— Боље да си ме упитао зашто сам постао ловац, кад је та ствар само за узалудне људе, а не за нас сиротињу и голотињу. Но свеједно. Здрав си и слушај!..

... Била му је двадесетпета кад га је ујак позвао сину у деверство. Отишао је у Бабудовицу добро опремљен из своје куће: са два коња и под добрим оружјем. Био је момак на гласу. Девојке и снаше трчале су око њега као овце на солило. Отац га отпратио до помола и рекао савет: тешко је а образито деверство у Колашину, па нека му не окаља образ. Ујаку иде у сватове, нека пије пиво, али нека причува памет: пазећи невесту, младу својега ујаковића, нека запази да се штогод безредно не учини на свадби. Јер су тешке свадбе колашинске. Навали у кућу бели свет, старији ударе у ракију, а млађи у песму и коло. Село и ноћ. Простор и тмина све да сакрије. Сакупљена женскадија са свих страна претопи се у једну чудну заједницу, која се без пића опије, помами и хоће да прекорачи преко свих заповести и да слепо дадне на вољу врелој крви и сељачкој непосредној простоти. Жена је као сами ђаво. Кад се помами, скине ђем са зуба, ослободи се и почне да заповеда и вршља као господар. Тада њеном прохтеву нема уставе, нема снебивљивости. Свадбе су часови њене пуне слободе, изазивачке помаме дотле срамежљиве крви, па се тада баца свом снагом у вртлог вриска, стезања руку и свега што на разоглављеној ноћи и згодном месту између котара и шумарака може бити. У тим тренуцима девери су у најопаснијем положају. Док су други свати међу људима где се женскиње опет помало снебива, девер је непрестано око невесте: она је по обичају врло стидљива, те ништа не гледа, а око ње су само зреле девојке и скорашње снаше — огањ прави, да брзо запали и покисло грање, некмоли сухи барут. Шта ћеш, деси се нежељено, па сутра кроз око прича и срамота. Нека му се син причува од тога...

Сретно су довели невесту у Бабудовицу. Другога вечера био је *поклон*, кад суседство и родбина до-

лази на честитање и доноси домаћину и невести поклоне. Слегао се огроман свет, нарочито женски, да му се реда није могло наћи. Коло, песма, вриска као да је све полудело. Вилотије Копиловац оставио је снаху да двори са његовим сестрама код старога свата, па пошао у двориште да обиђе госте и да припази како весеље иде. Није дотле ни узимао на ум како га братаница његове ујне, Богдана Утвића из Калудре, девојка као вила, која је тога вечера дошла на свадбу, цело вече стреља као присојкиња. На усамљеном простору између зграда и торова хајдучки га пресрела и са раширеним рукама бацила му се око врата:

— Нећеш даље, мој си, соколе!

Као да га је гуја ујела, затресао се Вилотије и хтео да се одмах отргне. Но врелина девојачких мишица, њен чудан и опојан дах, а нарочито мирис стојничкога рубља на заносну пшеничицу били су за тренут јачи од свих очевих савета и добрих старинских предања да је девер дужан на свадби бити анђео, било да сто ђавола узбуркава његову крв.

— Не сад, Богдана... Знаш, ђевер сам, образ је... Други пут! — шапнуо јој он збуњено.

— Што?... Други пут!... Нијесам ја дрво!... Јеси ли ти мушко!...

— Али сам ђевер, разбери се!

— Не ђевер, но да си и сам прото, мој си, ноћас и вабијек!...

— Бјежи да ко не види, ако знаш невољу!

— Нека виде сви!

— А мој образ?

— А моја жеља, соколе?

— Пустите ме, Богдана!

— Ни довијека!... Мој си и хоћу да будем твоја. Нијесам ја крива што си ми памет завио, те не знам куд ударам. На очи ми је пала тама, а огањ ме сподбио. Гризла би тијело своје као што се вуци гладни по Мокри гризу. Мало прије те гледам у кући кад ми рекоше да на огањ метнем црепуљу. А ја мјесто ње дохватих танур и буп на пламен, отиде

вас у ђаволе, да се и сад по кући смију. То је мука; хоћу те, и више не знам ништа!..

— Здоговорићемо се други пут.

— Нема од тога ништа: сад, сад!.. Хоћу и да ме узмеш, било да ме испросиш, било да ти добјегнем.

— Па добро — почео Вилотије на невољи да увија, само да се спасе.

— Виђу да лажеш. Не пуштам те. Сад ћу да ти се објесим о врат да ме не мognеш преварити ако си мушко и човјек... Разумијеш ли, Вилотије?

Уплашио се Вилотије Копиловац и почео да откопчава њене вреле руке. Али девојка стегла као удављеник, и тако снажно како он није очекивао од женскога чељадета. Носио се он са многим халовитом планинском манитијом, но ово га чудо досле није сналазило. Запео момак јаче. Пуцају руке у лактовима и зглавцима као да се крше храстове рачве, али не може да се ослободи. Док освоји једну, друга га њена рука још гвозденије стегне. Онда стао омашивати из све снаге. Носили се по дворишту као две једнаке хале док се сама ујна није појавила са зубљом у руци. Он је онда шчепао обема рукама за појас, безумно узмахнуо и као неман одбацио далеко од себе, па утекао у кућу.

— Да Бог да ме пожелио па ти узалуд, јуначе, било! — добацила му је она кроз крик и дуго иза плота јецала.

Брзо је заборавио, јер је по селима било доста милосница. Али је на Госпођин-Дан пошао у цркву у Дубоки Поток. По служби народ је излазио на мала северна врата, те је и он ударио оним уским травним ходником између црквице и високе камене ограде. Кад се окренуо, да по обичају пољуби црквену преворницу, неко је дубоко с леве стране јекнуо. Обазро се и спазио Богдану Утвића како лежи уз цркву на ираму, жута као смиље и сува као сушка. Пришао јој, јер је била сама и упитао за здравље. Била је већ права смрт. Није му ништа одговорила, само су јој сузе као киша клизиле низ испијене образе. Дошло му жао, те изишао у сабор, купио јој шећер и лу-

беницу и довео медовинара да мало грло окваси. Примила је дар, наслонила лице на лубеницу и почела да јекће камен да растопи. Па га погледала:

— Доцкан, соколе, доцкан!..

Њему се почело стезати грло, мрежити испред очију. Неописано сажаљење га је ошинуло по срцу и да не би заплакао, скочио је као помаман и вратио се у село. Неколико дана није могао да се смири, јер је јасно видео да је он кривац њеној бољци. Али га је једнога празника нашла нека стара Калудранка и предала му поруку да дође у Калудру и види се са Богданом која је изједна болесна. Он се прикрао кроз шуму и нашао је у хладу иза куће само са неком малом девојчицом колико да јој дода воде. Једва је могла сести на простирачу, али је опет била стојнички обучена, лепо зачешљана и чак са кади-вицом иза уха. Стао је одмах тешити и уверавати да ће оздравити. А после — он ће јој послати просце, шапнуо јој готово грцајући.

— Тако ти вјере?

— Тако ми младости!

— И ако останем сува и нелијепа?

— Мени ћеш бити најљепша!

Испод узглавља је извадила чарапе и даровала га, па га замолила да јој чешће долази. Био је усрдан. Пре петлова би узимао пушку и кера, и да свет не би што рђаво мислио, стизао би у Ровца у зору и ловио до подне, да би јој потом могао прићи као обичан намерник. У први мах се нешто поправила, да би већ почетком јесени коначно занемогла. Тада му је рекла:

— Видиш ли да је доцкан?

— Не, Богдана, по Богу!

— Јесте, доцкан је, ако ти очи помажу... А да што си мислио? Бијесна Калудранка напила се зарракије, па шћела једну ноћ да проведе с добријем момком!..

— Ђути, Богдана!

— Не, не могу, чекај мало... Јесте, тако си онда мислио. Успалила се само планинка као све обијесне

Ђевојчуре чувајући стоку... А ето преварио си се. Завољела сам те ни сама не знам како и зашто. А Ђевојачко је срце као срча: такнеш га прстом незгодно — отиде све на комаде!..

— Опрости ми, молим ти се!

— Не бој се, одавна сам ти опростила. И знаш ли зашто? Зато што ми је Бог испунио жељу да ти се осветим. Не знам како, тек онда кад си ме онако крвнички бацио за плот као врећу шуљака, из душе сам запискала к Богу да он учини да ме пожелиш, а да је то узалудно. И сама сам себе појела као да сам права вјештица. Самода ти се осветим. Послије сам жељела друкчије, али ето доцкан је... Платили смо једно другом дугове... Ти мени имаш опростити, а не ја теби... Доцкан је и заборави ме кад умрем, обадва ти свијета!..

О Лучину-дне је умрла. Био је пошао по обичају да је некако види. Али је с брда чуо испред њене куће тужбу тужбалица. Тад се нешто прекинуло у његовој души, у његовој снази. Није заплакао, али је као луд цео дан и ноћ лутао бесциљно по шуми, па се доцније сасвим одао лову до данашњега дана. Ето зато се и није оженио...

Сутра дан смо били боље среће у лову. Докле су млађи драли једну мечку његовом латинком оборену, Вилотије Копиловац ме погледа, некако се болно осмехну и преко срца ми добаци:

— Знаш ли Ђегођ какву држећу удовицу?

ПОПУТ СТРАХИЊИЋА...

Код Ђурђевић Ступова сабор. Свет бели из Доњих и Горњих Васојевића притискао раван око манастира као какав ратнички логор. Госпођин-дан је празник кад се недалека граница потпуно отвара, те цркви долазе и они из Црне Горе, као и ови што су око Лима. По пољани се пуше огњеви, поред којих се окрећу пецива за главаре, и спремају у бакрачићима цицваре за чељад и својту. У неким гомилама извијају тужбалице своје жалопојке за изгинулима, док се на многим местима вију кола са песмом и у њима поскакују по једно женско и мушко. Мали трговци из Пећи и Рожаја гласно нуде младицама огледала и другу сељачку потребу, а једна се чета турских низама шћућурила на крају, па гледа ову мешавину и прижељкује што заповест тражи да се не крећу и не љуте Васојевиће. А баш до цркве, под свежим вењаком, засели главари, не знаш баш да то нису котарски сердари, или удбинске аге. У зачељу војвода Миљан Вуков, па до њега кајмекам Мурат бег Ганић, а с друге стране по старини војвода, сваком мио Љакић Војводић. Ту је Панто Цемов, мудре двије Зарије и, ко би све побројао васојевићску госпоштину... Поседали главари на простирке по трави, па посматрају сабор, квасе јуначка грла и воде мудру беседу.

У дно скупа, некако брижно и ћутљиво сеђаше Јован Деле, познати харамбаша и јунак, пустолов и најсрећнији васојевићски женскарощ, о чем су се већ приче причале. Чудан изузетак. Тамо су јунаци као девојке, а женскарощева пушка није одвајала. На

против, те се две противуречности сасвим сложили у њему: у боју као иједан, а у миру освањиваше по туђим вајатима као какав чобанин. За жене је био неодољив као змај из бајке. Сви то на овом скупу знадијаху, па му се чуђаху што се мало не вине по сабору, и части своје пријатељице медовином, кад је тек данас после дужега времена освануо у Полимљу. Зато га из прикрајка пецну убоги Шуша Перков, нека врста главарске будале:

— Кам ти у дом, Јоване!.. А што не изиђеш у сабор?... Видиш, кучке вратове искривише извирујући на тебе... О, пусто!.. Божја вјера, боље ће те примати но ови главари и господа...

Скуп прште у грохотан смех, а Јован Деле се уозбиљи, али не љутито, но некако брижно и благо. Он погледа на војводу Миљана, па по арнаутски седе на колена.

— Војводо и ви образи! — поче он истиха: — добро учини Шуша Перков шта ме зађену: баш се одавно мучим да вас нешто упитам...

— Збори Јоване и питај! — рече му војвода Миљан, мислећи да има нешто да се потужи.

— Не ваља крити у кучине: заиста волим у недоба завирити у туђе клијети. Па ме сад Шуша нагна да ми речете витешку: шта ваља учинити са женом коју муж затече с другим у својој кући?..

Не мало се зачудише главари питању, али Јован Деле имаше голему невољу да га постави. Синоћ доцкан враћао се кући чак из Метохије, камо је и ишао по својем старом занату: да кога убије и да пљачка. Кад је прешао Лим, шићар је отпратио у Слатину преко границе, а кући пошао само са својим барјактаром Мујом Уштипаљем. Хтео га је задржати код себе на конаку да би данас раније стигли овде на сабор, ради чега су и прекинули путовање по Метохији. Та једном славе Ђурђеви Ступови Госпођин-дан... Доцкан су стигли у Погоке, уврх села Буча. Већ главари знају да он много не кући: пуста му је кровињара са једним свега вратима, која се изнутра подупиру коцем. Лако су их отворили и ушли.

Викнуо он Мују — ето га ту, не да му лагати — да распреће жеравицу, и баци на њу шаку шушкора и грања. Плану огањ и засветле чађава уџера. Кад поред огњишта испод губерра вуре четири ноге: божја вера, две женске, а две мушке. Друга је то њему, Јовану, жена коју је отео од Ашана, млада и задригла као туч. А он је често оставља... Тргао Мујо Уштипаљ губер, кад поред снаше једно момче са Полица, младо као роса. Уморило се и заспало као јагње. И она пуста као да три дана ока није склопила: — могли би их и у Лим бацити, а не би се пробудили... Плануо барјактар као љути рис и тргао јатаган. Од вељегача чуда домаћин није знао што друго, него му као детету истргао нож из руке и заповедио да мирује. Нато Мујо запрепашћено погледао како се то може да ради, па као опарен пошао у мрак и ко зна где је преноћио... Постајао он, постајао, па му се срце стегло, а они се никако не буде. Завукла његова домаћица руку момчету у недра као да се боји да јој у сну не утекне. Пришао је и пробудио га. Кад је спазио његове престрављене очи, он га нежно дохватио за ухо, извукао на ледину и само му шапнуо:

— Нећу ти ништа. Само ако икад пређеш преко бријега у ове стране, било и на причест у манастир, заклаћу те као пијевца!..

Затим се поново вратио жени у кућу. И сад пита главаре да му мудро и витешки ократе шта је ваљало учинити такој жени. Нарочито кад се има у виду ко је он, Јован Деле, и да ли је с образом пасоа силав...

Главари се намрштише, док они млађи почеше да се погуркују у уверењу да Јован Деле гони шалу с њима и да хоће да се насмеје мудрости, нарочито, двијех Зарија.

— Ти се шегачиш с нама Јоване, — озбиљно му рече Зарија Бакић.

— Не, образи, образа ми мога небјелога, никад ни дао Бог!..

— Онда си је заклао? — прихвати војвода Миљан. — И ако си!..

— Нијесам, војводо...

— Пошто је Ашанка то је ваљало острићи јој косе, па само у кошуљи испратити у род — одмереним грудним говором рече Зарија Протић, чије су чело бриге народне избраздале као да су по њему бичеви изукрштани.

— Нијесам ни то...

— Нагнао си је да гола сједне у жеравицу? — рече кајмекам Ганић.

— Не, Турчине...

— Божја вјера знам: затворио си на кући врата па угарак под шљеме, те изгорила и кућа и она?..

— Нијесам, Перута...

Шуша Перков се подиже из прикрајка и стаде недалеко од њега:

— А чудим ви се, главари и ти кајмекаме: ка да не знате... Ничесовић је Јован Деле ка исти Ашанин... Ове ми цркве знам шта је урадио!.. Налужио велики огањ, донио котао воде и...

Али ни смеха код главара, ни љутње код Јована Дела. Он само махну руком на Шушу Перкова да му се склони с очију, па настави, с почетка тихо и потмуло, а доцније живље и убедљивије:

— Вратим се у кућу. И погледам тужну бесрамницу. Сјела на папрати само у кошуљи, обухватила рукама кољена и наслонила на њих главу. Приготовила је да је одрубим као тикву са вријежи. Помислим. Жена млада, а ја вазда по свијету. И знате ме какав сам... Да је когођ из села, ту из близине, и неки чојек који би се похвалио, те мени образ отишао... Но, јадница проклета, отишла чак до личких пландишта и нашла једно момче срамежљивије од сваке ђевојке. Само да се не чује, само да прикрије. Тобож образ да ми сачува. Стегао сам зубе и опростио јој, рекавши јој да ћу је други пут везати за двије савијене шибљике, само ако чујем или видим. И дао јој вјеру да и ја више нећу. Није шале: жену ваља чувати као мало дијете... Ми смо криви, главари и браћо!..

— Па онда што причаш, погани сине! — оштро му подвикну војвода Миљан, сав зелен у лицу и готов да га са скупа отера као какву заиста ничесовину.

— Да вас народ и сви главари знаду, војводо, како Јован Деле, јунак и четовођа, умије опростити слабој женетини, кад се она ни крива ни дужна остави, да се мучи са својим тијелом! — одговори он, па мирно пође у сабор да обиђе одиве и својту.

А Панто Цемов се наклони к војводи Љакићу, својем нераздвојном ратном другу, и срдечно прошапута :

— То је јунак, Васове ми душе!..

— Неко био некад у маленој Бањсци, па овај наш хајдук Деле сад...

СУЂЕНОГА ТРЕНУТКА...

Неколико је дана како је у овој воденици. Воденичар досле није био, те расејано бленући приђе к мучњаку да прстима опипа брашно, које завитлани пиргави камен одбациваше на махове косо, слажући га на навиљке као ветар снежне сметове по истакнутим ветерницима. Крупни и опухли прсти човека који у животу није тежачио брзо осетише да је курузна прашка врло опорна. Пера Симић, који је до јуче знао ред само брзометци и Маузерову револверу, замисли се шта да ради. Иако је одрастао у Ораховцу и на гласитим кулама питоме Подриме, опет се са жаљењем у души сети да је пореклом из Колашина. Тамо, при врху Лучке Ријеке остала је пуста њихова проштињара. А на тој брзој води, од њена извора испод Рогозне па до увора у Ибар код Газивода, свуд су редом паспаљем огрнуте поточаре. Да су му стари тамо остали, он би сад свакако био добар воденичар, кад му је већ суђено да и то буде: не би се овако мучио.

Притерала орла зла година. Као и њега да буде воденичар. Ономад помамни Бугари заузели Ораховац, а њега разоружали и пустили да иде куд зна. Њих је зачудило причање да је одмах по првом ослобођењу оставио оружје и никога није ни попреко погледао, премда је за турске владавине побио многе Турке. Кад се нашао слободан на улици, али без пушке, и видећи како га мрко гледају многи Ораховчани, пошао је на кулу својих побратима, браћи Шабана Мирића, којима је некад светио крви и са пушком одржао глас њихове куће. Примили су га они,

али не онако као раније кад им је његова пушка била потребна; кад су од ње као од грома падали њихови крвници и многи ораховачки зулумћари. Хладно и некако сажалјиво и презриво су га дочекали, а не као пређе кад су га њихови лаутари жива уз песму славили као јунака из давнине. Још сутрадан га одвели на дно села у своју воденицу и рекли му да меље свету на ујам. Мирно и бездушно као што домаћин остарелу седленику скине седло па привали самар, да уместо господара носи товар од стотину старих ока. Опет зато ни по јада: но се слатко на растанку насмејале Потурице.

— Зашто, бре Перо, неси бегаја са твојим Србијанцима?

— Зашто?!.. Тако!..

— Ће изгубиш главу, море... Зашто остаде?

— Турци, Турци, веро врбова!.. Зашто?... Море, за инат!..

Отишли они одмах горе у село, а њега оставили сама без ичега: ни секиру му, да је крај врата држи, не дадоше. Напустили га у трошној воденици, да усамљен заиста премишља зашто није избегао из овога опаснога и крвавога места, кад су избегле војске, народ, најбољи људи из краја. Нису хтели да падну непријатељу у руке или остану на сумњиву милост суседа иновераца. Памтили су стару изреку о вери на колону, а он је то заборавио и остао. Он, Пера Симић, брат Трифуна Леденичанина, од пушке којег је пола Ораховца у црно завијено и то баш под Турцима? Он, који има на души више од стотине Турака: који је убијао Арнауте тако лако, као што је после јео печено јагње у кући која га је замолила за ту услугу? У Ораховцу нема виђене турске куће која није осетила његову пушку. Само за Мириће он је убио дванаест људи. Па се опет неким чудом одржао да дочека и прво ослобођење и садање поновно ропство. Збиља, зашто и он није побегао?

— Бегај, Перо биро, живо ти видело божје! — рекла му је помајка, мати Шабана Мирића, кад су Бугари заузели Суву Реку.

— Не могу, мори ноне!

— Бегај!.. Неје време као што беше. Шабан умреја а Турци се променили. Како гладни вуци само чекају да замакне за оне планине ваша Србија... Изешће ти главу...

Није му се дало као да је био веригама привезан. Упорно је остао, као да га нешто вукло да тако учини. Да га то сама земља не држи? Да она нешто не зна, па сама намешта по некој вишој вољи? До ослобођења он је здрав изишао из толиких окршаја да је и сам почео веровати како га зрно неће. Али опет није волео да тако лако погине. У последње, време о том није ни мислио. Управо некако му је постало свеједно и живот и смрт. Раније је уживао а убија Арнауте, да му све подвиге бележи арнаутска песма и да га Срби као чудо посматрају, чисто не верујући да је човек као остали. Да, било је некад време када је много волео живот, иако је био готово бескућник, нежењен, потуцало од куле до куле, са једне гозбе на другу; кад се готово побожно изговарало: „е, ту крв може осветити само Пера Симић из Ораховца“; кад га је српски конзул Нушић позвао у Приштину да га види и надиви му се како то још може међу Турцима жив да остане. Па кад га је том приликом срео код Шедрвана Хафуз-Алач, косовски ага и старешина свих одметника, чувени јунак и делија. Иде ага средином улице, сав у срми и припсалом господству, а за њим двадесет тевабија не зна се ко је од кога крупнији и виснији. А он, Пера Симић, упутио му се у сусрет, такође средином улице, скромно у белом копорану ораховачком, мирно пушећи и само са револвером у појасу. Готово се тучили.

— Ти ме не познајеш, јуначе? — узвикнуо је достојанствено Алач арнаутски.

— Да, тунгатјета, јер сам странац а идем царевим сокаком...

— А јеси ли чуо кадгод за Хафуза агу од Алача?

— Чуо сам, да му је много година! Ја сам Пера Симић из Ораховца...

— Пера Симић? — разрогачено га погледао ага.

— Баш пред тобом, тунгатјета!

— О, дружино! — окренуо се ага тевабији: — тако ми неба и земље, никад муж у овој увек крвавој земљи није тако носио чакшире као овај јунак којег нам срећа избаци на пут! Перо, руку овамо, да се загрлимо и пољубимо!.. Нека је срам онога ко по вери јунаштво купује, јер оно не разбира чије је сад царство!..

Хафуз Алач га узео под руку и два пута тако с њим прошетао до краја Диван-Јола. Испред консулата стајала су оба каваза и прописно их поздрављала, а ага им је у пролазу пријатељски добацио да известе *господара* консула да за Перу не брине, јер га сутра води на теферич у Алач за читав месец дана. Тамо се и побратили, попивши по кап крви један другом са малога прста десне руке. У Ораховац се вратио још снажнији и продужио ранији посао. Без икакве мржње на Турке и Арнауте као такве, само их је по занатској навици и даље убијао, надајући се ослобођењу и верујући да ће ту нову војску он свести од Преполца и Мердара. Тад је он, иако доста нејасно, волео да живи.

Дочекао је чудно изненађење: и без његова јунаштва једнога дана освану српска војска у Ораховцу и преброди преко Албаније. Обрадовао се тад тому као старински јунак: значи да Србија има бољих од њега и да је његово време коначно прошло. Према Турцима је постао необично пажљив, отпасао оружје и сасвим се повукао као какав дервиш. Ретко је и на улицу излазио, те су мимо њега прошле три године народне слободе као да их је проспавао. На крају треће сазнао је да је Србија у грозној опасности и да отступа. Узео је пушку и потрчао преко Дренице ка Косову. Хтео је ту да чека и погине. Али се сасвим збунио. Нити га је ко разумевао, нити он кога. Изморени пукови су промицали мимо њега и не погледавши га, а гладне избеглице питале су само за пут и преноћишта, као и да ли ће им Арнаути дати хлеба. Пошао је обратно с овима од конака до

конака, отимајући уз пут за изнемогле коње и кола, убијајући свакога Арнаутина који би се само намрштио кад му он, Србин само по сурој шајкачи на глави, закуца на врата. Тако је доспео у Ораховац. Даље није могао. Зашто? Магловито се сад у воденици присећује. За инат!

Зар да бежи он, Пера Симић, и то при оваким околностима? Да рекну сутра Турци како никад и није био јунак, но је као жена побегао. Побегао од Турака, јер се брзо увидело да за Србина и није царство. И да га може бити метну у подругљиву песму, па да на кули код Будалића или Штавице запева какав безобразни лаутар:

Пера Симић, трим и мири,
— Ку је таш, бре ћен ћафири?..

До душе он их није никад вређао; с њима је одрастао, живео више турски но српски, али зар да заиста дочека да се по кулама узвикује: „Где си сад, псето неверничко, ти „велики“ јуначе Перо Симићу?..“ Према томе зар је бољи живот од смрти?.. Може бити да није погодио, јер се живи хвале, али је опет најбоље да му се посмешна не запева. Зна он Ораховчане, пакосне и галантне на речи као што су само пијани сељачки сватови. Ето тако је дочекао да постане Мирићима воденичар, иако се у том занату нимало не разумева. Незгодно, но свеједно: доста се и он накусао купуса, наубијао Турака — нека и он овде умре. Само овде, где му је брат погинуо и главу којег је ончас са неколико крвничких на ораховачкој калдрми мушки заменио. Нека умре овде и само као Пера Симић, а не тамо где га нико не зна и камо би, може бити као и многи други, пао на путу од глада и умора... Оно, не може се бранити, нема оружја, нема славе; али према својој души на задњем часу ваља бити витез — умрети мирно и без страха. Уосталом, то свакако иде по заслуги и коби: нека буде што ће бити!..

Пера Симић још једном се с презрењем сети неблагодарности браће Мирића, па му мало одлакну

на души и први пут у животу осети колико је та вера ситна и пакосна, кад јој је око врата широко. Он поново опипа међу прстима кукурузно брашно и увери се да је сасвим крупно, те свакако помељару неће бити право. Зато заустави воденички витао и погледа на врата да види које је време. Беше пред вече. Дан тмуран и неугодан. Дубока се јесен натуштила и најезила као и душе поробљена народа. Сигаво и калаво, влажно и хладно, да и њега мало подиђе језа. Опет он јаче натуче шајкачу, па приђе камену. Иако овај не беше баш мали, он га једном руком подиже као какву плочицу и изврну више мучњака. За леством од коша у којем је жито спази заденути чекић којим се воденичко камење клепље да би ситније млело. Поднимивши се левом, он десном руком подиже чекић и загледа га, осмехнувши се више себи но њему. Као да хтеде рећи: „Хеј, Перо, чудна ми оружја за некадашњег Симића!..“ Стравично крупан и развијен, у пожутелом и излињалом копорану, разгрљен и снажан стајаше Пера Симић поред мучњака као некад привезана за стуб прилика Самсонова. Лица подбула и тамничка, неизбријане прљаве браде, а крвавих упалих очију као код каквога целата. Сам би се човек од њега уплашио као од ненадна поноћника, а кад би га мало боље загледао, отишао би с веровањем да је то заточени какав старински склав, који много више вреди но што може откуп дати.

Но у том у воденицу упадоше четири Ораховчанина са напереним пушкама и бледи у лицу, као људи који су се одлучили на злочин, давно удешени и много жељени. Њихова уста беху отворена, а преко њих превучен онај грозни осмех својствен само мухамеданцима кад се залете на другу, мржену, веру да се освете. Дружину предвођаше Емин Бугарче, Потурица са Родопе, раније насељен у Ораховцу и велики непријатељ свих Симића. Пера Симић их све познаде и спокојно погледа у наперене грлиће као да су ови људи свратили у воденицу да га мало разговоре.

— А јеси ли ту, бре влашка свињо? — јетко изусти Емин Бугарче.

Жива реч, иако грозна, као да га мало разведри, те без мржње опет погледа на своје суседе.

— Збори, бре Влашче, е те убисмо сагенацке! — опет вођ.

Али као да је неком другом набрецнуо: Пера Симић се немарно окрену к мучњаку и снажно удари чекићем по камену, да му ситнеж прсну по лицу. Онда се мало нагну преко мучњака и стаде ситно куцкати као да не сме да се подигне од бича тамничкога надзорника. Потурица му с омаловажењем опипа грлићем слабину:

— Гља свиње једне!.. Обрни се овамо да видиш кад те утепамо!.. А! уплашија се, жена влашка, крајан му зуб!.. Викај Србију да ти сагена помогне!.. Да видиш, бре, што је турска пушка!..

Не мењајући става, Симић грубо опсова потурчину пушку, па опет продужи куцкање по камену као да ништа било није.

— А, свињо! — дрекну Емин и крвнички га удари грлићем. По свој прилици то га заболе, те се брзо окрену, испрси према њима, раздрљи копоран и ослони левом руком о мучњак. Нимало збуњен и ненаљућен, он тихо изусти:

— Никад ближи нећу бити: удрите ако сте Турци и јунаци и не мучите ме!..

— Ха, свињо!..

— Не псуј ме, бре Бугарче, барем ни једнога Торбеша несам никад утепаја! Удрите!..

— Чекај мало, да видимо да ли ти је много тврда та свињска кожа... Да видимо колико си мушко најпре...

— Море ово и неје Пера, но неко други: бија је он некад — удрите тако ви вере!..

— А ће се потурчиш, па да те оставимо? — заједљиво му добаци опет Бугарче.

— Не, не, тако ми Бога, — окрену се други иза овога: — што ће ни така свиња?... Какав Турчин од њега!.. Но овако да се погодимо: нека се Пера сутра на подне попење на ораховачку цркву и баци с ње крст!

Пера Симић се после ових речи као трже и нагну мало унапред, осетивши свом снагом колико желе да га најпре унизе. Зуби му шкргутнуше, а очи севнуше као некад кад није био у овако униженом положају. Његова се глава подбочи, а врат поче да се страхотно из рамена помаља. По њему бујно као бичеви отскочише жиле и напунише се крвљу. Потмуло рикну као рањени зубар, па изненадним замахом десне руке, а преко Бугарчета, он љосну чекићем по ћулаву онога што хоћаше најжешће да га осрамоти, те се Потурица заведе и испусти пушку из руку. Симић учини корак напред, не даде му да падне, но га обема рукама шчепа за гушу, подиже од земље као перушку, избезумљено стегну, док се заједно са њим не стрпошта мртав преко мучњака. Три крвава млаза шикнуше из њега по брашну које му се мало пре чинило да је одвише крупно. Кад једва одвојише од њега мрвога друга, Емин Бугарче се измаче и готово са страхом узвикну:

— Гља свиње влашке коликав је!..

Њ Е Н С У Д.

Не зна се управо где је то било: да ли на Копаонику или Бучју у Доњим Васојевићима; да ли на Ибру, у Сјеничком Пољу, или на Рогозну крај Новог Пазара. Прича бруји као снажна песма, као што ветрови по тим брдима разносе своје тајанствене рапсодије. Као да то није било ту скоро, кад је раја упорно клесала у душу незаборав о царству, те опет кнежевала, владала и судила, па се то негде десило: где — не питајте, људи, јер песма не воли да је привезујете за место као бојну бедевију за копље пред чадором . . .

. . . Украј села поред реке на рудини главарева кућа на два боја. Зидана од камена, покривена шиндом, те се од арнаутске куле или беговска чардака разликује само по већим прозорима и пространом, ниско ограђеном доксату. Са њега воде лествичне степенице право у двориште у којем је гранати дуб јагрикове врсте и по која воћка. Летње је доба, празник и после подне. Засели људи у зелену лонцу као некад у Равним Котарима: дошао свет кнезу на суд по правицу. Средињу заузео поглавица на обичном дрвеном стоцу са наслоном, на којем су му седели дед и отац, и судили. Столац је од времена потамнио као и двери у оближњој цркви из доба Немањића, а старешина је у првој мужанској снази. Горостасан, господска изгледа, јер га рало није сломило, а бриге још одбија снага и младост. У белој хаљини кроја дебарске доламе, танких наусница, са

оружјем за пасом, он гледаше те људе око себе са једном једином жељом да погоди правду, те да са лонце не отиду с уверењем да његов отац није имао кому завештати околину. Опасни су парбеници сељаци а добра ока; лако увиде неправду а тврдокорно се пру око какве безначајне потрице као да међе Босну од Румелије. Око њега су старци и кметови, а мало даље гомиле сељана, подвојене на таборе као по старом благослову са Косова. Час зажагоре, а час ућуте и покорно се уљуде да би тако за себе одобровољили суца поглавицу. Љути пркос и сељачка ђаволија наизменично се појављују до смеха и страха. А горе на доксату седи погрбљено главарева остарела мајка Вукена и пази како јој син суди. Изнемогла је од година и брига да јој кожа једва држи кости на окупу. Некад жена чувенога старешине, сагоревала је на мукама како је прескочила овај праг. Муж јој је осуђиван на вечито прогонство у Јемен, гађан из бусија од силника, оговаран као издајник од бегова и ага — камен да је била, опет би се овако морала спарушити. Домаћин пре времена преминуо, старији син погинуо, имовина отанчала, а гласовите куће боље да није но да нема. Немање је и мука и брука. Али њен син Аврам Антов Мићол главна је брига њена. Млад је, њој се чини невичан, бујан и силовит. Пренаглиће, боји се, и огрешити душу, а то је црње но да угарак сажди често благосиљано слеме. Гледа доле и дршће за правду као Јевросима Мајка.

Дођоше на ред два крваво завађена братства око некога побрђа за испашу. Никако да се нагоде и умире. Тражи једна страна, не попушта друга. Размеђивали старци, преносили *бусен и камен*, па узалуд. Незадовољена страна дохватила се за пиштоље. Аврам Мићол слуша и мршти се, тешко му је да се савлада. Најзад проговори:

— Хоћете ли, људи, послушати божју и нашу правду?

— Хоћемо! — узвикнуше једни.

— Ако буде правда! — додадоше други.

— Ако буде!... Не зна се то, људи смо, а не

свеци! — љутито и готово презриво изговори главар, мерећи јогунасту страну.

— Не, не, но ако буде правда — истаче се здепасти сељак напрасита изгледа и свађалица. — Ако је буде... Ако нам право пресудиш...

— А ако се вама учини да нијесам право судио?

— Онда код кадије.

— Јесте. Ваљда неће за нас Мићол вазда бити цар и везир... Знамо ми и друга врата!..

— Мучи, некрсти погана! — дрекну старешина и скочи на ноге.

— Ево ме на биљези, главару!.. Само знај да је прошло ваше. Цар је овђе суђаја, а не ти. А два пиштоља за пасом носи још ко осим Мићола...

То беше довољно за страхобну слику. Поглавица плаховито истрже пиштољ и наже се говорнику. Уста му се злокобно искривише, а на углове удари пена. Кроз главу му сину само последњи очев завештај да не пусти Србина на турски суд. „Знај да је пошљедње вријеме кад се то догоди. Само тад убијај или се турчи. И само тад залелечи за Косовом“. Њему се учини да је настао тај тренутак, па га обузе страшна жеља или да покоси кривце, или да и сам изгуби главу. Било реч, добра и потребна, да остане. Но људи се подизаше и притрчаше. Обискоше му о руке, о снагу, да би га спречили. Старци направише лесу испред њега, поскидаше капе и очајно завапише: „Не, Авро, рад Бога великога!“ А он поново узмахну снагом и као исполин све повуче напред као сламке, држећи уздигнут и већ запет пиштољ. Изазивач те мељито се исправио на ледини, стегао вилице, спустио руку на појас, па пркосно чека да опроба која ће боље упалити.

Мајка осети свој тренутак. Она прихвати већ угнуту дреновачу и као аветиња пође низа стубе. Смешно хитајући кад је гомиле побожно пропустише, она се исправи пред сином. И дође некако висока и достојанствена.

— Авро, сине, дођи к себи, рече она надломљеним гласом: — судија не суди пиштољем, но прав-

дом и разлогом. Овђе су људи, образи, првешине...
Мајка ти се моли, полако....

Син је и не виђаше и не чујаше. Његове очи беху упрте преко гомиле ка кривцу. Узмахну и повуче читаву лесу од људи, да му мајка умало не би прегажена. Старица се поново исправи и подиже глас:

— Полако Авро, мајка ти заповиједа!.. Људи су овђе, наћиће разлог... Ове ти хранитељке! — задрхта стара у гласу, дохватајући се за десну исушену дојку.

Но наљућена снага не чујаше дрхтави глас, нити виђаше испршени костур. Она креташе све унапред и за зли час не беше много погона. Као измучена орлица кад брани тек излежену пилад, Вукена се на-костреша и цикну:

— Безумниче и несине, стани!.. Не лаје кучка, но збори мајка!..

И кад њен цик узалудно прође мимо главу разјарена сина који само вребаше тренут да опали пиштољ, она поскочи у висину и даде му врло јаку задланицу преко лица, да се Аврам као иза сна прену и грожљиво стресе.

— Не лаје кучка, но збори мајка, мајка!..

По дреноваку који му љутито махаше испред очију, он се сети да га је то мати ошамарила. Тренутни заборав га заголица да је шчепа као перушку и баци у реку, али кад је боље погледа учини му се да ће њена кожа попустити још у ваздуху и да ће јој се кости расути на сто страна. Неће моћи ни осетити одмазду, а камо ли видети. И он је у чуду погледа: жалост а не живо створење, па опет се испршава и удара. Ко је то и одакле снага, кад га никад, ни док је место доламе сају носио, није ударила?... Рука му малакса, пиштољ поче да пада и он га покорно предаде најближем, па исправи чело и као избављеник са слатким дахом погледа у зрак. Пређашња га рука крвница осени крстом и уста му поменуше божје име. Онда благо погледа мајку, пипну се по забриделу образу и у грохот се насмеја. Чу-

дан шамар био је јак и у добри час, кад је од мајке. Светина учини корак даље, побожно гледајући на чудо, а изазивач понури главом као да жели да у земљу пропадне.

— Не лаје кучка, но збори мајка — окрену се старица, претећи дреноваком и сину и осталима. — У зли га час овако пожалили за Косовом!.. Рајетини и никоговине!.. Зар хоћете да вам се и грђи насмију!.. Леле га вама!..

Окренувши се поново кући, она махну штапом да јој гомиле награде пут, па погна као дете послушна сина уза степенице, непрестано претећи и говором и покретом. На доксату је син смерно пољуби у прса, спусти на столицу, па узвикну задивљеној гомили:

— Нека ове кости сад пресуде, људи браћо!

— Нека је знано док се људи крстом светијем крсте — истрча пред доксат пребледели изазивач: — да моје братство неће више тражити дијела у злосретном побрђу!..

— Ни наше! — узвикну друга страна.

— По двије оке воска на годину намастиру, па пасите заједнички!.. Запиши, писару, као што рекох да је тврдо и знано, па сад сви опростите а не куните, људи и ђецо моја!..

Не зна се управо где је то било: на Копаонику или Бучју у Доњим Васојевићима; у Колашину на Ибру, Сјеничком Пољу или Рогозну крај Нова Пазара. Тек прича бруји и снажно се брани да је привезете само за једно место...

НА МЕСЕЧИНИ.

На две тисуће корака испод села Клине на равном Девичком Путу заустави се необична ноћна поворка. Њен вођ Синан Бећа, журно и врло расположено као да припрема какву сеоску игру, издвоји из гомиле три свезана у властите појасове Арнаутина, приведе их украј пута к телеграфском стубу, окрену лицем према себи и дружини, па их другом тканицом привеза за дрво, али тако хоћко да су се јадници прилично могли одмицати један од другог. Кад то изврши, измаче се на средину пута, погледа их, па се грохотно насмеја, но без пакости и љутње, као човек који је задовољан што му све тако сретно полази за руком.

— Е, Баранци, — рече им он арнаутски: — баш овде је погинуо мој брат Хасан Бећа. Ето ту крај ваших ногу му је побијен камен. Зато сам вас чак доведе замучио...

— Нека је божја воља, о Синане Бећо! — одговори један од њих: — само немој да нас мучиш!

— Не бојте се, соколови... Закљињем вам се душом мојега брата да ћу извршити стрељање по свима државним прописима!.. Нас је завојевала Србија, па ваља да се држимо и њених закона, море јунаци... Мирно!.. Пет часака за молитву: воља вам српску, воља муслиманску — ја поуздано знам да је сваки Баранац ниједна вера!..

Ове последње речи Синан Бећа изговори српски и јетко, јер кадгод је хтео бити пакостан или духовит, напуштао је арнаутски речник своје мајке Бе-

ришанке, а прихватио српски своје бабе Бошњакуше из Мојстира. У овој прилици није могао другојачије.

Баранци из Клине убили му недавно оца зато што је био председник општине и што није хтео да помаже њихове одметнуте рођаке. А његов отац Бећа био је толико чувен, имао толико синова и рођака, да се с правом веровало како Дреница нема пушке која би се на њега смела окренути. Било док су му синови на броју, јер су чувени по пушци и по својим разгранатим везама, а нарочито по пажњи државних власти, које су им биле наклоњене за многе услуге. Њихова је кућа једна у свој Дреници. Да је још мало потрајала турска владавина, она би свакако нагнала султана за какав високи чин, како га је добио Цур и Бољетинац. Па и покрај свега тога Баранци убили Бећу. Није им то доста, но пре десетак дана убили и најстаријега брата Хасана Бећу баш овде на путу. Оборили на њега плотун од једанаест пушака да су му и главу размрסקали, као да је то био какав никоговић, за којег пушка неће бити испалена. Чудно је то и необјашњиво било Синану Бећи. Мењају се царства, мењају се нарави и закони. Србија је много предругојачила. Али је извесно да Арнаутин у једном погледу остаје увек Арнаутии. Докле је света и пушке, његова освета остаће у пуној снази. Јер нема за њу стеге ни од какве државе, ни од каквога другога закона, осим онога што га је успоставио неки животом измучени старац у Дукађину. Крв за крв, тако ми Бога, док траје мушке главе!... Шта су мислили ови Баранци кад су му убили оца и брата?.. Чему су се надали?.. Хе... Да нема више Бећовића, нема јунака, нема пушкетара... Нема!.. Сад је овде Србија. Држава суди и за освету као и за обично убиство... Хе, прошло је старо: убица ће у одметнике а рођаци код куће, па не може боље бити, а Бећовићи нека живе под срамотом... Неразумљиво Синану Бећи да се Баранци овако преваре!..

Збиља су они мало познавали Синана Бећу. Јер чим је сахранио брата и поделио задушје, почео се веселити у кули као да је свадба. Покупио би све

мушкарчиће и по целу ноћ певао уз тамбуру само оне арнаутске конге, које славе добру пушку, јуначка прегалаштва и освете. Соколио их да не тугују, но да расту и спремају се да свакога свога освете. Јер се само тако погинули жале, а не плачем и кукњавом. Ето, тих вечери се одлучио на чудан корак. Сишао је данас у Лаушу, купио вина и ракије и донео жандармима у станицу код Клине. Довео им и овна трогодишњака. Нека се ноћас одморе и напију за душу његова брата, а он ће са својом дружином крстари и чувати страже. Од жандарма је за свакога друга узео по шајкачу и копоран да би у ноћи личили на њих и да не би гдегод било неспоразума. И вечерас, кад је пала ноћ, опколио је кућу својих крвника Баранаца, недалеко од станице. Тобожњим жандармима отворена су врата. Одабрао је три најбоља Баранца и као повео на станицу. Уз пут их везао, па мимо станицу право на место где му је брат погинуо. Да испуни свој закон, пречи од свега, па после нека буде што ће бити...

Месечина дивно обасјала питому долину по којој беху полегла зрела жита, окружена шумама и кукурузима. Насип се као сјајна трака беласаше чак доле до испод Девича. Ретка је летња ноћ, без ветра и хуке, кад пада роса и звучи песма из стрњике, па се све блиста на месечини и ужива у овакој благодети божјој да је невероватна помисао на зло и срџбу. За стуб стоје привезани Баранци, мрачни и мирни. Њихове се очи сјаје оним злокобним сјајем кад арнаутску дивљину масти исламска преданост судбини, те човек осети да је Арнаутину праотац убоги Трачанин, готов да као рис скочи само ако му конопи мало руке ослободе. Свесни су да ће скоро умрети, али опет ако је то божја, а не Синана Беће, воља. Не боје се смрти. Не желе је, волели би да је избегну, али нису кукавице: испод судбине нема се куда. Душа је божја и испада кад је Богу драго: „Бисмиљахи, рахмани, рахим!.. Ља иљ Алах!..“ као да шапутаху, али да их не чује мрски им Синан Бећа.

А Синан Бећа их посматра са очигледном жалошћу што ће ови утисци брзо проћи. Ех, да је нешто угодно Богу, па да има чудотворне моћи да их девет пута убије и толико пута оживи, па их тек десети пут коначно отпрати на онај свет... Тек тада би му се срце насладило, јер његов отац и његов брат вреде колико стотина ових натмурених Баранаца, да им је проклето име, што ће га предање везати за погибију Беће и Хасана Беће!.. Он дубоко уздахну и дође му да до неба рикне. Осветиће крви, али домаћи понос неће донети на своје место. Што ово нису Маџунци, Скендербези, Махмутбеговићи, но бедници из мртве Горње Клине?.. Ај, до Бога јединога, јер је Хасан Бећа имао лавовско срце, какво није Арнаутка донела на овај свет!.. Он се искриви у грчу, забаци руке у назад, па дивље приђе к жртвама, готов зубима да их искида. Али га њихови хладни изрази тргоше, сети се да је Арнаутин и да треба да буде човек.

— Јесте ли готови, јунаци? — рече им благо и топло.

— Чекамо заповест божју, о Синане Бећо!

— Тако је: сви смо дужни да је чекамо... Опростите, ја узимам само свој хак...

— Дужни смо ти... И да Бог да опет ти дуговали!.. Ваљада ће остати који Баранац!..

— Та ми се свиђа, јунаци!.. Арслане, напред марш! — викну Синан српски. — У Србији смо и заповедање мора бити на српском. Само без велике псовке... Но, напред, лоло једна!.. Но!..

Дружина ћуташе као на богомољи. Има да се изврши један виши закон, али према смрти има свако поштовања. То је најозбиљнији чин и за дивљи осећај. Нико се не помаче с места кад се из гомиле помоли дечко од десетак година, још под косама. Наравно без икаквога оружја. То беше Хасанов најмлађи син. Приђе стрицу а овај подбочи руку о реденик и ослови га крупно и весело:

— Мирно!.. Ко ти је био дед?

— Рахметли Бећа...

— А ко ти је био, бре, Бећа?

— Био...

— први човек у Дреници! — допуни стриц. —
А ко ти је био отац?

— Рахметли Хасан...

— Је ли било бољега јунака од њега?

— Није, чико...

— Није, мој соколе: Арнаутка не рађа више Хасана. Нису му равни ни Миц Сокољ што је узјахао на Дервиш-пашин топ у Штимљи, ни Ахмет Делија што је тројицу српских четника секиром код пушака убио... Па ко их поби?

— Баранци...

— Баранци, Арслане!.. Баш овде, погледај где је побивен камен, нашао сам просут мозак твојега оца.

— Онде? — уздрхта малишан.

— Па сад?

— Да светимо, тако ми Бога!

— Но ја не могу да се наканим, не боли ме много срце — поче стриц претворно.

— Могу ја, чико! Мене боли!.. пушку ако си!..

— Живео, соколе! — узвикну Синан Бећа, диже дечка у наручје, па га лудо осу пољупцима и кликну сав у заносном поносу:

— Чуј, Дреницо ноћас, и чувај се од Бећовића из Котора!..

Весело као да жури око ражња да му не преплане пециво за часне госте, Синан Бећа скиде своју брзометку, стаде иза синовца и преко рамена утрапи му је у руке. Нежно хитајући око њега, он му је три пута запињао и избацивао празне чауре, док је дечко сваком Баранцу неузнемирено сасуо по један хитац у прса. Кад жртве попадале, Синан их хитро окрену на леђа у правцу Ђабе, извуче иза реденика Маузеров револвер, додаде Арслану и показа прстом на чела убијених:

— И твојем бабу су они просули мозак... Тако, бре синко!.. Покој вам души, Бећо и Хасане!.. Браво најмлађи Бећовићу!.. Тешко Дреници кад ти пора-

стеш!.. Е, разумеш заповедање као какав Србин!.. И тако ми Бога, мирно убијаш као Србин! А, каурине, бре!.. Живео!.. Марш на своје место!..

А месечина арнаутски неузбудљива; мирно сипаше по долини своје зраке као да ништа било није. Њој као да се свиђаше она ужасна, али освештана одредба из свода Лекиних Закона: готово да човек помисли како је она и постала негде у Дреници или Малесији.

К Н Е З.

Тада Колашин предаваше одсеком царски данак у Вучитрну. Премда мали, овај град опет бејаше чувен са својих ага и бегова, који стварно управљаху околином, не марећи много за власти ни месне ни веће. Осиони и полуодметнути од Цариграда, где увек имађаху својих људи међу највишим чиновницима и пашама који их штићаху и спровођаху њихов утицај, ти силници према Колашину, напротив, беху необично благи и добри. Тамо имађаху чифлуке, сви без изузетка. По неком старом добром обичају њихови односи према Колашинцима граничаху са породичнима: сваки је ага бранио своје чифчије, а сви скупа цео крај, сматрајући га за најприснију Вандеју своју, која их је хлебом хранила и по гудурама крила кад год би се који сасвим одметнуо. Тамо им је био лов и теферич; тамо су вазда могли наћи довољно људи за своје пратње и дружине. Нарочито су код тих планинаца могли наћи веште ловце, који су остарили у јурњави за срнама и дивљим вепровима по Мокри и силазили у села само о Божићу и да се уз часне poste причесте, тек колико да и сами себе увере да су остали у отачкој вери. Да, само ту су сретали по каквога старца који је заповедао у лову као војвода и псовао младе и старе бегове као да су му пристави, а не господари, само ако би промашили срндаћа или се уплашили од старе медведице. Због свега тога вучитрнски племићи не поступаху са планинцима као што се по општој навици радило са осталом рајом. Но оно мало колашинске самоуправе са кнежинским уређењем чуваху као свој понос, као

питање своје вучитрнске части, беговске и агинске. Никако нису допуштали да се власт меша у унутрашње послове сељачке, него би истински помагали њихове кнезове и већа да сами све равнају и пресуђују. Чак и тешке злочине и крваве заваде између села или братстава. Они су учинили да први кнез долази по избору са царским бератом, да је већ по томе члан свих државних и народних већа у кази, да му се одаје поштовање као поглавици нераји, да може водити своју оружану пратњу и затварати кривце по својем суду. Ти су људи помогли Колашину да данак плаћа одсеком, доноси га с пролећа и о јесени и сам га распоређује како за потребно нађе, режући сваком селу или домаћину у лескови рабош оним дивним старим бројкама, које може бити још црноризац Храбар помиње. И на чудо — ти Вучитрнци су помагали и поједине колашинске одметнике, било да њима застраше власт да се из градова не помаља, било да им извршују њихове жеље.

При таквим приликама добро је било Вучитрнцима, а још боље, за невољу, Колашинцима. Али због хапшења гласовитог Цена Маџуна, Вучитрнци се коначно позавађаше с властима и прекидоше све односе. Да би им се осветили и доказали ко су, они се не задовољише тиме што кајмекам и кадија нису смели изићи ни до џамије, но намигнуше Колашину да више не сноси данак на благајну. Доње кнежине опет их потпуно не послушаше: доношаху по неке јаде, тек колико да се види да се нису од цара одметнуле, изговарајући се да су године омахнуле, да је сиротиња раја гола и гладна, па ће молити султана да се смилује и поклони:

— У цара је широка рука, па ћемо се Богу и њему вазда покорно молити, ефендија, а ти причекај мало...

— Ако, бре рајо, ако... Само, â!... цару да сте покорни!

— Као и вазда, ефендија, Бог те чуо!..

Но горштакка Брњачка Кнежина не прихвати ову покорну. Напротив, као да једва дочека вучи-

трнски миг. Њен кнез Крсто Швиковић, једна огромна људскера и онакав планинац којег су гудуре одњивиле да не зна за стегу и страх, нити је кадар да схвати да је у турском царству и раја, за пуне две године не донесе благајни ни гроша, нити сиђе да се власти јави. Он више вероваше у снагу вучитрнских ага него у царску, која се и онако мало осећаше изнад Качаника. Позиваше с времена на време Вучитрнце на гозбе и, ловећи с њима по Мокриним дуболинама, мало мишљаше о том да царски тевтери јасно показују колико његова кнежина дугује.

— Ха, у здравље вучитрнских ага! — узвикнуо би уз чутуру. — До Стамбола је стотина конака, а за ћесара ни бриге нам није: — светога ми Ђорђија, честити беги и агалари, за кајмекама марим колико за онога Макса из Беланске, што је ајмана свему Колашину!.. Пхи, не бојте се, Колашинци, док је Швиковића и вучитрнскијех ага!.. Здрав си тако на десно, силни Маџуновићу, е мајка му стара!..

Напоследку, кад прође и трећа јесен и кад кнез не хтеде сићи у Вучитрн ни после трећег позива по скоротечи коњанику, властима преврши. Оне се здоговорише и опремише у Брњаке заптијскога капетана Ешрефа Слуту са педесет коњаника да данак на силу покупи, а одметнутога кнеза ухвати и свезана као хајдука сведе. Дадеше му и порезника с књигама, те да се кнежина коначно потчини као и остале нахије по Косову. Капетан бејаше родом из Лесковца, те га као и свакога странца Вучитрнци потцењиваху, наговоривши некога колашинскога обешењака да му измисли згодан надимак, који му је после и остао, да би му се доказало како је поред свега кочоперења свога за Вучитрн и за Колашин само једна *слуша*, од које се нико не боји. Капетан бану у Брњаке одоздо уз реку, мислећи да неопажено приђе кнежеву чардаку. Но узалудно. Вучитрнци кнеза беху на време известили да се приготови и чека, па још пре капетана стиже неколико ага да би се човеку нашли на невољи, кад су га већ сами наговорили на ово одметање. Швиковић већ бејаше сазвао приличан број

људи да му буду при руци, само су сви морали по-сакривати оружје, осим момака око њега.

— Лагаћемо царскога човјека, но само докле је тријебно!.. — значајно он шапуташе људима, правећи последње распореде.

Старински чардак од дебелих јелових брвана већ помрчао од дима и времена. Оштри кров од букове шиндре, покривен маховином и позеленио као стене по Бериму. Велики предњи доклат застрвен, и на њему кнез с агама увелико пијаше кад поворка стиже и заустави у пену обучене коње. Кнез викну, те из оближње куће истрчаше људи да Турке сретну и прихвате им коње, а сам не клецну с места. Капетану већ то беше доста. Он љутито одби да преда својега коња, но му га прихвати његов коњаник, па нареди свима да коње не распремају, него чекају готови на његову заповест и љутито изиђе на чардак. У чизмама и са сабљом, прљав од прашине и путнога блата, он поздрави Турке, па крвнички баци поглед на Швиковића, који бејаше устао да дочека царска човека како му приличи.

— Добро дошао, ефендија! — изусти кнез и поздрави га руком и поклоном доста покорно.

— Јеси ли ти коџабаша Крсто?

— Јесам, у царево и твоје здравље... Ради смо као и вазда царском човјеку: да и нас кадгођ сунце огрије... Ако не умједнемо дочекати како треба, опрошћавај: планина смо и сиротиња љута; али срцем хоћемо, знадни. Опет, добро си дошао у божју и царскога раје кућу!.. Јеси ли здраво?.. Заповиједај да сједнеш, ефендија драги!..

— С качкином се не пита за здравље царски забит... Бре, хасијо, што мислиш?

— Сједни прво, вјере ти!.. Сједни да се упитамо за здравље, уморан си и да попијеш каву...

— Ћути, бре ђиди, бре... Демек цар толико слаб да се и раја помамљује, а коџабаше одмећу... демек твој мртви Колашин Малесија је, а?..

— Има времена за свађу доста, драги ефендија: сједни кад те је Бог донио у моју кућу... Запови-

једи нека твоји људи предаду коње и нека пођу на починак... Послије ћемо гледати невоље... и своје и народске... Заповиједај, сједи!

— Хајдук, ђиди хајдук!

— Сједни, царскога ти хљеба!

— Суз, хајине!

— У царски те образ заклињем, сједни!.. Турци аге, реците му и ви!..

— Хајдуче! — цикну опет капетан на кнеза кад га аге уљудно понудише да седне, градећи му место између себе, и тресну чизмом о под, да се чамови чардак из основа заљуља, а чађава прашина покри домаћинову закуску постављену на чистом канавцу испред гостију.

Крсто Швиковић погледа аге, угну раменима као човек који скида са себе одговорност извршивши своју дужност, па се мирно спусти на простирач, подвиг ноге и поче пунити чибук дуваном, гледајући готово равнодушно преко ограде од чардака. Аге подигоше чанке са сиром и осталом закуском и почеше дувати са њих прашину, а један чак диже чашу и искапи, као да се ништа не догађа. Али капетан плану још више, намршти се и приђе кнезу, бесно газећи по простирачу и шареницама:

— Царску мирију, бре!.. Сву за три године!.. Сву!.. До аспре!.. За три сата!.. Ја — главу!..

— Ама сједни, добар човјече!.. Ни Бог душу на брзину не вади, сједни!.. Гледаћемо. Позваћемо народ, он је Богу и цару вазда покоран и услужан. Што имадне — даће, а чега нема — ни цар не тражи. Сједни!..

— На ноге, кад говориш са царским чиновником, рсузе!..

— Е, нећу, па да ме сад посијечеш!.. Доста те и мољах и дворијах, па ти нешће... Е, нећу ни ја сад!

Капетан позелење у лицу:

— Рекли су ми у Вучитрну да сте прави одметници и да си ти хајдук. Устани на ноге!

— Жив не, мој добри ефендија, а сила ти је!..

Капетан га у чуду загледа, премери страховно још једном, па трже из ножница старинску сабљу турску и издиже је у руци, још не градећи замах:

— Мирију и покорност одмах!.. Ово ће сад пресудити!

Швиковић погледа на аге, осмехну се и хтеде нешто рећи, али у том око чардака заграјаше сељани. Из околних кућа и зграда, они се начетише око чардака и коњаника са истуреним кметовима напред. Њих просто гомиле изгураше напред, вичући изједна на њих:

— Што сте се смрзли као божићни квасац! Нијесмо вас за то бирали, но да изиђете испред народа и дочекате царскога човјека... Зборите, каменици јадни!.. Није кнез Крсто само крив. Како је то? Што тај царски човјек не пита најприје народ како му је и како живи? И може ли да остане жив од зулума и да ли има јаре пред кућом? Да ли има заповијест да вади сабљу и да пријети? Царски смо ми, нека зна тај човјек!..

Капетан се окрену и спази како осим кметова сви сељаци имају по пиштољ за појасом, а по неко чак и по два и не би му пријатно, али опет не пусти, но се насуну на кнеза:

— А?

— Хе... доста сам живио и служио цара без паре и аспре, да ме сад његов чиновник сијече сабљом за мојом совром. Да види Бог и цар... Мислим, ефендија, да за то немаш заповијед. Но свеједно, од суђена дана нико не побјеже!.. Тек ти се прво лијепо молим дај ми да видим ту сабљу. Никад је у руци имао нијесам. Царскога ти благослова, дај ми је да је виђу каква је! Колико да знаднем од чега ћу погинути... Ћутите, ви доље!..

Капетану лакну. Помисли да је учинио потребан утисак и да се Швиковић уплашио. Сад ће омекшати као памук, те ће се он са славом моћи вратити у Вучитрн. И пружи му сабљу. Кнез је с поштовањем као какву светињу узе и осмотри, окрећући је с једне на другу страну. Исправи се на једно колено и поче

је цибати по ваздуху да види њену виткост. Опроба грубим палцем њену бриткост, загледа балчак и задовољно узвикну:

— Е, силнога челика, ефендија! Пламен, а не сабља!..

— Пламен, бре коџабаша, но шта ти мислиш?! Димишћија!.. Не носе Турци гвожђе, но огањ...

— Виђу, светога ми! Добра би рука и дуб с њоме пресјекла... Хе, што би била пуста за... — па застаде у речи, узе сабљу у обе руке и поче је превијати преко уздигла колена, да се коначно увери колико је витка, јер тако сељаци увек пробају бритки челик кад купују косе. И све јаче хвалећи огњени челик и узвикујући да није ни чудо што је цар силан кад има овако наоружане чиновнике, кнез намерно запе и трес!.. Сабља се преби на двоје као крто дрво. Аге прснуше у грохотан смех, а он сасвим озбиљно погледа једну половину, па другу у другој руци и ђаволски махну главом:

— Ето шта би, драги ефендија!.. Узми и носи у Вучитрн, те гради женама српове. То ће ти бити боље но што пријетиш по Колашину. То ти је од мене, у здравље вучитрнских агалара!..

Ови се поново у грохот насмејаше и с презрењем погледаше капетана, док се овај не сети шта све ово значи, па немоћно и клецајући пође низа стубе. Једва седе на коња и окрену низа село, кроз гомиле Брњачана, који му се до појаса клањаху као да им је сасвим опростио све дугове.

— Ефендија! — викну му кнез с чардака. — Не узимљи те људе на врат да се потуцају по помрчини ноћас, но сврати на конак у Чечево, а сјутра граби прије сунца за Вучитрн... И једно и друго неће ти бити рђаво, у здравље вучитрнских првиша!..

КРАЈ ПРАГА.

Опет тих јесењих дана деца по селу на игри и чобанчад по планини за стоком значајно шапутаху како Турци Колашину спремају коначан покољ.

Често су се таква шапутања појављивала као права нахиска зараза. Пред Божић и Ускрс, с пролећа и јесени, а нарочито после народних скупшти-на које би кнез одржао у тајности, у манастиру или на којем у планине забаченом запису, таква би мора попут чуме зашла кроза села. Без икаквога виднијег повода жене би се злослутно шћућориле у гомилу којим мањим празником, па уз вез стојничких скутова и рукавља почеле да женски слажу онај опаснији: Турцима је, веле, дојадио кнез и прота, одметнути Мина Келемиш и Коста Пола, дозлогрдио вас Колашин својом влашком упорношћу, те хоће да га затру да му ни пиличњак не претекне, нити мушко у колевци дете.

Тако су оне читале прилике на небу изнад Колашина. Брижни и страшљиви шапат њихов сподбила би деца, претварала га у стахотну гласину и предавала чобанима, ђаволски безбрижно и готово једва чекајући да и то чудо једном доживе. А ови, одмарајући се по планинским врховима код стоке, режући преслице и дубећи ложице, или огледајући своје пиштоље и самокресе, давали би још више подстрека својој наврелој машти. Погледајући низ Колашин, тамо доле где се он кроз маглом застрте теснаце везује за арнаутска села, камо је негде и град где су Турци, њихови низами и сила, чупави дервиши са невиђеним секирама и наџацима, муле и улеме под

великим чалмама и исколчених очију, ова Колашинчад као да увераваху једно друго како ће покољ можда још сутра у зору почети. Њихове се очи и даље напрежу кроз провидну таму испод које се стере равно Косово, које одмах нагони самообману да заигра као некад бојни хатови по његовим разбојиштима. Чини се чобанима као да чују агаренски халаук, анадолску писку и борије, виде у претходници пијане кржаве делије на сурим бедевијама, а за њима сву страшну Турџију по врстама својих разних грдних милета и грозних табора. Газе крваво родно поље арнаутске нишанције као зечеви; нижу се за њима у фустанелама накинђурене Тоске као паунови; не гледајући наступају са голим голеницама високи и кракати Зејбеци; за њима кршни Лази са кожним до чланака увијанкама као средњевековни целати, по шесторица у редовима са халебардама на раменима; крајем поља испод Чичавице и покрај Самодреже поскакују на облим коњићима мрки Курди под шубарама и око грла обешеним шишанама, увијеним у навоштено платно да им не закисну, а средином гордо језди грозни паша, окружен свакојаком Туком и Манџуком, каква ни Лазару није изишла у сусрет. И све се то, човече, подигло да прегази Колашин, да га покоље, јер он нешто грдно смета Отмановићу у Стамболу. Чобани се сасвим збију, постану једно, претворе се у једне очи и заогрну једном маштом, па да ли од страха или од некога необјашњивог јуначења опале пут Косова своје пиштоље и кликну не као песму, но као побожни над:

Угриј, сунце, да сагријем руке,
Да поћерам по Косову Турке!..

При оваквим трабуњањима жена и деце дочекао је колашински кнез навечерје свога крснога имена. Он није знао шта се све прича, како жене и у његовој кући заиста очекују некакав покољ, а деца се на игри јуначе и прсе да се више не ваља бојати, али му је било познато да глава коју носи већ одавно није његова. Мужеван то сељак беше и није

знао за други страх осим онога од нејуначке смрти и каквога лудога бежања преко границе: откад га је народ закнежио носи он отачко предање да умре на прагу, не расплаши нахију нити побегне с њене белеге. То је све засад што су Србији дужни и по срцу и по обећању. А бејаше доста брижан. Прилике тегобне, Арнаути врло осциони, а Турци мрки и веома неповерљиви. Само упиру очи ка Копаонику, а од свакога Србина зазиру као да је у њему Пеко Павловић или Марк Миљан...

Спустио се сутон, село стихло под брегом као да се ода зла скрајнуло с пута. Оно у тишини дочекује госте, да би се потом мало раскравило и ударило на пиће и весеље. Кнежева је кућа већ пуна; оба две велике одаје, свечано осветљене и застрте, пуне су тихога ромора родбине и званица. Још само мало, па ће почети све по реду како је од старине; кнез слави, па је право да се мало друкчије започиње свечаност: — Бог и образ у првој народној кући ваља да се боље истакну.

По позиву гости напустише одаје и збише се у протраној кући с десне стране као у цркви. На средини разведен голем огањ, а по угловима распламтеле се велике буктиње. Испред је постављена велика совра, на њој замашан жути светњак са воштаном. Стари, готово посвећени прота Томовић са још два свештеника у одеждама, чати вечерње. Скрушено као што приличи раји, али некако опором и надломљеним гласом; готво изазивачки према Богу: Или, чујеш ли, помози, или доцније нећеш имати кому, па како ти је драго... Иза њега неописано понизно стоји до малопре врло поносан и достојанствени кнез, па побожно као какав обичан слабиковић призивље у укле саној сељачкој реченици све свеце, сликовито их врстајући по њиховом реду. Његов мали унук, нераздвојна разбигра његова, услонио се уз његово бедро, па не може да се доста начуди колико се то његов дедо укротио и смирио, кад врло често може плаховито да подвикне и Турчину и Колашинцу. Даље се поређали први Колашинци, стасити и

крупни, мрки и опори. С леве стране огњишта чељад. Свака жена из задруге покупила своју децу испред себе као квочка пилиће, држи у једној руци свећу, а другом се крсти ситно и брзо женски, тврдо да умоли Бога и светитеље за своју нејач и да закриле од ине вере и невидовне беде. А на средини до преклада стоји усамљено кућни стожер, кнежев брат, халовита грдосија, диван планински примерак плавога изгледа, који не носи оружја, али чува завете, кућу хлебом храни и брата ослобођава брига да би могао кнезовати. Стоји као лилица, ретко се крсти, слабо шапуће; има снаге да уз рало запне као змај, мисли о мајци земљи, па је с Богом и Турчином добро: могућан је да припали дебелу свећу и дадне масну вечеру...

Али баш тога тренутка, тако свечанога и толико притајенога, кроз богомољце се прогура један сељак и, цептећи од избезумљена страха, једва каза кнезу да је испод села читава војска Арнаута, коју предводи Халил Мухађер, тадашњи гласити хајдук, и да ће кроз који тренутак ударити на кућу да све попали и побије, а кнеза жива ухвати и обеси о орах, те да више Колашин Турчину не предаје нехарице. Лично му је то хајдук рекао и послао га да испоручи како се после не би причало да је на кнеза кукавички изненадно ударио.

— А има ли их много?

— Ордија, кнеже, славе ми!

— Ах! — јекну кнез дубоко. — Свеједно: ој помози Боже, и свети Димитрије!.. Прото, ти сво, посао, а ја ћу мој, па како буде од Бога суђено... А и вријеме је већ...

И догоди се чудо. Уместо да свако штуркне у мрак, све остаде на своме месту као да се није чула страховита вест. Прота се једва саже к соври, подиже крст, осени кнеза и остале, па поче да пева снажно и умилно као кад је био ђак код попа Мијаила. Жене се окаменише на местима, привукоше своју децу још ближе, верујући да је то све што су дужне да учине. А код деце ни трукне страха. Голица

их само да виде шта ће старији да раде и какав ће тај покољ бити. Свакако ће бити занимљива ствар, када се од Турчина и онако нема куда бежати, јер он је свугде и вазда неумољив и крволочан.

Кнез не даде да се село зове: о својој слави ваља свако само своје пепелиште да залива крвљу. Он нареди да се изнесе оружје свима, па и њему, иако га одавно не носи. Онда изиђе пред праг и затражи да му изнесу столац. Седнувши, он прислони уз доворотник кордуну, извуче из корица јатаган и метну га преко крила. С друге стране врата стаде његов најстарији син. На улицу се изнесе две буктиње да би простор био осветљен. Његов брат Радисав раскорачи се на сред прага са секиром у руци, миран и за чудо толико чедан као да хоће да пође да сабаљује букве за проштине. Кнез рече:

— Докле не паднем ја и мој син, нико преко прага не смије погнати!.. А послѣје... послѣје је образ колашински и моба за моју кућу. Прото чати!..

У том се од мајке одвоји његов унук у саји и голглав. За појашчићем имаше мали, детињи нож. Пређе преко прага, приђе деди и загрли га, па условљен уз њега извади то невино оружје и опружи пут улице слабачку руку. Кнезу одоше брци у висине. Он се грохотом насмеја, извуче из силава један свој сребрњак, подиже га на горњу ногу, пружи унуку и гласно изговори:

— На својем прагу смо, сине, и не бојимо се. Иди унутра, па кад ти ђед падне, бумни сребрњаком у Турчина... кад порастеш, ако вечерас не могнеш... Прото, чати и добру се надај!..

ЗЛАТЕ ИЗ СЛАТИНЕ.

Некако, пошто се прилично стишала Македонска Буна, а бедни сељак почео се враћати на црно зга-риште своје, Злате из Слатине иђаше кривудаваом улицом с оне стране Драгора кроз Јени Махалу пред једним бугарским терористом, који га са тврдо шче-панам и згодно прикривеним бровнингом не испуш-таше из очију. Злате бејаше дошао у Битољ да од власти узме допуст за отварање српске школе у сво-јем селу, и кад се враћао у Вински Хан, где беше на боравишту, срете га овај стежени момчић, који му у име бугарске организације револвером нареди да пође за њим. Будући сам без оружја, а не видећи никога од стражара, он се покори, више у жељи да види какво га чудо још може снаћи овде у граду, где је вилајетска власт и огромна војска.

У белој поречкој долами, крупан, отворена из-раза и непомућене мирноће, која се може видети само у крепкијега представника словенскога, он од-мерено корачаше напред, питајући се да ли га је страх од бугарске организације и овога Прилепчанца у затворено-црвеним бечвама и копорану, који је, види се, без шале стегао десницом свој бровнинг у појасу. И чињаше му се да овога сад не може бити. Јер он зна само за један страх — онај с којим га мајка у Поречу донела на божје видело: може се уплашити само од Турчина, чија је сила свукуд уна-около, но никад од својега брата, од хришћанина, па постао он и Татариним, ако хоће, а не само Буга-риним. Могу га глобити, мучити, тући па и убити, али је уверен да сасвим без тога страха може отићи

на тај свет. Овога ради, у неку руку, баш му бејаше мило што ће себе овом згодном приликом проверити, те му иначе мучан положај беше сасвим нетегобан, па пође још ведрије и смелије.

Крај једнога јачега савијутка, где се пожутеле страћаре готово грљаху, терорист застаде, разгледа око себе и сухо подвикну мирному Златету:

— От името на блгарската револуциона организација, следвај!

Злате покорно прекорачи указани праг и застаде у очекивању даље наредбе. Момче журно извуче иза појаса огроман црвењикав рубац, завеза му очи, па га поведе за руку преко неравнога дворишта. Проведе га кроз супротна вратанца сагибајући се с њим врло ниско, скрену у лево на друга, па пређе још два дворишта, докле га не уведе у неку ониску кућицу у углу до самога зида, који је високо одвајаше од улице. У веома мрачној одајници терорист му скиде завој и Злате, пренувши се, спази на зиду слику Дамњана Грујева, а око стола на средини неколико озбиљних лица у лажно торжанственим ставовима. Међу њима он одмах познаде начелника организације Христа Матова и локвичкога војводу Божиња Јаковчетова, који ваљда зарад јачега утиска беше поносно упиљио очи у лобању с костима поред два укрштена лијешка нагана на столу.

Злате скиде капу с главе, смерно скрсти руке изнад силава и поклони се:

— Помози Бог, господиновци! Како сте, здраво живо сте?

— Арно сме, Злате, а ти? — одговори му Јаковчетов, подругљиво гледајући га, док Матов беше упро на њега уман и питом поглед човека образованого, који има намеру да оцени новог госта. Трећи, неко ћосаво и пијано-заспало момче јаке социјалистичко-револуционарне замашке женевскога Бугарина, шеташе по соби, тарући своје чело и готов да рекне последњу сурову реч, коју му буду другови затражили.

— Али ме познааш, Злате?

— Те знам, војводо Божине, како па да те не знам... толко пати те видов...

— Много арно... Сега пули овије другите господиновци: тије сат началници на блгарската револуциона организацијата. И те повикавне за једно најсетње прашање: ќе бидиш Блгарин, али останаш како до сега што беше — Србин? Оти — времето је веќе за једна општа чистка, колико да се знајеме какво стојиме.

— Ја друго не можам да бидам, војводо. Мије од старо време сме Срби.

Божин плану. Приђе му ближе, па му стаде читати да је дужан одмах отићи у село и објавити му наредбу бугарске организације да пређе на њену страну, да потражи њихову школу, а они ќе им послати учитеља и да пристану подносити све револуционарне дажбине бугарске.

— Не сакаш? Село не иска?... Јас знам што село сака, ама ти ја крепиш српската пропаганда. Ти тако повелаш. Но јас се клнем на црно знамето на организација — за три недели време ако не сториш какво ти се повела, в куќата ти со штики ћа те избода на смрта!..

— Можете, господине, силата ја имате в раце, само ја Бугарин не бидувам, — скромно, но тврдо одговори Злате без страха и без околишења, као човек тврдо решен да сад рекне оно што ќе дужан бити казати сутра.

Љут као рис скочи к њему Јаковчетов да га удари, но Матов махну руком и заустави га. Некако сетно, дубоко пријатељски погледа Златета и понуди га да седне, па отпоче своју благу, паметну беседу. Он му говораше да Брсјаци нису Срби, него Бугари, потомци оних који основаше Самуилово Царство, изданци оних јунака које је повардарски кнез Стрезо водио противу првога српскога краља. Уосталом кад ово и не би истином било, нимало не мења ствар: између Срба и Бугара мала је разлика, те су највећи грех учинили они, који по Македонији пронеше српско име и тиме за дуго одложише питање македонскога ослобођења, посе-

јавши раздор и закрвивши један исти народ. Овај су народ Срби тобоже заборавили и тек пошто је проливено море бугарске крви и утрошени многи златни милиони, они се присетили, те помажу Турцима да се даље одржи њихова тешка верига, од које страховито крцкају готово прегуљене кости македонскога живља. Најзад Бугари су се организовали, паметно спремили дело ослобођења и сваки покушај другога биће узалудан, биће шибане по ветру. Они су већ у стању да силом нажену сав народ да буде њихов, а такав начин оправдаће и Бог и историја, јер се ради о слободи. Ову може само Бугарија извојевати, но ни у ком случају слаба Србија, која пропада у унутрашњим трвењима и превратима. Дакле, иако је ко уверења да је Србин, треба из свога сопственога рачуна да пређе на страну јачега, који ће на сваки начин то доживети, јер хоће и може... А зато што зна да је Злате угледан и добар човек, зато што он има јакога утицаја на цео Пореч, он га је зажалио смаћи, што је организација давно хтела учинити, па га је ево позвао да га посаветује и чак замоли да буде паметан и окане се србовања, ако жели да спасе своју душу, помажући народно ослобођење. Он му попут Срба не нуди новце, јер њима, рече, не ваљају продани људи, но жели да он сам слободно изјави свој пристанак, па ће после бити начелник целог Пореча, а даће му се и новаца да их троши на дело народно...

— Најсетне, што да ти велам повеће: не сакаш вака, мије сме хора којито не обичаме шала-маскара — за једна ношт ће те нема на овај бели свет. То је много тврдо решење на блгарската организација, па думај сега!..

Христо Матов убриса белим рупцем ознојено чело, пружи Златету цигарету и пријатељски упре свој челичан поглед на њега еда би га како сломио и склонио.

— Не можам, господине — одговори овај тихо и озбиљно.

— Последња дума?

— Јесте... правите што сакате, туку ја како Србин ћа умрам...

— А бесилката, бре хајван?! — подвикну Ћосави револуционар. — Сакаш? Готова је... сега ће видиш и ће умреш како Србин.

Рекавши то он извуче из џепа походни портфељ, ваљда да изврши последњу припрему, као да је она потребна кад се људима одузима живот. Он погледа на све унаоколо.

— Ну?

У том тренутку на улици настаде тутањ и звекет, неко трчање и лупање о врата.

— Полицејските, аскер! — преплашено повика с врата нека жена која једва носаше своје бремене.

Као громом поражени поскакаше с места, зграбише лобању и кости, револвере и портфељ и стругнуше на врата. Сасвим заборавише на Златета, те овај дахну душом и прекрсти се што га добар час спасе јамачне смрти и грдних мука, па пође к вратима да види шта је. Он спази како се револуционари брзо-брзо спуштаху један за другим у бунар, држећи се за одебљи конопац, привезан за точак, помоћу којег се вода вади. Њему би чудно шта ће тамо да раде и како ће се сви сместити. И за дивно чудо, у овај мах, некако изнебуха, он осети да га је мржња напустила, па му се по души расплину нека топла љубав према овим људима које Турци ево хоће да похватају. Значи — озбиљно раде противу њих.

II.

Злате сиђе у двориште, где унезверено и преплашено стајаше бремена домаћица ове стрџаре, која кад га виде сложи руке и поче да га прекљиње да ћути. Но ловци јурнуше унутра са готовим пушкама у рукама. Одмах за првом гомлом низама појави се омалено обличје знаменитога Енвер-бега Солунскога, који као гладан вук беше зажагрио очима, осећајући добар плен, од којег му из Цариграда може доћи најмање миралајски чин, као што му је раније дошао мајорски — за гоњење чета и немило-

срдно мучење незаштићенога сељака. Ако сад још ухвати Христа Матова и главне његове сараднике — његова свест имаше само ту помисао — он ће просто постати јунаком крвавих македонских дана.

Са напереним револвером он стаде пред јадном домаћицом и Златетом.

— Кај су баш-комити, бре кучко?

— Нема тука, ефендијо, да су ти жива децата и невестата, никој. Нема...

— Како нема? — грозно подвикну и омаши је руком о тле, те бупи као сноп. Јадница одмах поче да се вије у грчевима, који од силнога удара брзо наступише. Он изви ногу, обувену у чизму, те је још јаче притиште к земљи:

— Казуј, кучко, оти душата ћа ти ја извам!

— Аман, ефендијо, нема никој! — поче Злате да моли за домаћицу. — Еве, убиј мене, обеси што сакаш, само не кревај грејови со таја тешка жена. Ете, сега ће роди, аман за турска вера!..

На то се Енвер-бег окрену и сил о га удари ногом у трбух, те се и он стровали поред бременице.

— Ево ти за турска вера! — злобно промрмља кроз стиснуте зубе, па га поче грувати чизмом по глави, по грудима, по трбуху и ногама, изговарајући безброј турских недопуштених израза.

Војници јурнуше по собама и угловима, претресохе све по кући, па се вратише да известе својега поглавара како од комита нема ни стрва ни јава.

Жена, ваљда обрадована од ове вести, напреже се и устаде, гледајући на Златета с пуно неизмерне љубави, што овога оснажи, те и сам устаде, готов да продужи како збиља овде нема тражених комита.

— Каде сет? — са замахнутим черкеским бичем понова га упита Енвер-бег.

— Ја не знам за кого ме прашаш.

— За баш-комити, за Христо Матов, за Јаковчетов, за учитељ Добродолов, тој пијаница и женскарш, го знајеш?

— Тука нема никој, ефендијо.

А камџија поново звизну и сави се Златету око врата. Она поче све брже и жешће да шлепка по њему, док један чауш не измахну оберучке маузерком, од које му после ударца у рукама остаде само цев. Злате поново паде. Са болним ускликом паде му домаћица више главе, мислећи да је мртав. Као мајка, она нежно узне длановима његову бледу главу и нагнута к њој, поче да нариче. Но Енвер-бег нареди да је одвоје и тако причувају док он претресе околне куће.

Са исуканом сабљом пође напред, а за њим његови крвожедни стасити ловци, који су већ одавно привикли на овакве послове. Као тигрови утрчаше у бедне околне чатрље, разбијајући ногама врата, прозоре, преврћући ковчеге и ствари. Но после краткога времена опет пођоше натраг, праћени вриском обезумљене деце и стиснутим песницама озлобљенога женскиња, које беше прекаљено и без страха.

Злате лежаше на земљи са наслоњеном руком на грудима. Из уста му се пенушаху крваве пене, а из носа куљаше врела крв, коју стизаху млазови са главе, чела и образа. Беше га спопао ледени зној. Од убоја чињаше му се како му кроз тело струји врела вода и раставља кост од кости, делић од делића, али му на лицу опет играше самртнички задовољан осмех, јер беше потпуно свестан свега што се зби, а нарочито својега држања, које му тако слатко пиркаше у сломљену душу, у бридне ране. Он сређиваше скорашње утиске, павши у врло незгодно искушење, кад могаше крвнички осветити се онима који га мало пре хтедоше обесити, он беше неизмерно собом задовољан што остаде човек, што се избави несреће да буде предавник и шпијун, да преда крштене некрштеним зликовцима, који би их изудили очас на тисућу делова као гладни вуци јагњад. Тешко беше. Онај косави писар организације са оном бесилком тако му је мало пре такао у срце да се једва уздржа, а да наљућену Енверу не покаже прстом на бунар... Он је дубоко Богу захвалан што му даде толико снаге да не учини оно што Србин

не ваља да учини... Јер, клаће се он с Бугарином кад су сами, али га никад неће издати Турчину. О, Злате из Слатине неће издати крштена човека, па да му је сву децу поклао. Никад!..

А Енвер-бегу куљаше пламен из уста од љутине. Полициски шпијун беше известио да су тачно у овој кући и да нису на улицу изашли. Војска је обручем обавила целу махалу, те никако није могућно да су побегли, тим пре што су све пролазе потајници чували још раније док није војска стигла. Дакле овде су, само су добро прикривени. Бугари су мајстори за све ствари, но и он неће бити луд да оваку згодну прилику пропусти. Употребитиће све, па било да одговара целој Европи!

— Али ће кажеш, — обрати се опет Златету, — али да правиме бесилка?

— Царство ти је... што сакаш, само ја не знам..

— Ама ја знам оти тука сет!

— Ја не знам ефендијо...

— Ће знајеш, ќе знајеш — махну Енвер главом и заповеди те га дохватише. Низами му поврнуше доламу, разголиташе тело, по којем кавкаски бич одмах поче урезивати црвенкасте змије. Злате само јекну, зашкргута, па се потпуно предаде злу удесу, пропраћајући звизгљиве ударце само грчевитим увијањем. Најзад војници га пустише, те паде. Дубок заборав брзо наступи. Он зажмури.

Енверу изнесоше једну столицу, те уморно седе као да је камење уз брдо ваљао. Упорност овога човека више га умори, но кад је по Бабуни трчао за Глигором Соколовићем. Пошто одахну, он даде знак, те му приведоше домаћицу са трбухом, што се каже, до зуба. Она снуждено приђе с леденим безумним изразом, у којем још помало тињаше презрење према мучитељима

— Кај сет, мори кучко?

— Овдека никој нема.

— Кућата ћа ти ја запалам!

— Ако...

— На парчиња ћа те сечам!

- Заподедај...
- Душа ћа ти извадам!
- Повели...

— Грево на своја глава да го имаш, — рече Енвер и затражи од војника конопац, који су они привикли имати у себе.

Један онбаша поче да развија конопац из канчела и да га предвостручава. Он већ унапред знадијаше шта хоће његов господин, јер је ваљда више пута по селима радио, кад је требало нагнати слабу женску да прокаже сакривене четнике. Са још једним војником ревносно се примише за инквизицију. Троструким конопцем обавише женин трбух, ухватише крајеве, измакоше се мало у страну, па почеше притезати и престругивати. Сиротица стиште тилице, поче безумно да буљи очи, а лице јој се омрачи. Најзад врисну, ноге јој сепоткосише, а глава клону назад.

— Ће кажеш?

— Аман, да кажам!..

Конопац мало олабави, а један је војник придржа да не падне.

— И пари ће ти даеме — настави Енвер блажије, мислећи да ће сад чути жељени потказ.

— У, дзвер, ђавол!.. Тука нема никој...

Војници опет притегоше конопац. Жена само још више исколачи очи. Ноге јој поклекоше, те кад се целим телом навали на конопац, Енвер даде знак да је спусте. Сасвим онесвешћена она поче да се грчи.

Злате у тај мах устаде и диже на Енвера стиснуту песницу. Но један силно замахнути кундак опет га са земљом састави.

Енвер виде да је учинио много, па нареди да се иде у друго двориште, те да се траже скривнице по таванима и подрумима. Па ако не буде успеха, да опет на муке метне Златета. А овај од неке необичне вике подиже главу, иако се беше одлучио да му је паметније умртвити се. Он спази како домаћица с разрогаченим очима беше дигла у наручје прљаво мртворођенче, па га махнито љубљаше, час

кукајући и наричући, час опет хистерички се смејући. Тај луди грохотан смех она прекидаше помињући Македонију, слободу, борце, проклињаше Турке, па опет удараше у кикот како их је преварила и како им никад неће казати где су.

Злате се сети шта је. Од мука и страха и родила је и полудила. И његова се душа преклони пред овим измученим створом који надјача силне Турке. Њему одмах пред очи изиђе слика свеколике његове рођене земље, која би већ одавно требала да се цери овим махнитим црвеним смехом као ова велика жена. Он поче да лије топле сузе, не за собом, не за овом јадницом, но за ужасном судбином овога краја, који је и своје рођене крви жедан, па је пролива и пије, пије ненаситно...

III.

Он устаде и пође к вратима да бега из ове вечне, да не би и сам полудио. Но кордон му подвикну да се врати, те немаде куда, него пође к бунару и наднесе се да види шта ли револуционари раде. И запрепасти се кад виде да је вода сасвим мирна. Значи бунар је дубок па су се сви подавили, а може бити и нарочито, само да Турцима не би пали шака. Због тога он прихвати конопац и поче ведром да брчка по води, не би ли који од утопљеника избио на површину.

Али у том на две педи изнад водене површине на бунарскоме се зиду отворише мала врата, која беху омашћена бојом, какве је зидно бунарско камење. На њима се појави сам Матов са револвером у руци и познаде Златета. Он помисли да је под мукама жена одала знак и да је све свршено. Но брзо се трже од те помисли кад га спази како је сав крвав и разбарушен, а тајно му предосећање рече да је Злате и овде био чврст као и малопре пред њима. Зато га упита за војску и чувши његов шапат да је сва по другим двориштима, рече му да

одмах силази доле, држећи се за конопац и зацепљујући се за чудно камење.

Злате се дуго не предомишљаће. Пред страшним изгледима, он брзо разгледа око себе, па прекорачи бунарску ограду и сиђе до чудноватих врата, кроз која га пропустише у скривницу осветљену малим фењером. Он дахну душом и исприча шта је горе било са женом и њиме, говорећи без хвале да би пре душу дао, него их издао Турцима, иако је Србин.

Његово причање трону скривене револуционаре. Матов плакаше као дете од усхићења према бедној домаћици и чврстини Златетове душе. Он плакаше пред дубином македонскога срца, које ни сам скоро добро не познаваше, него мишљаше да је засићено цинцарством и да у Бугарији с правом називљу Македонце балканским Јеврејима. Кроз сузе он мишљаше да је неизбежан успех започетого дела, само ако се могу сви сјединити под једном заставом и упутити једним правцем. Злате му се учини веома великим и основним типом македонским.

— О, камо лепе среће да не поделисмо овај народ! — ускликну он друговима на француском. — Ја бих рекао још нешто, али не смем...

Но Јаковчетов беше мање осећајан те пружи Златету руку и значајно га погледа:

— Сега веће не треба да ти велíme да се сториш Блгарин. Ете, сам си виде оти работа дојде да си Блгарин, а?..

— Ја? Никој пат, господине!

— Хич зборат да не го креваме...

— И ја велам како је кој, тако нека си останет, да ми си жив...

— Хубаво, само ти го зеде крштењето. Са тојаги ти го Турците дадоа. После једен таков гајирет за идејета против Турците Србин да останаш — тој неје возможно.

— Возможно је, да ми си жив. Во ваши раце сум ја. Туку како што се не сторив предавник пређе, тако и сега Бугарин не бидувам.

Јаковчетов заусти да још нешто рекне, но Матов га заустави, уставши и загрливши Златета. Он понова преживљаваше велико дивљење пред овим загонетним човеком, који неће да буде ни Бугарин ни издајник. Неће с Бугарима, но неће ни противу њих кад их Турци гоне.

— Ће се стори, ќе се стори... Полеко, полеко има време. Злате је наш... и како Србин наш... — шапуташе он као сам за себе, гледајући душевним очима у будућност.

Пошто се Злате поткрепи и одмори у овој подземној јазбини и кад беше превалила друга поноћ, револуционари га поведоше кроз неке заплетене ходнике. Кад дођоше на једно шире место, у које уђоше кроз укопана земљом с обе стране врата, он спази гомиле оружја и бомби. Матов диже један лијешки наган и пружи му га:

— Колко да ме не заборавиш, Злате... нежно рече, па продужише даље.

Отворише и последња врата, која такође беху на бунару негде на другом крају кварта. Тргоше конопац. Озго се чу условљени одзив. Матов срдечно загрли Златета и пожеле му срећан пут. Јаковчетов пође за њим уз бунар. Кад горе изиђоше, он шмугну негде у страну и брзо се врати с једним четником, који позва Златета за собом.

— В Оризари ќе спијеш. На друг ден иди си во Пореч и чекај ме на гости, кога ћа дојдам да те префрљам во права вера — рече Јаковчетов, стиште му руку и задовољно хихикну.

IV.

Дошавши у Слатину Злате паде на постељу за читав месец дана. Боловаше тако тешко да му се нико није надао да ће остати. Али његова јака природа освоји, а нарочито слика битољске мученице која му се никако не скидаше с памети, чак ни онда кад га је у јаком огњу болест сувише освајала. Из четничкога живота он је много и слушао и видео и

доброга и рђавога; знао је он за велике кукавице и турске улизице, а видео је и много преданих делу јунака, који су с радошћу приносили своје животе на велику жртву. Ну није могао ни у сну помислити да ће у Битољу срести јунакињу, чијој сталности нема ничега равнога од како су настали крвави дани у Македонији. Премишљајући о том он сагореваше од жеље да оздрави, не што му живот беше толико слadak, колико да с новом снагом прионе на посао и не посрами себе, кад је већ прошао кроз најстрашније чистилиште. А ово му силно поможе да оздрави.

И чим се диже, он свика своје село које се још доста колебаше, те нешто претњом, нешто молбом, нагна га да одмах пошаље људе у Битољ за тражење допуста за школу, који он не би срећан израдити. Отворивши школу, он уреди цело село, уведе га у поречки савез, одредивши му десетаре, улаке и начелнике махала. После овога он тешком муком придоби сељаке да примају српске четнике и да дају на њихову исхрану. Основа и сеоску касу.

Село поче да осећа његову гвоздену руку и стаде тумачити тиме што се он по свој прилици добро наплатио у Битољу, кад онако трчи за послове који сами по себи не дају никакве користи. И поче да гунђа. Јер рачунаше да му је много боље и пробитачније ако не буде ни на чијој страни. Но Злате и овоме брзо стаде на пут. Прво их он посаветова и прекори примером оних који су на бугарској страни, како свакога дана подносе жртве, па кад и то не поможе, он се договори с учитељем, те некако врло згодно пребацише потајно у Србију све те сеоске букаче, а неке незадовољнике лепо измлатише и заплашише.

Село задрхта и преклони своју непокорну главу,

Али Злате опет не мироваше. Он се дохвати Доњег Пореча и закле се да ће га сасвим очистити од бугарштине, или ће своју главу оставити. И баш једно пре подне кад се враћаше отуда кући, на усамљену путу испод села, пресрете га онај исти четник што га је из Битоља извео до Оризара. Злате се

ухвати за револвер, но овај му махну руком да се не боји и да му није изишао с рђавом намером.

— Имаш здраво-живо од војвода Јаковчетов: али ће дојдеш код него тамо в орман, али тој да дојде кај тебе дома?

Злате се нађе на незгоди. Тешко је поћи у шуму човеку који ти свакако за добро не долази, а још грђе пустити га у село, у своју кућу, и на тај начин учинити велику саблазан за цело још ровито село.

— Војводата ми рече: „носи му здраво-живо и чесна дума за живота му“.

— Арно, ако збориш истина?

— Еве крст! — па се прекрсти и Злате пристаде.

На једној рудини више Слатине беше расположена чета Јаковчетова. Предстраже беху пажљиво размештене, а сам војвода сеђаше под једним дубом, изговарајући својем писару неке наредбе. Остали четници у нeredу беху се извалили по трави, ко ничке, ко наузрак. Али сваки беше пушку добро пригрлио. Мрачна обличја, разбацана овде-онде по узбујалој трави, гологлава и чупава, просто напомињаху поклану гомилу да ти се кожа најежи. Јаковчетов са шупљим самозадовољним изразом на лицу, победоносно сеђаше међу својим попадалим „момчета“, задовољан што им може одмах подвикнути да изврше сваку његову заповест.

Кад му Злате назва Бога, он веома мало мрдну с места, позва га до себе да седне, па се онда још више усправи и узе цезарски изглед. Пошто га угости цигаретом и горском кавом, коју поднесе разбарушени четник, што више личаше на Скита него данашњег Маћедонца, он пређе на ствар, које ради је помучио себе и своја „момчета“ да дођу и потраже га.

... Од Златетова држања у Битољу при Енверовој опсади сви су у усхићењу. Сви веле како је он велики Словенин. Христо Матов се крсти на њега, заклиње њиме. Дамњан Грујев послао му је дивну пушку најновијега система, а Сарафов прекрасан часовник. Чуо је за њега сам кнез, па му је преко

организације послао своју слику са потписом и тисућу лева. Све војводе, сви четници огњем горе да га виде и стегну му десницу мушку. Само се чека на његов драговољан пристанак, те ће он, Јаковчетов, бити неизмерно срећан да му лично све те дарове преда...

— Момчета! — подвикну он на полегале четнике, који пођипаше као направа. — Знајете ли кога чест-та имате да го видите кај мене седејки?.. Не?.. Така сум мислил... Так да ве запознам: — Злате от Слатина, херој на битољската осада, тој којито не каза на Турците куде се скрихме... Да го честваме!

Тако веома свечано прозбори војвода, старајући се да му језик буде ближе бугарском, па узевши пушку устаде и заповеди у врсту, те с поврком два пута прође испред Златета, поздрављајући га. А Злате умало не прсну у смех од ове комедије у планини.

Четници се одмакоше, те их оставише саме.

— Дај рака, Злате.

— Оти, војводо, за каква работа?

— Оти... оти — сега си Блгарин!

— Ја?.. Господ да брани!..

— Пак Србин?

— Како веком што бев... Друго не можам!

— А со дарови што да правиме?

— Како сакаш...

— Хубаво, туку јас дадов чесна дума на организацијата?

— Ја не те молив за то, војводо... И најзад што сет овије маскарлаци? Дете сум ја, али мечка да ме бркате како улав?.. Требеше Златета да го знајете веќе... Оти ме мачите како Јевреји Господа?.. Барајте другијо, а мене оставите да си поминам свој век како го зафатив, како Србин... Тоа је од мене!

— Демек пак против нас, Злате?

— Може... ако не ме оставите да си гледам своји работи.

— Значи пак токмење со Блгарите?!

— Може...

— Ама да ли ће можеш? Оти, знајеш, није несме много чувствителни к'м убежденија. Да не се превариш?

— Ако се излажам, себе ћа излажам. Само остајте ме и не ми ја пијте крвта како *дрвеници*. Така, да си ми жив, господине војводо! — заврши Злате доста опором и раздражљиво, па устаде, поклони се и пође натраг, оставивши војводу да и даље о свем размишља.

V.

Али му се војвода збиља беше натурао као дрвеница. Јер беше добио налог од организације да што пре на сваки начин сврши с њим и Доњим Поречем, само што му је уз то Матов озбиљно препоручивао да без његова лична допуста никако не посеже на живот Златетов.

Ова га је наредба просто ујела за срце, те је праскао и викао називљући будалама све у организацији, кад хоће од њега оно што није могуће: да окрене Златета на бугарску страну, а да му опет не сме ништа учинити!.. Као да га не знају, као да није он сам скоро доживео да му се слатински првак у брк насмеје и чак стеницом назове... Но кад му љутња одумину, он поче да смишља план како би најлакше могао имати успеха.

И смисли.

Једнога сутона лагано се он спусти у Слатину, пришуња Златетовој кући и изненада му ухвати најстаријега сина, по одведе у планину. Злате се сети чим кући дође и не даде да га траже, рекавши укућанима да се не боје, пошто он зна где је. И не превари се. Сутрадан му неки сељак из Орланца донесе записку и поруку од војводе да ће му послати изуђена сина у врећи, ако за то време не пређе на њихову страну.

Злате нареди сељаку да га причека, па отиде к учитељу, те му у перо изговори овај одговор за Јаковчетова:

„Драги ми господине војводо, јаска верувам што уште неје време за такви работи како ти ш о сакаш, оти најнапред требеше со Турците да го свршине есапо, па после помеђу нас. Али ако сакаш да се токмиме по такви патишта — арно, само и ја ћа ти испратам во врећа некој поглавен од вашите. Немој да речиш оти не можам... можам, да знајеш. Од твоје сакање нема ништо: го чакам синка ми изрубен во врећа. Со поздрав

Злате од Слатине“.

Поред тога што врло добро познаваше Златета, Јаковчетов се никако не надаше имати овакав одговор. Напротив, мишљаше, да ќе родителско осећање сломиги ону челичну чврстину народнога радника. И сад кад све то оде у ветар, он се замисли и брзо преврну план. Он тобоже ослободи Сиљана ропства, даде му оружје, уврсти га у ред четника и стаде на њега утицати објашњењима како у овој земљи постоје само Бугари, чега ради је лудост измишљавати неки други народ, кад је већ сасвим јасно да ќе на сваки начин бугарска ствар освојити.

Сиљан, нешто из простоте, нешто опет од страха, поче да попушта и да верује, као вели може бити да је све и истна, кад се осећа бугарски успех на сваком кораку. А Јаковчетов чим то осети пође даље. Он му без устезања предложи за начелника у селу, обећа приличне новце, као и редовну помоћ њему и његовим помагачима које он буде у селу нашао. Осим тога, научи га како ќе са оцем и указа му трен так кад ќе јавно престати бити Србином.

Сиљан на све пристаде, те га одведоше у неку оближњу сеоску цркву, где га поп при језовитом обреду закле на верност бугарском имену. И пустише га.

Кућа му ликоваше, само Злате остаде веома миран. Он га загрли, па се загледа у његово лице као да хоћаше да му прозре у душу, јер му беше загонетан такав лак повратак, а још више четничко оружје, јер знадијаше да бугарска орчанизација није

баш веома издашне руке. Њега одмах озари тешка мисао да му је син преполовљен, придобивен и послан натраг да руши оно што буде зидао он, Злате. И би му криво и тегобно, али остави да будућност сама расветли.

То се брзо поче.

Сиљан врло често с пуним устима причаше о својем ропству, о бугарској сили и о том како је војвода Божин према њему био необично расположен и најзад га обдарио новцем и оружјем.

— Луђе сет, грев јет да не кажа! — завршаваше он много значајно, погађајући тиме оца усред срца, тако да је Злате једном приликом пљунуо од једа и узвикнуо:

— Стрвојади, мршари сет, а не луђе!..

Бушкарање отпоче. Сиљан брзо нађе у селу неке незадовољне типове што особито Златета не мирисаху и који својим носовима осетише да ће бити извесне користи. С њима он стаде радити за бугарску организацију на прекор својему оцу, који се сад особито труђаше у супротном правцу. И то му би мало. У својој рођеној кући, у очеву отсуству, он поче наговарати мајку, браћу и стричеве да се окане безумнога Златета, који хоће кућу да упропасти, ратујући за некакве Србе, којих и нема у Маћедонији.

— Тој веће сака да су Срби и кај што и нема. А мије сме Бугари; оти да ја крепиме српска работа?

Злате осети и позва га насамо. На његове исказе он му рече да је на погрешном путу и да Бугараши неслано лажу говорећи да су Маћедонци Бугари.

— Еве, синко, бил си во манастир Поречки. Тамо икони во црква несе од бугарски цареви и краљеви, туку од српски. Туа во тој манастир има слика краљ-Вукашинова. Знајеш, тој беше татко Краљ-Маркоје и господар на Прилепско, Битољско, Кичевско, Пореч и Охридско. И тамо писујет старо-српски: благоверни краљ српски Вукашин, господин од Прилепа... Ова земља да беше била бугарска,

ће пишуваше за краљ да беше бугарски, а не српски. И тако је всекуде, во манастири и цркви. А во тоа ја повеће верувам од колко на заплетени учени приказњи и српски и бугарски. И кога је така, ја ћа умрам како Србин, како татко ми и секоји стари поречки Срби. А кој је мој и ако не ме послуша, туку се стори предавник, ћа го проколна! Овије зборови, синко, од умо да не и вађаш...

— Само, тој збор, тате, и такви работи пари не чинат!

— Хм... пари не чинат? Демек без пари нема ништо. Златев син таткоје тако му велит... Срам! Така се крепит народност?!

— Туку ја несум будала да гинам за Срби, татко!

— А татко будала је?

— А, не вела... може...

— Е, може и ти ќе бидиш таков будала. И то може дори је жив Злате! — плану он, претећи му прстом и остави га.

VI.

По Златетову наговору једнога јесењега дана изненадно дође у Слатину војвода Дане Крапчанин са неколико четника и похватавши све бушкараче и незадовољнике, изведе их повезане наред села, где беху свикани сви Слатинчани са децом и женама.

Кад све беше готово за страшни суд појави се и Злате, гонећи пред собом везана Сиљана, са обешеном му манлихерком око врата, окренутом грлићем доле, као што се доводе убице на народни суд. Кад гомила ово виде, премре и задрхта, јер осети да шале неће бити, кад и отац рођена сина води да му се суди по четничком законику, који је врло неболећ.

Војвода Дане, жустар и окретан момак, који је у организацији имао прво задатак да лечи унутрашње болке, позва на један крај старце и сеоске старешине, објавивши да саставља горски суд, који ќе у име горскога штаба судити и пресуде извршити. После овога он позва кривце и поче да их испитује зашто су радили на српску штету кад су Срби, а не

Бугари. Оборених глава окривљени ћутаху, јер знадијаху да ће им правдања бити узалудна. Само се надаху да ће због Сиљана, чији ће отац водити прву реч, бар главе изнети, а о другом не треба ни размишљати. Дане их упита још неколико пута, па се окрену судијама да изговоре пресуду за ове јавне одметнике и издајнике.

Док се старци страшљиво погледаху и дошаптаваху, Злате устаде са свога места, приђе сину, скиде му с врата манлихерку, отвори затварач и, видевши да је празна узе један метак из Сиљанова реденика, напуни је, пребледе и узевши је у обе руке као кад се спрема да пуца, подвикну:

— Ела на страна, предавник!.. На друзите судите како сакате, а ја Сиљану ћа судам како што знам... Ја сум го родил, ја ћа го погубам... Ела на крај, Јуда предавник!

Злате се беше најозбиљније решио. Мишљаше кад својом руком убије рођена сина да ће бити у праву тоажити да тако и с осталима буде поступљено. Тако ће он спасти свој образ и своје село од бугарштине, јер ће се ово памтити док је Пореча.

— Ела вамо, бре куче!

Са безумним изразом и престрављеним погледом, Сиљан тупо осмотри гомилу, па учини напор да послуша оца. Но све му тело зацепта, колена му клекосе, те уз један туп и неразговетан узвик паде на земљу. Златету као да још више би криво што му је син тако страшљив, те брзо приђе и озбиљно напери пушку да га прикује за тле. Но у то се умеша гомила па и сам војвода Дане, којему се учини да је опет сувише страшно да отац сина убија пред целим светом. Он га ухвати преко руку и стаде га заједно с гомилом старца молити.

— Двећи да не се мешат! Оставите ме! Ја сум го родил!..

Награди се читава гужва. Сиљана потпуно одвојише од разјарена оца. Овај се трже и хукну:

— И Господа кога луђе молат и тој је милостив... Сиљане, стани и бакни рака свима! Оти — сега ће умреше...

Сиљана проведоше, те се свима дубоко поклони и стаде пред оцем, који му рече:

— Поради овије добри луђе ти се, синко, још једном роди на овиј белиј свет. Но гледај арно: само кога ћа те видам да не сакаш да бидиш будала како татко ти — тако ми име Господово, со своји ћа те раци убијам! Сега иди и праји што сакаш...

Онда се Злате окрену војводи и старцима, који премишљаху шта ће с осталима:

— Вије одмоливте мој син: правина је сега и ја да ви се мола за овије негоји другари. Ви се мола...

Помиловаше их и одмах позваше попа те их закле да ће отсад бити верни српском у имену, да ће слушати Златета и покоравати се наредбама српске четничке организације.

Цело село заплива у радости, јер осети да је на крају крајева избављено од искушења и да је дужно поћи оним јасно обележеним путем, који је означио Злате. То збиља беше дан истинскога очишћења и препорода у Слатини. И Златету беше необично мило, пошто му не измаче из вида тај велики више невољни преокрет његових немирних сељана. Зато је тога дана била за све гозба у његовој кући, где се све уз чашу најогњеније клело да ће одселе ићи само за њим.

VII.

Али он опет не вероваше Сиљану. Његова ћутљивост, избегавање људи од дана кад му се судило, нагоњаху Златета на мисао да ће му син опет згодном приликом вером преврнути и бацити коначан срам на његову кућу. А њему беше јако стало да собом и својом кућом докаже и пријатељима и недрузима како Маћедонац има народнога осећања и да му бескорисно може до самозаборава служити. Као што чини он сам, јер му је, осећа то он врло добро, драго име српско, као што му је мио његов Бог, његова душа при свима јачим покретима њеним. Због овога он спреми Сиљана у Србију на печалбу, спремивши му и добре препоруке на своје пријатеље да га припазе, те да се посла очисти, очеличи

и прекали. Сиљану рече да се врати натраг тек кад га позове.

Ово беше пред Благовести.

Испративши сина у Србију и ујемчивши ред у селу, Злате сиђе до Прилепа да нешто прода, па пође у Кичево да се види с митрополитом и управитељем школа и да се с њима споразуме за неке народне ствари. Баш на изласку из Прилепа пресрете га један сељак из Локвице и испоручи му поздравље од Јаковчетова, да ће увече на саме Благовести доћи његовој кући, или да га окрене на бугарску страну или да га убије.

— Нека дојде! Ћа го чекам, така да му велиш. Вистина...

Путем за Кичево премишљаше о том, заиста преживљујући муке гетсиманске. Бораше се сам собом.

... Живот је сладак — не да се ни с чим поредити. А унапред је дужан остати Србином до последњег уздаха и узмаха. Јаковчетов је прегао, неће да га остави. Да остане у селу он га може свакога дана убити; да зове чету у помоћ, он му може ухватити другог сина, запалити кућу, село, учинити триста чуда; да га чека с пушком у руци, опет слаба корист, јер му он може побити све укућане; да се удаљи из Слатине, кад је још врло ровита, може изазвати поновно искушење, те да одједном пропадне све што је с толиком муком спечаљено. Шта ће?..

... Уосталом једном се мре. За пример целом Поречу његова смрт још може донети добра. Што је најглавније — она ће ископати дубоку провалу између Сиљана, између целе његове породице и бугарштине. Они онда, само по себи се разуме, дужни су бити добри Срби и мрзети људе који њега буду убили. Он зна да ће га Бугари измрцварити, од чега ће се згрозити цела Слатина, па ће једном за навек престати тежити к таквим страхотним бежалосницима. И наше чете тражиће освету: завезаће се крвава распра и на његовом гробу свакако постаће велика народна зграда, која се неће љуљати ни под каквим непогодама. У добри час...

Злате хукну као да с душе свали све мучне тегобе. Прекрсти се и замоли Бога да га само од искушења сачува, те да могне испунити што је наумио.

Сутрадан он купи у Кичеву велику свећу и држећи је у рукама пође у Митрополију. Митрополит Поликарп са секретаром и управитељем школа беше у канцеларији и спазивши Златета како снуждено корача преко дворишта, блед као смрт, нареди кавазу да га одмах пусти.

— Света владико — поче Злате после поздрава и обичнога разговора: — да ти имам света молитва!... Моји дни се избројани, се знаје још колко се... Затоа те молам да ми чатиш простена молитва, да ми простиш грејови, да се помолиш за мене грешнијо. Сакам ти да ме опејеш, оти мртав нећа да видам... Ете, и свећа зедов. Ти се молам...

Ови се згрануше.

— Којешта — прибра се Поликарп — каква те умирачка снашла, кад си ето још здрав и крепак?

— Здрав сум, туку ја сакам да умраи. Ће ми простиш, света владико, и вије златни господиновци, ама да не ви је чудно: сам сакам да умрам...

— Буди Бог с нама, Злате!

— Арно. Туку да ве прашам за нешто. Само вистина да кажете како сакаг Бог и народ: поарно ли је жив Злате како Бугарин, али мртав како Србин, како што му душа сакаше, како татко му што беше, како дедо и?... Оти дојде време да се разберет... Ја сум рекол својеје душеје што ћа правам, ама ве пак прашам што ће речете вије. Једно ће бидит: али жив Злате Бугарин, али мртав Србин. Веће жив Србин Злате не может да бидит... Што је поарно, а?

Немо ћутање.

— Овије двојица нека млчат, а ти, света владико, како што неси Србин, но Грк, да речиш: за Злате, за његова душа што је поарно — жив Бугарин али мртав Србин?

Поликарп се збуни и љутну:

— А ти што мислиш, Злате?

— Не, не, ти што ће речиш?

— Србин!

— Да ти имам света молитва, владико! Дај да ти ја бакнам света десница — па се Злате дубоко поклони, целивавши му руку.

После овога он седе и исприча им све што је и како је. Својом простом логиком он им доказиваше како нема другога излаза из свега тога, него да погине. Боље је да он један падне. Он наведе колебљивост својега села, несталност рођене деце и честе прекоре своје куће. Узалуд му присутни саветоваше да узме кавазу да га чува, или да остане у Кичеву, иде у Битољ или Србију — он све то одби и пристојно заврши:

— Не, не. Поарен ви је мртав Злате, одколко жив...

Секретар му притрча, загрли га и заривавши као безуман истрча напоље, а за њим и управитељ. Остаде само митрополит.

— Ти се молам, света владико, ако сум заслужан за народ, ако сум сторил што за вера и за српска работа, да ми чатиш молитва како на мртвец, да ме опејеш!..

Митрополит Поликарп виде да овде не може бити више разговора. Будући правим Грком и истинским пријатељем српским, њега оштро по души шибаше овакво родољубље. Он устаде, намаче на врат епитрахил, пребаци омофор и узне неку одебљу књигу, а Златету даде сребрни крст, уз који овај привошти свећу и намести се у наслоњачи да слуша своје опело. После исповедних молитава отпоче се „На исход души“, које владика читаше са неописаним душевним болом. Њега просто потресаше како Злате мирно слуша молитву, коју савршено осећа, но нимало не разуме. Лице му бледо, не заплашено, а некако самртнички задовољно, као код човека који је потпуно свестан да при језивом прелазу на други пут не треба нимало да жали за старим. Сасвим светачки изглед. У колико се Поликарп више за-

гледаше у њега, у толико му чешће речи почеше застајати у грлу, док му на послетку не грунуше сузе. Под њиховим градом реч се молитве његове лијаше тако топло, како још никад дотле. Он никад није тако осетио близину Бога Мученога, па га, као да је пред њим, мољаше за овога праведника, који ће кроз кратко време понети свој тешки крст уз ову језовитију Голготу.

— Оти плачеш, света владико? — упита га Злате с необичном нежношћу и сасвим неземном сенком по лицу. — Ја несум за плачење. Кога видам дека ми владика чатит отпусну, ја сум како орел што горе високо-високо летит. Ја повеће не барам: не плачи, чати света молитва!..

Митрополита спопадоше још јаче сузе. Он се једва сети да нареди донети му причешће, те га причести и благослови. При растанку, кад му Злате учини дубок поклон и рече да се моли Богу за њега, он га поново осени крстом и сам му се поклони:

— Моли се и ти за нас, Злате...

VIII.

На Благовести Злате није никако из куће излазио. Беше необичнога тихога расположења и сувише нежан према укућанима. Воштаница му гораше целога дана, те сви мишљаху да је неки посао добро свршио. Због тога домаћица му се нимало не изненади кад је он позва и предаде сву кућну готовину, напоменувши само да је боље да је отселе чува она.

После вечере он затражи обућу и рече да ће ићи у село на неки зговор. И баш кад с необичном топлином разгледаше своју чељад, неко олако закуца у врата. Он се прену, а његова кћи пође да види ко је. Но он је заустави.

— Ме викат... Лаку ноћ!.. Господ да дава што је добро, секому да помогет па и менеје!.. — устаде, отвори врата и коракну у тмину.

— Ти си, господине Божине? — проговори он шапатам, а из помрчине одазва се Јаковчетов и назва му Бога врло пријатељски.

— Туку полека. И сега да одиме одовде, оти кај комшијиве је војвода Дане со четници — слага Злате да му се не би кућа узнемиравала. — Да излезиме од село!

Пођоше, пажљиво натуцајући по мраку. Дошавши близу шуме, Јаковчетов се заустави, приђе Златету и наслони му руку на раме:

— Е?

— Готово је. Со Господа напред, ја сум решил: и мртав Србин ћа останам. Само да го поздравиш господин Христо Матов, оти много поарно беше било да не го убивте Злате... Тоа је мој збор. Сега повелите, чините што сакате...

— Више ништо, Злате?

— Ништо.

— Демек: Србин?

— И на овиј и на тој свет!

— Е, моли се на Господ!

— Сум се молил попређе, доста је! — одговори Злате пргаво.

Униђоше на један пропланак. Ноћ као да беше поручена — црна, тиха и пустошна, баш згодна за извршење страшних замисли. Тамо под црним покровом, попут обична аветињска пира, по зверском заповедању поче страховита расправа. Јаковчетов се одмаче мало у страну да не слуша боно подављене уздахе и страшна јечања Златетова, на каква беху навикли свирепи четници, македонско небо, увале и рудине, да их могаху равнодушно подносити...

СУБАША.

У Радић-Пољску општинску судницу униђе стари субаша новопазарских Мујагића, Смајо Берекарац.

По Колашину жито пожњевено, сељаци већ вршаху, те он по старој навици која га још држаше на ногама, не питајући за то свога агу, дошао у његову Доброшевину, да од чивчија повади четвртину, оврше, жито прода а новац са два пажљиво умлевена товара најбоље пшенице однесе својем господару. Није шале: пуних четрдесет година долазио је он у ово време у ово питомо село, гостио се и скупљао агин део, врло ревносно бранећи чивчијама да држе крмке. Он није могао никако да схвати како то друге аге, тобож Турци, допуштају својим чивчијама ту стоку, а нарочито Вучитрнци. Онде где муслиманин преноћи и једе хлебац, не сме бити те ругобне животиње. А још мање да она иде по турској земљи и ришка је својом нечистом њушком. И грокће одвратним гласом докле, не дај Боже, ага и његов субаша клањају ићиндију. Сваки његов чивчија знао је да мора одмах селити, ако му он око куће назре свињче. Иначе је био благ и врло правичан. У јелу необично скроман, у односима са рајом лак, без шепурења и свакога балијања, те још кад не би чивчији у кући по пет пута дневно клањао, за Колашинца не би било бољега субаше чак горе до Исарџика. А овако грдна мука: он почне да клања и шапуће молитве, а несташна чељад се гуши у смеху, те сиромах домаћин гори на два огња, и од стида и од страха. Само су му то сматрали за недостатак.

— Душе ти, субаша, зар тако баш свакога дана радите? — упитао би га чешће сеоски спадало Панто Вукмиров, колико да му се тиме освети.

— Ене, крмковића?.. Сваки дан, пасја вјеро, кому је за онај свијет стало!..

— Е, е: тек да знам... Међер од ове наше јадне вјере баш ништа нема.., Ми ти, јадници, заборављамо и да се прекрстимо. Па и то по тмуши, у прикрајку, баш као ове наше младице кад попију чашу ракије... Е, е: баш никад нећемо ни имати своје царство ..

— Валаа, какви сте крмци, добро вам и оволико помаже! — одговараше субаша с благим прекором и с једним чудним осмехом, из кога се не би могло тачно разабрати да ли истински кори, или жели да такви и остану, јер је то може бити и боље за њих... за све Турке... Ко зна: може бити да је за њих срећа што се раја не додворава Богу... Али то је већ туђа брига и работа, у коју он као добар муслиманин не треба да се умеша, те би најзад развео рукама, прекидао разговор и позивао врашкога чивчију да сиђу до Ибра, и да за довече граде зубље за лов на мрене и младице.

Смајо Ђерекарац је већ врло стар. Осушио се као испосник, пустио браду, завио око главе мало бедне ахмедије; очи му сасвим упале и готово усахле, трепавице коначно поиспадале, а руке дрхте као у грозници. Остала само сенка некад виснога Ђерекарца, од онога соја наших планинаца, са којима ни Арнаути нису волели сукобе. Добро су палиле ђерекарске целине, те њихова крв није могла пропасти, било да је за њу Малисорац одговарао, а нектоли Дреничанин или Пештерац. Сад је већ герел, изнемогли дрхтави старац. Па и одело на њему бедно и похабано. Као кад се царства замењују. Код чивчија је синоћ, кад је приспео под ноћ као какав намерни невољник, изазвао готово сажаљење. Примили су га врло љубазно и угостили, држећи се према њему као и пре ослобођења. Пазили су да он не осети сувише грубо насталу промену. Изгубио је царство, те му је то

доста. На ране треба пирити, а не позлеђивати их. Па опет узалудни труди.

После вечере, нагнат бездушном навиком, сазвао Смајо Ђерекарац све своје чивчије, па одједном, без свакога увода и околишавања, као да у Митровици не седи окружни начелник но кајмекам, почео наређивати да сутра спреме гумна, на којима ће оврћи агину четвртину. Стали сељаци лагано и веома уљудно напомињати како је земља њима већ дата, како је о том изишао закон и краљева наредба и, како се више ни једном аги неће давати четвртина. Он, Смајо, опет добро је дошао као у своју кућу, нека остане код њих као гост колико хоће: они га радо примају за његову ранију доброту и правичност. Чак ће се порезати, слошки и мушки, покупиће му нешто жита и лепо однети у Нови Пазар као и раније да му се деца обрадују. Само од агинске четвртине нема ништа...

— Шта зборите, шта?... А знате ли, јадни не били, ко је Смајо Ђерекарац?!..

Нису се сељаци нимало наљутили. Видели су да сиромас Смајо није могао да разуме што се догађа. Њему се чинило да сељани лажу, да су се од свога аге одметнули, пошто им је *њихово царство*, али да се таква нечувена неправда и законом заповеда, то није могао да схвати. Не може то бити... Краљеви се с царем бију, отимљу од њега земље и градове, али агама и безима баштине не дирају. Јок Лажу Власи, неистину зборе крмски синови... Почео је да се љути, стао да прети и светује да се са њиме не шале, јер он може свашта учинити. А не би рад био. Једном је ногом у гробу, ко зна да ли ће још једном сићи до Доброшевине, па би хтео и желео да га сви само по добру запамте. Не послушају ли га: хе, хе!.. Но кад је видео да се чивчије болно осмехују и неће на њега да се љуте, нити да се правдају, збунио се, заћутао и целе ноћи није могао ока склопити, шулапећи сам са собом као у правом бунилу. Зато је јутрос подранио у општину да се распита, па после оптужи ову бунтовну рају, која је толико на-

дигла, да ни аги четвртине неће да пружи...

Председник, добро познати му мештанин из оближњег села, прими га љубазно и понуди га кавом и цигаром. Смајо пребаци ногу преко ноге, и то на једвите јаде, колико да би показао да није тек онако којемо, него баш главом доброшевски субаша, ћаја чувених Мујагића из Јени Пазара. Па још затражи од једнога својега чивчије, одличнога домаћина, да му донесе жар да припали. И то му учинише по вољи. Виде људи да старац не схвата свој садањи положај, нити може да прими у ишчиљелу свест ледену истину да је старо господство отишло у неповрат, а с тиме и све субаше, ћаје и чауши.

— Ето, синак — окрену се Смајо председнику :
— ја дошао да вадим четвртину.

— Четвртину ?

— Јесте, мој драговићу!.. Четвртину, као што је у реду и по закону... од старина... као што су ђеди и прађеди наши радили, откада је цар притискао ову земљу...

— Лијепо, субаша. Да те није ага испратио ?

— Није, синак, дина ми мога!.. Ти знаш, мој ага је још млад и невичан: нијесам га ни питао. А што ћу и питати дијете? Знаш ја шта ваља да се ради боље од њега... Остарио сам и изнемогао. Скоро ће се у гроб. Па притегох ово костију још једанпут до Доброшевине. Много сам у њој слаткога залогаја окусио. Велим да се видим с чивчијама и опростим. Тријебе је, јере су ме некад слатко послушали. Смертни ме час чека, нема друге, домаћине. Е ми се све чини да више преко Рогозне нећу мучити старачке ноге. Нити више на Куртову Гробу, на оној дивној ледини у буковику, оклен ти се цио свијет као на длану показује, — наложити огањ, отпасати тарчуг, па из њега извадити такум и испећи себи каву... Слушај, крштениче: валахи таке згоде ни у Стамболу ни у Петрибору нема, иако се за те двије столице толико прича!.. Ето, притакнем цезву, па је испечем пуну и спустим филџан у траву. А одозго зарудио кајмак, — каву сам испржим у Пазару, —

вјера - и - бог лисица би премостила и репа не би уквасила. Па кад намјестим од каве свој ђеџиф, а ја станем чекати да ко наиђе да га почастим: нека се зна кад Смајо Ђерекарац пролази преко Рогозне... Али, ето виђу, више се не море...

— Држи се, субаша, стара си ти кост — одговори му председник колико да му учини пријатност.

— Валаа, накусао сам се купуса и оджелио жељу за Рогозном... Но дошао сам да те нешто упитам. Ови моји чивчије као да нијесу у памети. Веле да нема више четвртине!

— Нема, Смајо, више...

— Виђи, виђи!.. Зар и ти то кажеш, кумим те Богом?

— Не ја, субаша, но закон, краљева наредба...

— Какав закон да нема четвртине!.. Не буди диванија!.. Зар аге да оставе земљу сељацима, па да им ови за то ништа не дају? Па шта ће они да једу, а? А од чега ја да живим сад?

— Тако ти је, Смајо.. Изишла наредба да нема више ни чивчија ни четвртине, ни...

— Ни ага!.. Не море то бити?.. Докле ја имам Доброшевину, море бити и чивчија, дина ми!.. Не збори маскару, добар човјече!..

— Истину ти вељу: у цијелој држави земља је одузета од ага, од цркава и манастира, па дата сељаку. Ето тако. Ко земљу ради — онога је она. Нашли тако за право и уредили...

— Вељахуле, вељахуле!.. Доброшевина је мојему аги од баба остала, па сад да је чивчиска!.. То не море бити!.. То нико неће признати, нити то закон даје!..

— Баш закон, субаша!

— Остави јадан не био! Није Србија таква држава... Вељахуле!.. Па шта ће да раде толике аге? Шта ћу да радим ја?.. Не море то бити никако! Но сад су се ови моји Доброшевци здоговорили да ме преваре, па може бити и тебе подговорили да овако збориш. Немој ти барем тако, е си домаћин човјек...

— Нико ме није подговарао. Кажем ти само истину да знаш, и да се не мучиш овако стар.

— Па да не вадим четвртину? И да аги ништа не однесем?

— Ништа, Смајо... Има и он отсада да запне, да ради као ја и ти...

— Ене чуда!.. Ага да оре и копа!.. Ага... Мој ага?.. Ни прађед му није радио, а он сад да узме мотику у руке!.. Каква је то правда и закон?.. Јеси ли у памети, по Богу?..

— Шта ћу, мој Смајо?.. Свршено је то: и твој ага треба да оре или отвори дућан.

— И нећеш да наредиш да ми даду четвртину?

— И нећу и не смијем од — закона... Заповијеђено ми је да проћерам свакога ко дође да потражи четвртину.

— И мене?

— Па... готово и тебе, субаша. Али стар си човјек. Жалим те и чувам ти образ...

— Мене?.. Да ме прогнаш из моје Доброшевине?.. То никакав закон не даје. Није ова држава без закона, иако је влашка... И ако је Влах засудио... Не можете ви харати туђу бабовину... Јок, море!..

Па плану стари Смајо. Нити убира да је у општинској судници, нити да је прошло оно његово. Као да није остарао, као да му не дршћу руке. И као да није ни осетио велику промену, иако је недавно први стигао у Пазар, тврдећи да се српска војска ни до Стамбола не може зауставити. Кроз његове усахле очи блесну ваљда последња жеравица. Суха му рука са неописаним подрхтавањем поче да се спушта к оном месту, где му је доскора вазда био пећски сребрњак, једино али поуздано оружје његово. У љутини он и не осети да ту пиштоља и нема, нити у његово памћење мога да избије прилика кад га је лично предао властима. Прсти му се згрчише у ваздуху на оном месту где би требала да буде јабука од пиштоља. А другом се руком ослони о пребачену ногу. Страховито намрштен, он се нагну

напред к чивчијама, да их пресече својим погледом, да би ончас премрзли на својим местима, као некад:

— Ви хајини и рсузи, хоћете ли разабрати ваше влашке главе?.. Хоћете ли ми још данас дати четвртину, оврћи, у вашим врећама и на вашим колима снијети до чаршије?.. А?.. Ја... ја... ја знате ли шта ћу од вас учинити?.. Лијепога ми дина, све ћу вас под колац метнути, што нијесам никад учинио, те да запамтите шта је Турчин, али онај од оке која има пунијех четири стотине драма!.. Смајо Ђерекарац није какав Бањштанин, е шеду-билахи!..

— Не тако уз брдо, Смајо!.. полако и мало узастранке, јер је ово општина! — поче председник зачуђен његовом изјавом и бојећи се да ко од сељана не плане и не увреди неурачунљива старца.

— Ако ти је, валаа, и валилук!.. Ето не бојим се ја твоје хајдучке општине, ни тебе!.. Виђи ти хајдукâ: здоговорили се да пљачкају туђу имовину!..

Председник жустро устаде. Доброшевци му одмах приђоше и шапнуше да га не дира, јер видеше да није свестан што ради. Кроз сретну сад, дојучерању рају, проструја мекоћа и сажаљење. Осетише ти људи да је жалост за царством најосетљивија полуга по овим гудурама.

— Устани, стари, и иди откуда си дошао! — рече му поново председник. — Да се не гријешим и не срамотим... да те не везујем. Знадни: немаш више чивчија, и нико ти не смије дати ни зрна жита!

— Ти мене да вежеш, влашко копиле?.. Смаја Ђерекарца?..

— Напоље! — дрекну председник.

— Ха, међер се све промијенило!.. Све се иштетило!.. Прошли задњи мимо прве!.. Засудио Влах!.. Тако ли је ваше царство?..

Кад ово изусти, он устаде и пође к вратима, изиђе, приклопи их, па се брзо осврну и протури кроз њих само главу:

— Валаа, знадни и ти предсједниче!.. Осветићу се и теби и сваком. Скупо ћете платити мој образ!.. Није Смајо тек неко, но Ђерекарац и пазарски субаша... Жалићу се на вас до Биограда!..

И, заводећи се пође без осврта као да оставља место најстрашније мрзости и проклетства.

МУКЕ.

Судски претрес је већ неколико пута прекидан, па се с тешком муком ближи крају. И председник, ванредно савестан судач, и суд састављен од младих и полетних правника, у великој су недоумици. Призрен дотле није имао овако чудан случај. Истражне власти спровеле су раније суду три Циганина из Мамуше, оптужујући једнога од њих да је убио ножем Демуша, сина Османа Злоногића из Влашкога Дреновца, док су му друга двојица били помагачи. Према томе тужилачку страну на овом претресу требаше да чини Осман Злоногић са живим сином, којег међутим сва три Циганина оптуживаху за тешку телесну повреду неком држалицом од мотике. Али тегоба на суду беше настала због тога што ни отац ни син не оптуживаху Цигане за свога Демуша, но напротив одлучно тврђаху да је то само погрешка власти, јер је њихов покојник умро дома од позлеђене ране на трбуху, коју је сам себи задао павши с коња при цилитовању.

Судска дворница препуна. Иза оптужених Цигана њихова циганска родбина, црни и страшни старци, жене, девојке и деца као на каквом чергашком логору. Зацакали по расном дугу, те судски момак и помало тумач, Арса Чупар, који никако не би могао схватити да је Душаново Царство обновљено да баш он, у истој згради и истој дворници, није заменио турскога бубашира, дебелога и смешнога Хамира Љунгу, — има грдну муку да их одржи у реду, непрестано узвикујући: „Ћути, бре, манго, ћути, веро кисела, враг ти народнос црни изеја!“

На другој страни, према њима, Арнаути, познаници и пријатељи тужилачке стране. Суморни и тужни некако као да су на даћи. Као да су дошли да *здраве главу* домаћину за изгубљена сина. Напред је Осман Злоногић. Седи достојанствено као што приличи једном сеоском оцаковићу, али му из израза бије некаква сета, таква туга и голема невоља, као да је ухваћен на делу кад се губи бео образ витешки. Осман је један од најбогатијих људи у крају, чија је кула сваком отворена. Његова је баба умрла као Српкиња, те зна за своје потуричко порекло, као што још добро зна српски, држи у кући вино иако га сам не пије. Зна да су му виђени Кукићи и Бабићи, Вукашиновићи и Веселиновићи, Ружићи и Богићи рођаци и пријатељи, но тако исто потурчењаци острозупски као и он што је. Али се поарнаутио. Задржавши сву мекоћу душевну, љубав према земљи и огњишту, он је опет примио ариаутске навике и гледање на свет, те је у томе као прави Малисорац. Часно и витешко је само оно што арнаутски старци сматрају да одговара брђанској старини. А она је завештала молитву сваком Арнаутину: да га Господ сачува од невидовне беде — смрти од жене и Циганина... За Османа није несрећа што му сад син трухне у Острозубу под земљом, но што је судбина тако опорно, крваво и немилостиво, посадила према њему Цигане као парбенике. Цигане на суду, пред белим св. том, који ће из ове дворнице поћи и причати да је за српскога царства његова Демуша убио Хемруш Мамушанин, црна и погана манга јеђупска. О, шта је он толико Богу згрешио за овакву несрећу, за оволико нечувену срамоту!.. Ваистину суд не ради право и није на висини: — требао је ово да зна, па да ћути, па да не отвара претрес, било колико му драго да је то по закону... Какав закон, човече божји, да се грађанин, било турске било српске вере парнички са Циганином? Било за крађу, било за крв? Морје, све да ти Циганин по кући побије, све покраде, све попали — треба да ћутиш као камен студени, ево бесе!.. Ах да није просто Призрену ни

свему што он затвара, ни српском ни турском, што допусти оваку поругу над људима који знају шта образ заповеда!.. Ваљало је да се скупе трговци и општинари, велики учитељи од богословије, муфтија и прота, аге и бегови, па и сам владика призренски, да отиду пред суд и завапију: „Аман, за божју правду, нека иде Демуш Злоногић куд је отишао, само не срамотите старога Османа из Влашкога Дреновца у Острозупском Барјаку да се суди са Циганима из Мамуше, аман!.. Валахи, да је он, Осман, знао да ће се овако што догодити, отишао би до Београда, до самога краља да га моли за милост... Море, свашта би учинио. И у качаке би најзад побегао, кућу би своју изгубио, само да не падне на ове јаде, о којима ће се причати докле Дрим буде текао испод Швања и сунце жарило оштро камење његова Острозуба... Ај, ђавољега замршаја!.. О, немој, Боже, грђе!.. Ај, таксират!.. Ај, ај, ај! .

Оваке мисли распираху старога Злоногића, док дворница не поче да губи српљење због тешке недоумице. Два се туђа света беху погледала у очи, један да се својски појада, а други поштено помогне и благо пирне у рану која осетно бриђаше. Па узалуд: Осману се чињаше да је за свакога проста истина да не ваља допустити да се поштен човек парничи са Циганином. Јер то неће никакав закон на овом свету, јер је то највећа срамота, којој је грешно подврћи свакога човека. А суд опет имаше пред собом законску заповест и живу жељу да Арнаутин отиде са претреса с уверењем како је право пресуђено. Муке...

— Дакле, Османе, тужиш ли Хемруша? — већ десети пут понови председник, још благо, још пријатељски.

— Не тако ми Бога, господине! — сетно али одлучно одговори Осман. — Мој се Демуш сам утепаја...

— Дома је умреја, паднаја с коња — помаже му син.

Међутим овако је било Прошле јесени, кад је грожђе сазрело, ова три Циганина из Мамуше ишла

по прошњи и свратила у виноград Османа Злоногића. Демуш их спазио, притрчао и почео их тући као што се Цигани могу допустити кад их бије Арнаутин. Али се у неко време осветили и видели да они тројица могу бити јачи од једнога безоружнога Арнаутина: пришли му цигански изненадно и Хемруш га пробо ножем да је на месту остао мртав. Потрчали затим Осман и млађи син, који је одмах почео тући другога Циганина да му је сасвим повредио ногу, па може бити да би га и убио, да отац није подвикнуо:

— Не више, синко, да од Бога нађеш: један већ погибе од циганске руке — не дај, Боже, грђе — да ми се други кроз песму прослави како је убио Циганина!..

Брзо су однели мртваца кући и сахранили готово кријући — да се јади не разгласе. Отац је стегао срце и забранио у кући сваку жалост: — зар може бити што жалосније од овакве зле коби да му сина Циганин распори?.. Но власт као власт. Прокљувала злочин, похватала Цигане и притегла, те све признали, правдајући се самоодбраном и тражећи оштету за осакаћенога друга од другога Османова сина...

— А ти, Хемруше, шта велиш на ово? — окрену се председник Циганину.

— Ногу ти љубим, господине... За цар... за твоје здравље!.. Аман, аман, господине!.. Утепаја сам га, слатка моја глава, за твоје здравље!.. Од ови проклети Арнаути и ми смо много муке видели баш како твоја вера што је видеала.. Аман, ногу ти целивам, утепаја сам га!..

— Лаже Циганин, господине! — грчевито узвикну поново Осман са искривљеним лицем од бола. — Само да ме осрамоти...

— А јеси ли ти овом пребио ногу? — упита председник млађега Османова сина.

— Јесам, господине, јесам. Гројзе краја, зато..

— Само зато? — нагласи председник.

— У, а зашто се друго бије Циганин?

— Дакле, ни ти не тужиш за брата?

— Бог да чува од сад па до века, господине!

— И ти, Османе?

— Амин и век, господине!

После дужега већања суд поново уђе у дворницу. Код свих судија расположење као да ће се њима прочитати пресуда. Ова се брзо објави. Циганин Хемруш се осуђује на неколико година робије, а Османов син на три месеца затвора и плаћање овећега трошка за циганску ногу.

— Јесте ли пресудом задовољни? — исцеди председник гледајући на Османа.

— За овога сина овде, јесам. Суд да је здраво!.. Право је и по закону и вашем и нашем.. Но за Циганина — никад!.. Никад, господине!.. Циганин може да се само истепа сас дрво... Друго не... Други закон за њега нема... Ај до Бога, што направисте! Ај, не дај, Боже, грђе!..

И Осман Злоногић пође од својега места. Сатрвен и скрушен, но некако велик као светац и витез у једно исто време; као јунак који је свестан колико је тешка његова жалост, али коју он стеже и понесе, кад се нема куда. Приђе к убици својега сина, па не гледајући га баци му неколико моравих десетица на колена и изиђе тихо на врата као каква сенка.

ПОСЛЕДЊИ ТРЗАЈ.

Наша стрепња беше почела да се остварује. Као што се очекује врло блиска смрт драгога болесника, кога смо окружили на постељи са готовим свећама негде на каквој полици у углу, избезумљено и немо очекивасмо последњи трзај нашега државнога живота у Пећи.

На окомцима изнад Патријаршије већ изнемогло пуцају *брђани* и гађају преко вароши; они су изнети из својих заклона да их непријатељ може видети како не би настрадала варош. На Џафер - Тајаровој Табији митраљези су сунути до саме њене ивице и њихова послуга немарно, са очајничким пркосом, стоји отворено и врши паљбу. Као да јој није стало да непријатеља ништи, но само да му покаже како не зна за страх онај који губи нешто више од свога живота. Некакав диван Шумадинац, решен ваљда да умре заједно са својом државом, није по наредби отступио, но се попео на једно мунаре усред града па одатле поступно, добро нишанећи, пуца у још плашљиве гомиле башибозлука, који се као гладна хијена привукао до градских улаза, готов да халакне на пљачку, али... кад отступе ти крвави Шумадинци који се бију и онда, кад то нико други не би радио... Чујеш како се у прекидима разлеже Шумадинчев грохотон смех: — чим опали брзометку, валови Арнаута се угибају уназад као да их читави пукови сузбијају.

Бејасмо у једној кући до моста на Песку. Одатле па к Патријаршији се протеже српска махала. Ту је граница између Срба и Турака. Кад спазисмо чу-

венога Саву Батару како са десетак жандарма једним убијеним кораком замаче преко моста к манастиру, сетисмо се да је настао последњи тренутак, те сиђосмо у двориште. Мој пријатељ Чавдарбашић, један малисорски коленовић који је одавно пријатељ Србије, донесе наше две пушке и реденике. Раскопчасмо пршњаке, припасасмо реденике и заузесмо две пушкарнице на дебелу зиду.

Из даљине зачу се страховито халаукање. Значи да се Арнаути приближују. Топови оредише, митраљеви сасвим престадоше. Настаде ужасни тајац. Погледах кроз прозоре у собу десно, где беше Чавдарбашићева и моја породица. Наше жене заузеле по један угао, па бледе као платно, моле се Богу. Једно моје дете стоји на прозору, видим да се уплашило, али се осмешкује на мене и хоће тиме да ме оснажи за кобни тренутак. Друго се ничке загњурило у јастуке на миндерлуку, те добро чух кад испрекидано проговори:

— Ја не могу да гледам кад ће ми тата да погине....

То је био мој врхунац плашње. У срцу, у снази као да се нешто прекиде; ја осетих не само највећи бол у својем животу, него и нешто чега дотле није било у мојој души: страх као да излете из ње и на његово место дође отужно-тупо осећање да грђе од овога не може ништа бити. Нека чудна равнодушност разли се по мојој снази и настаде стање кад и кукавица може да умре као прави јунак.

Сасвим мирно и присебно погледах на улицу. Појави ми се жеља да видим како ће изгледати наша државна смрт, шта ће ко радити у том последњем тренутку, како ћу се ја држати, а како опет мој друг Арнаутин Чавдарбашић, који блед збуњено гледа низ пушку кроз пушкарницу; видим да га осењава једина мисао да не обрука од отаца завештано гостопримство...

Улице пуне, само у крчму с друге стране моста, чисто крадући се улазе неки војници. Сви изнурени, отупели и поцепани. Самртно су равнодушни.

Само по неко извири на врата, као да некога жељно ишчекује. У том се низ Песак зададе један поручник са неколико кршних војника. Они држаху руке на пушкама, око струка имађаху комитске реденике и иза њих заденуте бомбе. Официр стаде до врата од крчме, а војници уђоше унутра. Настаде жагор док отуда поче да куља један по један од оних пређашњих војника. Како прескочи праг, официр дигне обема рукама неку грубу тољагу што је имаше при себи и удари свакога из све снаге, не говорећи ни речи. Ударци падаху по леђима, по рукама, по глави. Неки посртаху, неки падаху, а неки почеше бежати. Настаде право запомагање.

Стресох се и зажмурих да не гледам ово. Беше ми сасвим јасно. Ови несретници, изнемогли и гладни, хтели су да се прикрију и предаду непријатељу. А официр, у последњој заштитници, хоће до краја да изврши своју дужност. Огрубео ових страшних дана нашега отступања, он не води рачуна да су то људи, да су војници, да још имају пушке и да га могу убити. Сам у очајању, он добро види да је војник већ отупео у очајању, па, крвник самому себи, туче га као марву, јер му је још то средство остало.. Видео сам добро да је сваки војник после његова ударца скидао пушку, бесно севнуо очима, па брзо добијао питоми израз, са тугом погледао на официра као да хоће да му рекне да је толико исто крив што заостаје, колико и он, официр, што га бије... Бескрајно ме заболе што овако ружно умиремо, што зла судбина додељује овако гадну смрт народу који је чинио титанске узмахе. И осетих јетко понижење за себе, за дивнога војника нашега; почех да проклињем несрећну коб за овај доживели тренут, те ми одмах официр постаде мрзак што не хтеде или не умеде да поштеди и себе и земљу своју од овога непотребнога срама. Беше ми криво што овде на Песку као последњи заточеник не прави лепе покрете, за причу узмахе, но овако грубо, простачки и бездушно убија ми слатку варку да се на муци познају јунаци...

Грешан, отворио сам очи са подлом намером... да га нанишаним, позовем и убијем ако не престане. Али видех ово.

До моста насред улице стајаше официр наслоњен на ону мрску тољагу обема рукама. Њен врх узео у наслоњене једна на другу песнице, па немо гледа низ турску чаршију. Бејаше омален, у запуштеној црној бради. Капу издигао, те му стрчаху кудрави праменови неподшишане косе. Лице изгарављено и одавно неумивано; руке се просто црне. Еполетушке, угужване и потамнеле, искренуте и висе. Лактови на избледелој блузи поцепани, а такође и једно колено. Кајаси висе без сабље, револвера немаше. Стоји разбарушен, очајнички уморна изгледа, као какав македонски комита поред турских вешала кад му анадолски бимбаша чита пресуду. Инстинктивно заборавих пређашњицу и дође ми га бескрајно жао. Погледах га мало боље. Беше ми сасвим близу.

Испод висока чела сијаху два велика ока челичном и примиреном вољом, сјајем човека свесна своје дужности до смрти, надахнута благородном одлуком да не посрами завештане приче о јунацима. Испод гараве масти лица, као да избијаше сасвим јасно из оквира запуштене браде и косе једна широка питомина, један дубоки бол за овим што се догађа и, мени се учини, да ме је спазио кроз пушкарницу, и ако то није могућно, па као да хоће да ми рекне како није онакав какав је изгледао кад је тукао војнике... Ја осетих велику радост што сам се ипак преварио па ме, намах, обузе јачи понос него кад сам читао о победи на Куманову, Церу и Руднику. Јер он не беше неваљалац. Стајаше дивно суморан, велики и истинит као Наполеон.

Иза њега на пет корака стајаше разређено преко улице осам његових војника. Без трунке страха, само нешто нестрпљиви, као људи који се помало љуте на старешину што хладно очекује некакав бољи тренутак. Час раскопчавају реденике да би из њих могли брже вадити меткове, час погледају на затвараче својих пушака, а час развијају мрке четвртасте бомбе...

Она двојица са крила пођу корак-два лево и десно, поведу се телом унапред, па се брзо враћају на своје место, више шапћући: „ево их, ево“... И одмах сва осмо-рица дигну пушке, те се зачује њихов шкргут отко-чивања. Можда би и опалили да поручник лагано, као да је прикојаса а не човек од крви и меса, не окрене само главу к њима и не проговори нечујно, али врло уверено да причекају још мало... То се неколико пута понављало, те сам се чуддио како по-ручник после свакога случаја некако ритуално, као да врши какву мађију, мирно и полако враћа своју главу у пређашњи став. Чудим се. Јер ми се чини као да та глава није на човечјем врату, него усађена у неку направу, а не на тело његово, живу човечију снагу... Почињем да се дивим и све више да се при-бирам видећи нешто, што рањена нада тајанствено подхрањиваше у дубини моје скидане душе: смило-ваће се Господ да више не видим ништа ружно, но само лепу смрт наше слободе...

Поносито погледах мога пријатеља поред пушкар-нице, па се окренух и деци да их својим веселим изразом на лицу охрабрим.

У том се граја из турске махале поче прими-цати. Пушке грувају плотунима, из својих кућа по-чеше излазити мухамедански мештани са пушкама и секирама. Видим како се грле са онима из гомиле и чујем честитања на арнаутском језику. Изненади ме кад ми до ушију допре да они овај тренутак назваше новим Барјамом: — тобож васкрсла им њихова на-родна слобода!

Арнаутски се вал указа. Он буквално беше за-пруддио целу ширину главне пећске улице. Сва Ђа-ковачка Река и Малесија беху ту. Лица подивљала, али страшљива. Видиш како се гурају, како виком и пуцњавом соколе себе, а хоће да уплаше противника. Несмело ступају напред, као прехваћена у јарму марва: крила те гомиле кошаху се у страну к зи-довима и повијаху, као да хоће да се заклоне од куршума, а предњи редови, наслањајући се на пушке и опирајући се ногама о неравни помост, свом снагом

својих тела задржаваху редове за собом, дивље се окрећући назад са искеженим зубима и готови да распале кундацима, једнако вичући арнаутски:

— Полако, за име божје, полако, браћо!..

Видели су, дакле, официра и оно војника, па им се неће напред. Видим како не смеју да пуцају, а и ко пуца, то иде у вис или бесциљно. Поред свега тога задњи редови гурају и халаучу.

Дођоше баш према нашим пушкарницама. Између гомиле и наших војника немаше више од двадесет корака. Претрнусмо.

— Пали! — зачу се тиха команда поручникова, који не промени ни става ни места кад плотун груну.

Први арнаутски редови поклекоше: њих десетак паде и до нашега зида рекански барјактар у срме-ном џемадану и фермену. Он се тако глупо скљока, да се ја насмејох, а мој пријатељ љутито пљуну, па га ружно опсова: и њега и њихов *нови бајрам*. Гомила хтеде да устукне, али задњи редови не дају. Њој ништа друго не остаје, него се ослони о пушке и поче да се одупире, кривећи лица од страха.

Војници понова напунише пушке. Гледам их: насмејана израза, сви живи, раширише ноге, па подигоше пушке као од шале.

— Две бомбе! — зачу се опет тиха команда.

И два крајња војника, крупна и стасита у сукненим комитским доколеницама, помакоше се напред и још више раширише ноге. Измахнуше руке и два страховита треска одјекнуше у арнаутској гомили.

— Пали!

— Пуни! — зачула се брза команда.

— Пет корака назад! — и војници као на вежбалишту претрчаше и стадоше. Официр се мирно крену насатице, па стаде.

— Пали!

— Пуни!

— Десет корака назад! — већ оштрије и брже следовала је заповест.

Погледасмо поново у Арнауте. Сасвим збуњени и ускомешани. Хтели би по својем обичају да при-

хвате убијене и рањене, а пушка пуца. Пуцају и њихови задњи редови, али ја видим на своје огромно чуђење да су наши јунаци сви на ногама. Преплашени, Арнаути не умеју да нишане, него тек онако узалудно пуцају.

— Мољени, бре! — гракну средина и поче прескапати преко лешева и рањеника. А свако се окреће за собом да види да ли му следују поносни Краснићи или злопогледни Битучи.

— Мољени! — изазивачки кликну један војник па завитла бомбу. — Хоћеш „мољени“... Ево ти „мољени“...

Гомила опет устукну. У том тренутку раздаде се страховити пуцањ у неколико махова једно за другим и дим покри горњи крај вароши. Ћерамиде попадале, земља се затресе. То је ваљда потпаљен црногорски магацин с експлозивом. Војници пуне и празне пушке већ без заповести. Наш поручник, насмејан и сав у неком надахнућу, стоји подбочен на тољагу, па га ваљда занима само арнаутска збуњеност. Стари, опробани ратник као да је задовољан утиском и као да му се с лица чита мисао како ова дивља гомила и не зна шта је рат и шта је јунаштво. Види се да је задовољан и уверен како га страшљива пушка не може погодити.

— Пуни! Педесет корака, трчећи! — заповеди он опет весело.

Војници окренуше назад лаким кораком и брзо се зауставише пуцајући. Поручник пође сасвим немарним кораком, дође до врсте, окрену се и погледа. Затим диже руку, потрља чело, натуче капу, па мирно као и пре прође кроз врсту на тротоар, и пође поред зида. Јединим својим оружјем даде знак и војници пођоше мимо њега трчећи. Они и даље уз Песак више пута застајаше и пуцаше на гомилу док најзад, на задњи узмах чудне тољаге, не ишчезоше за угао, одакле улица повија мало у десно, пославши нам последње:

— Пали! Пуни!

Арнаути као да дахнуше душом. Дивљи халаук страхобом напуни ваздух. Њихове пушке загрокташе у вис, и гомила пређе преко моста. Затворише нам поглед и ја осетих да нема више ништа занимљивога. Дивни јунаци су сви живи замакли к Патријаршији, а тамо је ваљда прихватница.

С тога спустих пушку уза зид, приђох пријатељу који пуцаше кроз мазгалу, па га кренух с места. Бејах потпуно миран и задовољан. Са џамије још одјекиваше одмерено српска брзометка и опомињаше да она никад није била у бољим рукама. Сав у мислима и молитви за поручника којему ни имена не знадијах, ја пружих руку мојему пријатељу и хтедох да му изразим сву своју срећу што припадам оваком народу, кад моја мала процвркута кроз прозор:

— Тата, јесу ли погинули сви Арнаутини?

— Сви, сви Арнаутини! — топло и живо нагласи Чавдарбашић детињи изговор и паде од узбуђења.

И док су му жене додавале воде и, брзо затим, цигарету, ја сам радосно, с побожношћу, слушао последње пушке, задња два топовска пуцња високо у сутесци изнад Патријаршије и гледао у утвари како обратно, нашим пољем и рудином, плове као сури орлови ненадмашни Шумадинци и пред њима мој чувави Наполеон, али не пешке и са тољагом, но на мисирском хату, вас у сунчану сјају као војвода царскога покољења...

ВАСОВА ЂЕЦА.

За време Брегалничке Битке Велесом заповедаше још неопорављени од пређашњих рана пуковник Лазар Радаковић, строги и храбри официр, којему беше због тога додељено ово место. Знало се да Велес има подоста бугаромана, те се брига о њему морала поверити опробаном ратнику као што беше овај пуковник. К њему у канцеларију једнога јутра ступи неки богатији Башиноселац, који поред Вардара, с леве стране до самога града, имађаше огромне баште за поврће и бостаниште. Лето беше понело као ретко кад, те кад би се из даљине погледало, рекао би човек да су место лубеница полегала црна и шарена говеда арнаутска. Просто — дивно искушење за уморне ратнике, којима Велес беше главна станица.

— Које добро? — упита заповедник места скрушена Вардарца, опаљена сунцем, поједена бригом и толиким трзавицама, а опет са притајеном снагом упорна роба, жилава као мачка и крепка да поднесе све као каква литица сваљена у Вардар.

— Ће даде Господ, исполајеме на него, господине, ќе даде... Му се молиме и на наши првите љуђе, — поче сељак вртећи у рукама прљаву шубару, којом је недавно заменио фес.

— Ће даде, ќе даде?!... Говори шта је, нисам ја турски бимбаша!...

— Овије Карадачани... овије, како ји викате, Црногорци...

— Што, што?... Црногорци?...

И оптужба отпоче. Са великим снeбивањем, са недореченим реченицама, са свом вештином доскорашњег раје да изразом не увреди, да не рекне нешто одвише, нешто незгодно, што би могло увредити господина пуковника, или осенчити молиочеву држављанску и народну исправност. Поступно и лaгано, а опрезно као када се мачка спрема на свој последњи скок. Упиљио Башиноселац очи у строга пуковника, па мери своје изразе и тежину својих доказа по његову мргођењу или разведравању. Вешто и мудро, а упорно да постигне смер као какав средњевековни поклицар хришћански код татарскога хана, или турскога султана. Хе, чуда су прошла поред Вардара кроз векове, па су изоштрила ове омалене, здепасте и тмурне људе, који су толико добри кад је то могућно, колико и чврсти да се одрже кад сила навали на њих... Навалили Црногорци с оне стране Вардара, прелазе у њихове баште и винограде. Хвала Богу, грожђе још није сазрело, те су пострадала само сасвим присојна места. Но баште, но бостаништа — отидоше колико да нису ни била, опусте све као да је скакавац навалио. Нарочито његови бостани, који су близу поред самога Вардара:

— Како скачки, господине, све из-из... избатерисаше!...

— То није могућно, то је лаж, то неко други чини, пријатељу!

— А, не!... Црногорците!...

Пуковник би страховито плануо на ово да му је ко други рекао. Али сељак тврђаше мирно и уљудно, као човек којег рана боли, но и човек који је свестан тешких прилика и својег положаја. У Велес беше дошла Црногорска Бригада да помогне нашој војсци на Брегалници. Радаковић је знао да су они омашите руке, и да је њихова војничка стега сасвим слаба да томе стане на пут. А међутим је имао и заповест и сам увиђао сву потребу да се сачува народна имовина, и да Маћедонци у нашој војсци не виде непријатеље или небриге, но праву браћу која, ето, и крвљу хоће да их омеђи за своју заједницу.

С тога је баш он наредио да се Црногорска Бригада утабори на десној страни Вардара до саме железничке станице, где нема мостова и где је ова стара река најдубља и негазна. На тој страни није било ни башта ни винограда; на велешком је мосту јака стража која има заповест да никако не допушта прелазак на леву страну, а Црногорци као планинци нису вични води и неће смети тако лако у брзе вардарске валове. Предвидео је све, опрезно распоредио да онемогући стару црногорску болест ратну, а овамо овај се сељак жали, тврдећи да су „како скачки“ обиљушили винограде и бостаништа!...

— Исполајеме, господине, не верваш?

— Не верујем! — потврдно одсече пуковник. — То је неко други, па сад ви гракнули на Црногорце!.. Разуми, ко од њих сме заплвити у толику воду?... Нису то Дринци, или Ибровци...

Башиноселац хукну, јер га проби зној. Па опет отпоче. Прво од себе. Рече да није никад био Бугарин и да се осећа да је стари, *царски* Србин. Не лаже он. Децу је слао само у српску школу, члан је школскога одбора и не може очима да гледа проклете *Бугаромане*. Кад би имао снаге, све би их повешао, ако не дођу у своју праву, нашу веру и нашу *странку*. Ето, нека пита за њега господин пуковник. Он не зна чак с киме је он све род. Хе, хе. Господин Давид Димитријевић, српски комитски главешина, башиноселски је зет. Баш његова својачница Давидова је супруга. Не би он говорио неистину, и не би марио за мало. Но отиде све, па и другима. А ови други нису сви као он. Смеју се Србији и већ причају са злурадошћу како је њена војска као турски башибозуци.

— Црногорци, господине, жив ми крсто!.. Сакаш да видиш сам, сакаш?...

Па ослободивши се мало и видевши да је поколебао пуковника, он му потанко, оштрим пискавим гласом исприча како Црногорци долазе на другу речну страну и како опустошују винограде, а наро-

чито бостаништа. Пуковник се управо зграну, а не зачуди, јер му изгледаше као бајка.

— Коња! — викну он с врата на војнике. — И пет коњаника са мнош. Поћићеш и ти, сељаче. Спремите му једнога коња!... Али пази добро: ако ме превариш, стрељаћу те насред бостана и прислонити уз какав колац да будеш страшило за вране и... твоје сељаке!...

— Ако, исполајеме!.. Ако лажем, нека се сторим чучело у твоје здравје, господине!... Само ја да те поведем и да те не видат... Оти... видно је што уште не знајеш, не знајеш жив ми Господ, иако си много учен човек и имаш много чувено-видено: — оти не знајеш што су Црногорците!... Хе, и ја до сега несум знао, ете крсто, на!...

Кроз баште и кукурузе опрезно су дошли на намеравано место. Речна обала од града дотле беше густо притиснута јаблановима, чворновитим кавацима, врбљем и ракитом. Сакриле би се читаве чете људи. Башиноселац рече да се оставе коњи и пође к реци, одакле се чујаше граја, разни поклици и неко чудно шлепање по води као да се купа велика множина света. Сељак шапну да пођу за њиме ћутке и уведе пуковника у ракиће, показа му један згодан за пењање кавак и поможе да се тамо попне. Весела и урнебесна граја све јача и чешћа да се човек просто уплаши. Пуковник погледа са кавака и од чуда лупи се руком о бедро. Имао је што и видети.

Пред очима се пружио Вардар, голем и дубок, сав модар од дубина као да је на целом том простору све сами мртвик. Онамо на десној обали расположио се црногорски логор, који је пуковник заиста умео поставити на згодно место. Овде се Вардар може тешко препливати, а прегазити никако. Поред саме воде на једној удољици читава гомила црногорских војника, нешто хвата из реке и баца на обалу, грајући као да хвата ретко велике рибе. Овамо с леве стране, мало више уз воду, друга гомила потпуно голих људи, који без вике и галаме бацају лубенице у воду, грабећи да посао сврше што пре.

Трећи, опет голи, гурају из бостаништа лубенице ногама и носе по две под мишкама. Спуштају их на обалу, па се опет враћају назад да донесу друге, ступајући један мимо другога као мрави кад су на послу. Али беше најчуднији мост од живих људи, спуштен косо преко воде од једне гомиле на једној обали до друге на другој, десној. Овамо сео један голишан до саме воде, па једном се руком држи за ракиту, а другом ухватио опруженога косо низ воду пливача за једну ногу и држи га као железна верига. Овај ухватио левом руком другога пливача испред себе, а овај трећега и даље редом све до десне обале, на којој обучени Црногорац, држећи се за другу ракиту, придржава последњега на води као и онај голи овамо на левој обали. Пуковник се сети да је некад у школи слушао да овако раде мајмуни кад преко великих река имају да преведу своје младунце. Само што улогу младунаца овде играху лубенице, које беху Црногорци спазили преко воде и које за њих беху примамљива воћка. Испод Комова и Дурмитора оне не рађају. Чак и код Берана ретко и тешко. А у Катунској Нахији једва је земље и за потребнији род. Довили се људи на невољи: чамца и тарја нема, на леси се лубенице не могу превозити, па ето живом снагом преградили реку, те, као каква устава, косо опружена, брани лубеницама да отплове низ матицу. Са обале их људи живо пуштају, али опрезно, тако да у први мах нимало не потону и не прођу испод пливача. А ови их одгурују од себе унапред десним р укама, те оне клизе укосо мимо људску лесу и иду право камо су намењене, где их други, одређени за то, хватају и остављају на обалу, да би одатле одмах нестале пут логора. Гледа пуковник и не може да дође себи. Мост од људи гиба се на води, подрхтава као понтон кад се преко њега наступа. Људи очас махну рукама да гурну лубеницу, па брзо зашљепалу по води, да би пливајући изравнали врсту, коју је вода мало угнула, док су руке биле изван ње. Настаје једно лепршање над водом као кад се тица труди да ухвати рибу.

Но вода је ипак брза и јака. Наиђе по неки вал и раскине веригу људску, поврве лубенице на отвор као на какав брзи суп, те се дигне страшна вика, људи запну из последње снаге да се опет привежу, лелечући за откотрљаним лубеницама низ вале, као што су им преци јадиковали за најиво испуштеним Турцима низ морачке стене и сурдулине.

— Ха, не дај, Периша, кам ти у дом!

— Ха, држи ме за ногу, Новаче, у зли га час и пошао с тобом на бој!..

— Не дај, не дај, Мирашу, и на зло јутро ћеш ми се вратити у Дапсиће!..

— Виђи никоговине пасје: не дајте, е одоше низ воду оне најбоље! — повика неки командир с обале у опанцима са великим грбом на капици. — Ено једне, ни тиква јој из Будимље не може бити друга!.. Еј, пуста!.. А баш сам је намијенио сердару Јанку... Е, не било ви просто, колико ни Ашанину згодна жена!.. Еј, неваљатниковићи!.. Жа ми ју је, светога ми Алесендрија, као Мандушићу бистра џефердара!..

Пуковник гледа и занео се. И сасвим заборавио да је дошао љут и готов на ограјиш, само ако се сељакова причања обистине. Одлучио се био да привикне, да грди, да изудара, па било да су у бостану све сами бригадири и сердари са позлаћеним грбовима и под предачким токама. Па се на дрвету заборавио. Занело га ово чудо и овај изум, као да није у пословном и вазда стварном Велесу, него у каквој прашуми на обали какве големе реке, Конга или Замбезе. Неразумљива довитљивост! Мислио је он да су Црногорци вични кршима и суктјескама, али да се на води овако умеју снаћи, то му никад није долазило на памет. Та, Морача и Зета су мале према старцу Вардару. А промећу се и праћакају по њему као рибе, као гњурци. Шта све човек неће видети у рату, и чему се све он неће приучити? Преко његова озбиљна и искидана лица превуче се тих задовољан осмејак. Као да је задовољан од какве веште а невине игре гдегод на

попришту за народна весеља. Готово се већ заборавио у гранама лишајива кавака.

— Видиш ли, господине! — тихо му прошапта одоздо Башиноселац, већ готов и да заборави на штету, само кад је доказао да је говорио истину. Црногорска вештина као и да њега помало голицаше.

— Видим, брате Србине! — чудно машући главом одговори пуковник. — Е, чујеш ли: има нас вештака на обадве руке!...

— Исполајеме, неће ме направиш чучело во моје бостаниште?

— А!.. Нећу... Мој брате, твојем бостану ни пољска батерија не може бити чучело! — нагласи Радаковић ову маћедончеву реч, па пође ка гомили крадљиваца његових лубеница.

Ови готово нежно спуштаху у воду последње примерке, готови да и сами скоче за њима и отплове на другу страну. Па кад видеше пуковника, поклекосе к трави да би колико толико прикрили своју голотињу и шапнуше дружини у води да похитају. Понтон се затресе, залаука и невероватном брзином гурнуше лубенице мимо, па се поче отпуштати један по један, окружише их и потераше к другој обали као да су зајмили бихорско стадо, па га гоне преко границе пут Андријевице. Уз урнебес и хуку за тили час се обретоше сви на обали, тресући се од језе, осим ових испред пуковника, којима чојство не допушташе да баш тако побегну. А није, чоче, Црногорац никад бежао, па неће ни сад због велешких лубеница, аратос их било!...

— А ви онако, у крађу, а? — поче пуковник, трудећи се да узме озбиљан став и израз.

— Бог ти по-мо-га-о! — узвратише голи Црногорци, уставши брзо и поздравивши га по војнички, сасвим прописно, као да су у врсти и потпуно обучени. Башиноселац стао иза пуковника, окренуо главу у страну, сматрајући да је потребно да се он бар мало засрами и шапућући у себи:

— У, бесрамници ниједни!.. Како да нису љуђе... У!..

— Тако, крадете, а? — опет пуковник. — Војници?!

— Не, ни дао Бог, господине пуковниче!.. Онако, да на овој врућини оквасимо грла...

— Туђим лубеницама...

— Па рат је, господине пуковниче!

— Али пљачкати своју браћу?

— Па ви нас пушћајте што прије на Бугаре... Нијесмо ми дошли да гледамо како протиче Вардар, но да се бијемо...

— И да крадете!... Но свеједно... Али кажите ми ово: како сте то ви Црногорци вични води, што досле нисам знао?

— А што да не, за вељи хајтер божји?

— Не, не, то ми реците, онако право...

— Ако се нећеш љутити?

— Говорите!

— Е, баш да ти кажемо!... У овој нашој бригади има највише Црногораца, но и нешто Брђана. Црмничани и Катуњани виђали на овој страни лубенице, прилазе к води па дрежде по цио дан на обали, а не смију напријед колико ни у огањ. Кучи се позлили, па све зубима да погризу. Оваке лубенице, господине!... Има и нас неколико стотина, по избору из Доњо-Васојевићске Бригаде. Сви смо искрај Лима. Научили смо се пливати као пловке. Вардар није опаснији од нашега Лима. А с Кучима имамо један стари рачун. Управо они наши што су били с оне стране границе. Био код њих сабор. Дошли и Кучи. Гађали су нишан. Побједу однио Васојевић, али се неко дијете од Куча наљутило. Изишло украј сабора, прострло струку, па гледа право у сунце. У том за несрећу изнад сабора почео да шестари орао. Дијете спази, шчепај систему, тант! и орао буп покрај самих главара, те Васојевићима фик нос ка никад дотлије!... Знали смо ми то, па се здоговоримо и да се Кучима осветимо и овијем нашим испод Комова, да нас више не зову Ашанима и не мијешају са Шекуларцима. „Е браћо, Кучи, хоћете ли признавати да су Васојевићи бољи јунаци од вас, ако ми Полимци до сјутра у ово доба донесемо на главу по лубеницу?“ — „Хоћемо, знадните!“ — заграјаше они. „И нећете се

више нама смијати за онога орла на сабору на Ко-
мовима?“ — „Шугом капао до деветога појаса ко
ријеч изневјерио!...“ И ето, господине пуковниче, шта
је било... Ка велимо и ми смо Васова ђеца, па се
ваља показат, да имамо су чим на друге погледати...

Башиноселца већ беше спопала досада. Стиђаше
се од пуковника и бојаше, а дао би и последњу не-
такнуту леју лубеница, само кад би могао мало про-
звиждати, махнути руком и прозборити: „Причај си,
бре Карадак, причај, кога најде пуста елбетана!...“
А пуковник, неодређена израза, отпоздрави голе ви-
тезове и пође назад. Уседнувши на коња, он призва
сељака и у грохот се насмеја:

— Што да правиме, бре братко? — рече и он
наречјем. — Дођи сутра да напишемо рачун и да ти
платимо. И друге поведи којима је покрадено. Ура-
чунаћемо шта вреде све лубенице. Нека краду, ди-
жите руке. Зар не видиш да су ови претерали Цр-
ногорце?.. Васојевићи су то... Јеси ли чуо кад за
њих?... Ниси... Е, сад их знај, каошто сам их и ја
познао... Па ћути... Каошто ћу и ја... Ви Велешанци
сте паметни људи... А, како оно згодно кажете?... „Што
да правиме, исполајеме на Господа!..“

РАКО КОЗАРЕВАЦ.

Још је живо у Колашину сећање на његове безбројне чудноватости и загонетни нестанак из околине.

У Козареву, брежуљкастом и присојном селу, врло старинском, простом и скрајнутом насељу колашинском, на једној заравни недалеко изнад заједничкога кладенца, била је његова почађала, сура и бедна кривача. Њен мрки покров од сламе ветар је на неколико места сасвим био сљуштио, те су стрчали голи срчеви рогови и букове проштине. Плот је око ње био отрунуо и искривио се: да га само такнеш, не би се развалио, но би се расуо као давнашњи костур. Место врата, с источне стране, ликом привезана је била за искривљене стубове јасикова вратница, а место димњака видеда се испод самога врха некаква рупа као да је тамо утина направила себи гнездо. Двориште није било ограђено; у њем, осим тора од веома старих врљика и унутра искривљена наслона, није било ничега, а по израслој трави видедело се ончас да домаћица ове немилосрдно запуштене куће не излази у вече да причекује стада и безбрижне чобане.

У овој кући, једнога петровскога јутра уочи ослобођења, седео је поред огњишта њен домаћин Рако Козаревац, запуштен и каљав, дрехав и чађав, каогод и његова жалосна кривача. Некад је то био крупан, црномањаст Колашинац, великих очију, космат и широкоплећаст планинац. Бејаше просед, неизбријан и прљав, помало закрмељао, па се све то згодно помешало, те му лице добило мораву маст, а појава одавала обличје Циганина котло-

вара, какав се по том крају чешће виђао. Црте му беху веома крупне и оштре, потпуно у складу с његовом великом главом, чупавом и оштро чекињастом. Испод великих надстрешница поглед доста дубок, крепко замишљен, блуди тамо-вамо, по чем би помислио да његов ум расправља крупне ствари које су изнад његове бедне куће и личних незгода — рекао би да брине велику, дубоку до бола, горку и мучну народну бригу. С времена на време очи му јако блесну, сину тајанственим огњем, преко усана му се развуче чудан осмејак, па се све то брзо замагли и утрне као да се спусти каква црна копрена. Осмејак му управо не учили као што то обично код других бива, него се наједанпут изгуби, као да га сабљом срубише. Тад му се уста приклопе као тешка клешта; све се тело некако најежи, потегли у у себе, увуче и укочи, као да хоће да се сакрије, да га нестане. Сав се згрчи и потамни као да му је дала страву она мисао што му је малопре изазвала блесак у очима и снажан осмејак. Но та тамноћа опет лагано клизи с његова лица; он се чисто извија из скорашњег клупчета и почиње да расте; усправља се, главу гордо и достојанствено уздиже; пређашњи сјај поново обасипље све пред њиме да би рекао, како су његове црте већ готове да сад-сад прозборе велике, стравично сјајне и озбиљне истине, Оваква се наизменичност стално дешава као да је у овом сељаку нека изванредна ђаволска природа, у којој се добро и зло обличје непрестанце крвнички носе за онај најодсуднији бој што га је свет себи наменио.

Седео је тако Рако на треножици, теглио густе димове из орахова чибука са црвеном земљаном лулом, пљуцкао и гледао своју жену Весну, добро, уплашено и сиротињом убивено створење сељачко. Она таркаше огањ у једноликој бескрајној тузи. Рађаше то само да је у работи, зар да не гледа својега страшшнога мужа, чија јој се осенчена прилика, час светлија час мрачнија, чинила као да није човечја него онога што је подвио реп и плази свој нечастиви језик

тамо негде по Беримском Кршу — камен му под лево колено!..

— Што чаркаш ту све јутро као да је зима — почео Рако: — остави то, па пођи те донеси онај кавени такум, да попијем једну каву јутрос!

Баба се на ове речи умало не прекрсти од чуда.

— Дела, баба, жива била!.. Поскочи и каву ми испеци... Знаш ли која је: прије ћу ваздан гладан орати, но изјутра без каве остати!..

— Како да не знам?!

— Е, па дигни се, мајка му стара!.. Послушај, барем јутрос... Гурни цезву у жеравицу, а откриј такум, па нека сва кућа замирише...

Јадна домаћица устаде и пође к нађвама, колико да га не слуша.

— Ето, сједнеш овако — при овом се Рако услони уза стуб до преклада, баци ногу преко ноге и отеже чибук: — у својој кући, својој слободици, задуманиш и гледаш како ти се пече кава, па у Бога љепота!.. Хм... Лијепо стучена, па мирише, да је, пусту, осјетиш још отуда са помола... Налијеш је у филџан, па се пуши на пријекладу, а ти мислиш, није друге, бег си правцати, ако не из Нова Пазара а оно, божја је најтврђа, из Бихора или Пештери...

— Из Бањске, старче, ближа је! — процеди јадница искрај нађава.

— Па је узмеш, дерницу, и сркнеш. Миље те од тога обузме као да те владика благосиља, а душа ти сама збори као чактало воденично доље у ријеци: „Е баш је срећан овај наш Рако Козаревац!.. За деветоро гора и вода отићиће његова баба да га не остави без каве, ако се код куће није задесила... Од светог, од Божића, сачуваће она за њега филџан каве... Домаћица је то — занео се старац озбиљно: — благо њему за њу, зашто — господар је код ње у Козареву као један Шишковић у Вучитрну, који држи лире по одајама као пшеницу по амбарима...“ Чујеш ли, баба?.. Кад је други пут сркнем, сви ми живци заиграју као у момчета... Знаш ли?.. Душу

ми она држи и одавно бих без ње умро... Еј, баба, испеци је већ, мајковићу!..

— Што се заносиш кад добро знаш да у твојој кући одавно каве нема! — одговори му баба, готова да заплаче.

— Како да нема, кад сам ту скоро цијелу оку донио да ми се нађе за душу и образ?

— Закрилите га, анђели божји!..

— Па ће је?.. Попила си је сама, попили сте је ви у кући, крв вас попила!.. Нема!?. Ја кући, а они раскућавај; ја сваке суботе по половину оке у кућу, а она — нема!.. Немало тебе, скорељачо проклета!.. Онда донеси барем чашу ракије, но, знаш, од оне лањске...

— Каква ракија јутрос?! Прекрсти се и дођи на себе!.. А знаш ли од када је нема у твојој кући?.. Старче!..

— Онда... барем угриј мало меда...

— Нема!.. Не кидај ме, за велику милост божју!.. Нема!.. Нè!..

— Нема?! Вјештице стара!.. Све си од мене посакривала... Но чујеш ли ме — при овом устаде, па се страшно намршти: — одмах да си ми испекла и каву и донијела ракију, или... видиш овај угарак!.. Не био Рако син Обрена Козаревца, ако те не умекшао као памук...

Па се важно и лагано саже, мрмљајући нешто у себи, преврну угарке на огњишту, диже један, премери га и стаде спроћу баби. И загледа се у њу. Очи му синусе, злбан осмех покри углове његових уста, а рука стаде да маше угарком:

— У Раковој кући ваља све да има, баба... Обрен оставио, ја радио, па треба све осим тичијег млијека одмах да ми нађеш. Не дам да ми се погази очево име... Господа ми Бога!.. Све ћу ти кости у брашно самљети, затворићу те у овој колиби са оно оба двоје ћеце, запалити и послије узети свијет на очи, да се прича појас по појасу!..

Закукала сирота Весна после овога, више [од муке но од његова страха, и ко зна колико би он

шкргутао зубима и севао угарком, да у кућу не рупи његов син Вукојица и кћи Живана, који убрзо видеше у чем је ствар. Вукојица одмах дочепа с надно куће неку овећу цепаницу, а сестра га поче соколити. Рако брзо баци свој угарак, стаде се искашљивати и окретати око себе да тобоже нађе спуштени раније чибук. И као да ништа било није, он мирно седе на столицу и поче да пуни лулу, видећи да га је Весна најзад заклонила од сина.

— Не ваља га бранити, нано, кад је такав! — рече Живана прекорно мајци, па истрже од брата цепаницу и гурну га на другу страну огњишта. — Не можемо више да га сносимо...

— Ђути, Живана дијете... Добро би што дођосте на вријеме... Ево нешто ме у грлу гуши и дави. Довлице ми је душа дошла. Тражим каву — нема; тражим ракију — нема; тражим најзад меда — па опет нема. Ничега у мојој кући нема... А ја сам у њој свакога добра запамтио... Баба, ходи овамо, а слушајте и ви, ђецо. Знам ја да у овој колиби ништа нема. Али ја сам син Обрена Козаревца, некад првога домаћина у нахији. Зар ме не свикосте? Не могу да увртим себи у главу немање. Смилујте се на мене. Кад нешто затражим, не реците „нема“, но „сад ћемо донијети“, па мирна Малесија... Ето кад сједим овако, све ми се види како се преда мном руди кава и жути шљивовица, а ја као бесједим све с првијема људима, све с кнезовима, поповима и кметовима, који су ми дошли на част и гозбу... Ето како ја без каве опет пијем каву. А ви? „Нема, нема...“ Зашто се једном не смилујете на мене? Зашто не заборавите ту клету ријеч *нема*? Што не ћутите... Е, Рако, Рако, боље би било да је мајка мјесто тебе камен крај огњишта повила. О, јадна кућо моја! Баба, опрости молим ти се! Е, тешко мени!...

Он покри лице рукама и зарида као мало дете. Кроз прљаве му прсте на плочу поред огња покапаше вреле и крупне сузе. Па се намах накостреши

према кћери, која га најбоље познаваше и због тога најмање жаљаше:

— Што ме ти не оставиш на миру, дијете?.. Зар ја не видим себе? Но не могу друкчије. Љута ме невоља оваква начинила. И ја мрзим на себе више но ви. Лажем од како памтим себе. Лажем. Али лажем себе. Видим да ништа моје не ваља, па бих хтио да буде боље. Да ме ђеца благосиљају а село завиди. Зажелим то па се занесем, зборим онако, а вама се чини да лажем. И да се лаж завукла у моју душу као метиљ, прилијепила се уз њу као ова прљава рубина уз моју неокупану снагу. Но јесте ли чули? Почео сам вјеровати у своју лаж и занос. Учинићу најзад нешто крупно и страшно. Заклињем се Господом Богом. Задивиће се једном ако не цио Колашин, а оно барем наше Козарево. Виђеће ко је Рако Козаревац. Виђећеш и ти, дијете!..

Заиста је Обрен Козаревац био оставио пуну кућу, али је то Раку било од мале користи. Лаковеран и левента, а навикнут да за очева живота ништа не ради, но само троши идући од сабора до сабора и са свадбе на славу, он је брзо нагнао браћу да га по очевој смрти одвоје и уселе у ову кривачу. Кад је све осим нешто њива упропастио, видео је да га беда мучки притискује, али није умео да јој се отме, нити посао да при рли. За његову несрећу и син му није ваљао ништа, нити за рад био бољи од оца. Ето тако је дочекао да већ под старе дане живи као последњи просјак, да му се све живо почело смејати и уклањати се од његове куће као од нечега уклетога. То га је још више повукло с пута и узнездравило. Уместо да пригрли своју сиротињу, да се смири и укроти, он се, напротив, опет разметао и хвалио пред људима како још има, трошећи на част беспосленима по колашинским крчмама и последњи трогрошац што би га његова жена на преслици зарадила. Колашинци су много здравије умно од њега водили у манастирску лудницу.

Хоћаше он да се одбрани од овога и пред самим собом и пред укућанима. Нарочито после последњег сукоба, кад је чуо на своје уши како му кћи саветује мајци и брату да би најбоље било да га одведу у Девич и предаду духовнику на лечење. Видео је, на послетку, да му је досадашњи живот мимо сваку меру чемеран и бедан. А голицну га и оно чиме се затекао својој породици и заклео. Али да би поправио живот, не потражи обичне путе као што раде здрави људи, него се по његовој узбурканој души почеше превртати све неке крупне мисли, велики напори, големи нади, чудновати смерови и основе. И што је дубље падао у оваке сањарије, све би више немирнији и чудноватији бивао. Час би се окаменио као стена, час би дрхтао као у грозници и лутао по шумама и ливадама, по селима и усамљеним воденицама као прави лудак. По читаве ноћи није спавао, мучен једном једином мишљу да кућу напуни свачим, те да једном и његова кривача радосно засветли, а деца га не гледају више презриво и прекорно. Нека види Козарево ко је он, Рако син Обренов!..

Једнога јесењег дана примицаше се он к хану у Вучи, у Доњем Ибру, где је познавао све добре домаћине, а њега нико. Осим тога на овај се пут могао кренути што је у шпагу имао читав несаломљен дукат ћесарски, добивен по обичају за Живану, кад је ова пре неколико дана била заручена. Он лако прескочи преко ханскога прага, застаде и сасвим слободно подвикну:

— Ко је Турчин нека је здраво, а ко Србин — помози му Бог!

У хану поред огњишта сеђаше већи број узалудних Иброваца, сркућући ракију коју им беше поручио редак путник кроз ове крајеве Шајин-бег Пештерац. Бејаше свратио с пута из Солуна, камо је гонио волове и овнове на трг, пуних бисага златних и белих меџидија. То беше заносљив човек колико са богатства, толико и са беговска порекла, али према Србима увек благ и издашан, само да му се ниско клањају и слушају, покорно и трпељиво, његово без-

гранично хвалисање. Уза сами стуб поред огњишта простро персиску шареницу, прекрстио ноге и пијуцка ракију, старајући се да то чини отмено и господски. Рако слободно узе ниску столицу и седе између њега и сељака. Наби лулу дувана, поручи каву, па се мало исправи и рече:

— Ханџија дијете, донеси овој браћи од мене једну оку... Мени ћеш једну литру, а овом честитом аги једно пѳке. Дела, синко, поскочи као сваки лаки измећар!

Сви се збуњено загледаше, јер им се одмах учинило да ово није човек који може да поручује оке и литре. Ханџија Видосав стаде у недоумици. Али се Рако опако сети, грохотно се насмеја, па се благо испрси:

— Донеси, синак, и не гледај на ове моје дрехе. Ничему не ваља да се чудиш. Путник ти се може учинити да је просјак, а оно се сам честити валипаша прерушио да види шта се у вилајету ради. Донеси!

И овај узвик згодно пропрати звек дуката који ончас сиљакну из његове кораве руке. Преко усана му пређе задовољан осмех, а преко чела захвална мисао што се злато придесило да се сви из реда зачуде. Бег га упита:

— А оклен си, добар човјече?

— Ја?.. Главом Миљко син Обрена Козаревца — слага Рако, помињући свога брата, јакога и задружнога домаћина: — а оклен си ти, ага?

— Из Пештери... Шајин-бег.

— Чуо сам ти глас, здраво ми био; а турковања ти јеси ли ти чуо за мене?

Бег промуца из уљудности да су му казивали људи, али Рако окупи бројаницу да му се не чуди што је овакав, јер је путник а земља запаљена од рђавих људи. И коња је оставио на Кадијачи, а сам прибор на њему вреди пет лира: за једне зенђије дао је у Пазару два несломљена дуката... И имања има доста. Њива и ливада, па и нешто сиротиње чивчија. Има ваљалица: четири ступе на Козаревској

и две на Чечевској Ријеци. Ортак је Хаџи-Алијаге у многим воденицама од Бањске до Митровице, само не сме ником да казује... Богме и нешто буђавих лира би се код његове бабе у кучинама нашло: зна ли бег колашинскога кнеза — најтврђа је која је, могао би му Козаревац све имање исплатити одједном, на једној дасци, па још нешто да му претекне...

— А како си ми ти, беже, лијепога ти дина?

Шајин Пештерац поручи свима ракије, пребаци ногу преко друге, па отпоче ређати, хвалисаво али без лагања, своје чивлуке и испаше, куле и чардаке, тисућна стада оваца и крда пештерских говеда, господство и злато, завршујући да сваке године лучи много више овнова за Солун и Цариград но Феровић из Плава, који живи у седам кула и има више чобана него Књаз Никола стајаће војске...

Ракија поче снажно да помаже ова два чудновата човека. Чим Рако помену свој кавени такум, своје филцане у зарфовима и некакав позлаћени послужавник, бег нареди да се пеку кокоши и доноси ракија ибрицима колико је ко хоће и може, причајући и даље о својем богатству и господству. Видосав задовољан што се овако троши, па је готов да поверује и Козаревцу, а не само бегу. Сељани се загрејали и раздрагали што тамо негде за цео дан хода, у брдима, у некаквом Колашину, постоји богат Србин, па би поверовали и у већа чуда. Пештерца обузео ракиски огањ, а Рака неодољива неман да лаже, како никад ниједан Колашинац није могао нити умео. Ракија га ђаволски држаше да се не спотакне.

Но кад већ осети да нема шта више да ређа, он одједном преврну кожух, узе жалостиван изглед и стаде живо да казује зашто га је овамо намера намерила. Покрај свега толикога добра, сад је бедан и јадан, јер је остао без оваца. Све му метиљ упропастио. А таких оваца у крштеника није било. Па се искрено и слатко заплака:

— Кућа ми се, беже, ископала. Немам више брава да блекне, нестало је пустих *капреча* што су буљуке водили; пуста звона стоје обешена у вајату,

а ја жалостан као да сам сина укопао... Зато сам зашао од села до села, али није добре овце... Ех, овце моје, буљуци моји, јадном мени!..

Бега гануше ове сузе и одмах му рече да ће му за нескупе новце уступити колико хоће из својих стада, само кад је такав кућник и кад толико милује ту стоку. Рако скочи и узео му руку коју пољуби само како се раји пристоји:

— Благо нама за наше аге и бегове!.. Живљела ти лоза и кољено до вијека!..

— Здравом био, рајо и домаћине!..

Купња се одмах сврши. Бег му уступа да бира педесет оваца и два овна по дукат за главу, а Рако пристаде и поручи част, само рече да није сад при новцу.

— Пиј, а лако је за то! — узвикну Пештерац. — На зиму кад се вратим из Солуна, доћићу ти у Козарево, па ћемо се лако наплатити.

— У подне, у поноћи, беже, добро си дошао у нашу сиротињу!.. Иако ти је *вјера старија*, невјера ти бити нећу, а турковању ти част...

Кроз неколико дана Рако Козаревац одиста је дојавио овце својој кући и поносито узвикнуо да изиђу и да га сретну. Он је добро знао да му их је Турчин уступио лако, јер је као и сваки Турчин рачунао да му код Србина не може пропасти: још раја није господару ништа појела... Али за његове укућане ово беше право чудо. Живана га упорно погледа кад он седе покрај огња:

— Откуда ти овце, баћо?

— Почекај док напуним лулу, грађо моја!..

А, што ти се сад чини?... Умијем и ја нешто привриједити?

— Заиста, откуда ти овце?

— Али да ником не казујете...

— Опет да лаже?!..

— А?... Отиднем код Салка Црнишанина, поведем га у Сјеничку Нахију, те поћерасмо грдне овце.

Ово је мој дио. А велика је прпа била. Један је наш друг погинуо, један...

— Не лажи, грдан не био! — обрецну му се кћи и пресече га у речи.

— Не, не: истина је да сам нашао новце и купио ово брава.

— Нека, нека...

— Море, узео у наполицу, само ме не кидај више, дијете!

Но никад није био тако сретан као кад сутрадан његов син појави овце кроза село ка Олуновици. Стајао је старац на помолу иза куће, поносно теглио димове и сањао. Чак је целога дана остао код куће, загледао оборене плотове, побио два-три коца на тору и обећао баби да се само добру нада, јер ће је прве суботе свести у град. А сељани се изненадили. За свакога од њих имао је по један чудноват начин како је до оваца дошао. Наполица, отимачина, крађа у Сјеничкој Нахији, и још триста чуда. Свога брата закле да ће чувати тајну, па му рече како су му овце дар *ошуд преко плоша*: чула Србија да је један Обренов син осиромашео, па му ово послала!.. Но опет, поред свега заношења и оваквога зановетања, он не заборављаше како је до оваца дошао. Помисао да Шајин-бег може брзо дознати за превару, па доћи право у Козарево, испребијати га и овце одузети, гонила га је да на ствар гледа много трезвеније. Барем да искористи овај свој напор, тим пре што ни сламке сена нема за зимовник. Стога он другог јутра закла једну овцу те омрси чељад, а првога тржнога дана сагна у Митровицу десет брава и продаде за добре новце. Собом је одиста повео стару Весну, купио јој памуклију, а свима обућу, при том каве, шећера и добре ракије.

И почео да живи како је некад чезнуо. Простирач му се искрај огњишта није дизао колико ни о Божићу, Весна је по цео дан добијала заповести: „дела баба, испеци ми још једну каву!“ — а о ручку и вечери служена му је ракија не као домаћину, но као куму кад дође на крштење. Живану је опитомио

многим даровима и озбиљно јој насамо шануо да су овце украдене, те их ваља што пре испродавати, а после — видеће он, јер има и других начина. На коњу је сад потпуно. Тако је то трајало све до зимњег Јовањ-дана, крснога имена свих Козареваца.

Било је већ наступило славско вече. Дан је био каљав и суснежан, али без мразова. Цело се село ужурбало, куће се светле и жагоре. Чељад радосно снује по улицама и са буктињама дочекује госте, својту и пријатеље, прихвата њихове пуне торбе дарова и уводи их у куће. Још само мало па ће се засести за пуну свечарску совру и прославити крсни светац онако како је старина завештала. И Ракова је кућа добила свечани изглед. Цела њена десна страна застрвена, велики огањ наложен, а уз њега пристављени замашни свечарски лонци од црне глине, које сирота Весна марно надгледа да не би прекипели или загорели: срдечно се стара да после гости рекну како су били на слави код домаћина, а не божјака и фукаре. Дошли и гости. Живана им служи већ трећу каву, а Вукојица ко зна коју чашу по реду. Чека се још само на домаћина, на Рака Козаревца. Још јутрос врло рано одвојио је он од последње десетине пет оваца и одагнао у Митровицу на продају да купи неке потребе. До душе у кући је имао и вина и ракије, али су га овце непрестано пекле, па је нашао згодан повод за смањивање њихова броја у његову бедном наслону: може пештерски бег свакога часа банути пред кућу, па барем нека нађе мањи број, или још боље — ни једнога брава. А после — здравље, Боже, довиће се он...

Тек око великих вечера стиже и он, прошавши кроз село, које је већ било окренуло велику чашу, подигло песму и весеље. Као сви сретни у Бога људи, што је он нарочито у свој рабош зарезао. А бејаше каљав, уплахирен и мрачан. Чим је ушао у кућу, почео је зверати као нездрав, не називљући Бога, не поздрављајући госте.

— Вукојица, јеси ли ту? Баба, Живана, ох!.. Дајте ми мало воде!..

— Шта је, ако Бога знаш?! — узвикнуше сви у један глас.

— Несрећа... несрећа, тешко нама! — говораше он испрекидано, пијући воду.

Гости поскакаше са својих места, Вукојица блесаво спусти ибрик са ракијом, али Живана брзо стаде испред оца и злокобно му погледа право у очи, мислећи да је код њега опет стари наступ да лаже, да узнемири људе онако у буди Бог с нама. Али Рако јуначки издржа њен поглед и као луд повика:

— Вукојица сине, бјежимо!.. Овога часа, брже!.. И ти Живана, с нама!.. Баба нека остане до сјутра!.. Бјежимо!.. Ја сам... ја... убио човјека... Турчина... Чујете ли, Турчина?... Више Жеровнице, доље у нашој ријеци... Бјежите ко је крштен!.. Велика се хампа свикала, све што клања дигло се и трчи ка Козареву... Бјежите!..

После ових речи он зграби једном руком Вукојицу, а другом Живану и тргну их да пођу из куће. Али се Живана секну и оте, позивљући госте да му не верују. Рако је усплахирено позивао још два-три пута, па кад виде да је узалудно, махну руком, трже преплашенога Вукојицу и штуче у мрак преко улице право својем брату Миљку. Ушавши му у собу онако изненадно, а држећи Вукојицу за руку, он престрављено повика:

— Ја убих човјека... Турчина... Бјежите ко је Козаревац!..

— Каквога Турчина ноћас?

...Таквога... После ће причати на дуго и широко а сад нека беже. Враћајући се данас са трга, ударио је кроз Жеровницу и баш испод Кремештака стигао га Шајин-бег Пештерац, од кога је он јесенас у истину купио овце, издајући му се за брата Миљка. Прокљувио то бег, па повео собом онога опаснога зликовца Дина Чабранина да му кућу запале и чељад поробе. И стали га уз пут тући крвнички и бездушно. Ево како већ изгледа. Дошло му најзад тешко и од тољаге и за кућу и злосретно крсно име које ће се крвљу а не вином прелити. Па уграбио бегу мар-

тинку, убио га и штуркнуо у гушљак. Дин је узалудно на њега опалио неколико пута, па потрчао низа село из гласа вичући да потече ко је Турчин и турски син, јер уби Турчина Рако Козаревац...

Више није требало. Страшни узвици забрујаше по соби и кући, па мало и велико, укућани и гости, потрчаше у суседство да му кажу јаде. Цело је село једно родство и за крв је одговоран свако на кога прво наиђу. Дин је свакако отрчао чак до Бањске, а Бањштани су старе злице и убојице: поклаће све што им под нож дође. Несретна вест за тренут облете свеколико Козарево. И одједном, у место песме, настаде јаук и кукњава, писка деце, запомагање плашљивих жена и уздаси изнемоглих стараца. Село се страви, свика, поче да гужва и збира у гомилу око Миљкове куће, као да су вуци узвијали плашљиво стадо коза. Неко узео дете, неко по двоје, неко шчепео поњаву, а неко заборавио да испусти чак и ибрик, из којег је служио гостима ракију; неко је пошао у чарапама, а неко са по једним опанком на нози. Све је притискао безуман страх, све звера и штреца откуд ће поћи и одакле ће почети то изненадно зло страшне турске освете.

— Бјежите! — гласило се по селу из стотине грла.

А Рако изишао на улицу испред братовљеве куће, па једнако држећи Вукојицу за руку као да му је трогодишњак, мрачно посматра овај страхотан приказ, тобож чекајући да се све прибере, па да и сам пође не лагано но трком.

— Па куда ћемо, прокукали? — обраћаху му се из дрхтаве гомиле.

— На Олуновицу, Војмислеће, па право у Србију.

— У Србију!

— У Србију!

— Бјежите! — опет загушен крик покри козаревске улице и дворишта.

И за тили душак све се, обузето бескрајним страхом, у гомилама наже косом ка Олуновици. Ко имађаше коња брзо-брзо га осамари и посади на њега бабу или изнемогла старца. Планинке и чобани

погнаше стоку, која се измеша с чељадима, да би шум био већи, а збрка незгоднија. За несрећу изнад Жеровнице запуцаше пушке. То учини те уз козаревска присоја настаде врева и ломљава, као да су Турци већ у Козареву. Пси заурлаше, краве почеше да мучу а овце блеје. Најзад појури једно мимо друго. Заборави брат на брата, син на оца. Косом ка Олуновици пут узак, ноћ без месечине иако ведро, чељад се спотиче, пада, клиза и котрља док се опет не дигне и не појури напред, не тражећи ни пута ни пртине. Иду многи сасвим боси и не осећају то, а мајке заостају, зазивљу децу, траже, бусају се у прса и, онако избезумљене, опет крећу напред, узалудно тражећи пород по ноћи.

Опет на Олуновицу као да беше први стигао Рако. Стао на раскрсницу, али већ не онако страшљиво као пређе, но исправљено и мушки. У рукама држаше неку већ запету пушчетину, а његов Вукојица секиру. Старац се беше мало повратио и слободнијим гласом саветоваше гомилу да се не страши и не галами, но нека ћутке иде горе ка Војмислићима. Ту код хана нека буде збор да се не би изгубио пут. А стока им не ваља ништа: главе нека живе изнесу, па ће у Србији бити свега. Само нека умакну.

— О, тешко нама ноћас! — уздисаху гомиле, чудећи се при свем своме јаду његовом савету и храбрости.

Одавде пут беше бољи и шири. Гомиле нешто одгушише, јер са ове раскрснице многи гости ударише к својим селима, ратосиљајући се козаревске гозбе и части. Деца се прикрпише уз своје мајке, запињући из све своје снаге да не изостану. Рако са братом Миљком иђаше последњи као заштитница. Па се још више охрабрио:

— Е, нећу за живота дати да Турчин навали на ово робље. А, знаш ли, брате, како су ми се очи напуниле крви?.. На стотину бих са овом капсолачом јурнуо!..

— О, боље да се нијеси ни родио, кад узе оволики свијет на врат!

— Нека, брате!.. Барем ће се причати за наше кољено... Причаће се, Господа ми Бога, за Рака Козаревца као што се прича за Лалоша Колашинца! — поносно он осоколи брата на овакој невољи.

На послетку од Војмислића њих двојица стадоше на чело престрављене поворке и поведоше је на север ка Пркачу. Месец на срећу изгреја, те сви спазише снажно и снежно Бијело Брдо, покрај којег ће ући негде у слободну Топлицу. Светина већ слободније поврвље за њима низ долину, дахнувши душом. Бијело Брдо им беше као некад некоме Синај. Измучена раја, сакаћена и мрцварена страхом од Турчина, беше готова да заборави на муке, на остављени иметак, на то што је пошла по свету гола као прст. Само да се једном живо стигне у Србију; у благословено и слободно *царство своје*. Јер управо и нема живота без својег царства. Жене се пренуле: било да просе по Топлици опет је боље — неће више готовити Турчину цицвару!.. А деца добише снагу. Кроз њихове застрашене свести прођоше све песме које су до јуче по пропланцима певали о Србији и Србијанцима, о бојевима код града Прокопља и код Кадијаче. Хе... одрашће тамо на слободи до пушке и ножа, па ће као змајеви прелетати преко Копаоника у свој родни завичај, да по његовим путовима и сутескама дочекују аге и бегове, субаше и охولة нахиске чауше. Онако као што су радили Мина Келемиш, Коста Пола, Милосав Чкајо, Крсто Шибутан. Све, све ће то они тако чинити док Турчина не протерају преко мора. Баш добро је учинио овај луди Рако што је убио Турчина и тако нагнао цело село да више не подноси турску трпију. Божја вера — неће му се више смејати и ругати!..

Већ стигоше пред Пркач. То је најстрашније и најстрменитије место на свем путу из Колашина за Србију. Одатле пут води право на ниже као низ какву затворену стубљину. Само што једнако вијуга на малене завојнице, јер се друкчије туда ни пешак не би

могао спустити. Пркач је при том обрастао густим и високим буквама, које га још више чињаху страшним и тајанственим. Прве гомиле сиђоше до једне невелике заравни на поширој завојици и застадоше. Пут се даље губљаше у потпуној помрчини, јер месечини не беше лако да продре у сутеску и кроз густо буково грање. Неко нагласи да би се овде требало мало одморити и притегнути за даље путовање. Рако, готово у улози вођа, пристаде и нареди да се ложе огњеви, да се народ мало огреје, а нарочито деца. Људи брзо нађоше укресе, стадоше ломити грање, те за кратко време огњеви почеше да чаробно љаште и обасјавају мрачно пркачко бучје. Жене и деца се начетише око распламсалих огњева. Заборављајући на себе, мајке издигле своју децу, премрзлу од страха и хладноће. Она опет паметно и озбиљно напућила своја усташца, пружица пиргаве модро-црвене ручице, па готово задовољно гледају на овај чудан приказ и страшну околину, каква им ни у сну није долазила. Један буцмасти малишан у мајчину наручју још држи у руци угризнути пшенични колач који му је тетка даровала још у Козареву: био је јунак да га при свем урнебесу сачува и носи...

Миљко само чекаше да пристигну сви људи, да се преброје, па да учини веће шта ће се даље предузимати. Ваљало је барем у зору превалити преко Кадијаче неопажено. Као добру домаћину, њему беше жао куће и велике имовине, а нарочито ове нејачи, за коју ни сутра већ немају хлеба. Према њему на једној клади сеђаше Рако. Задуманио из луле, некако чудновато насмејан као да у сну сања овај русвај, ове огњеве и осветљено бучје, које је и страшно и величанствено. Као да бејаше поносан на себе и веома задовољан. Јесте помало грехота за ову ситну децу да се овако стрављују и муче, али нека види Козарево, Колашин и цео свет шта све он може припремити. Нека остане прича о Раку Козаревцу...

— Ето што си учинио — погледа га суморни Миљко — од Бога да нађеш!

— Боље једном пијевац но кокош до вијека, брате!

— Али погледај ову ђецу, ове анђеле божје, куда ће ти душа?!

— Но? — исколачи на брата Рако своје злочесте очи.

— Но да си најприје запео да радиш. Али кад си већ учинио пријевару, што не доведе Турчина у село, па би се порезали и платили. Ја бих све платио ако други не би хтио.

— Па да ми се сјутра смијете... Па да свакога дана потезете колац на мене?... И ви сјутра да ваздан пијете и веселите се, а ја да се под срамотом каменим у мојој колиби, а?... Е, нећеш, брате, док Рако може да мрда!.. Тако, и Рако је Обренов син, а не само ти: било ме неодвајати, па ти ја не бих никад донио биједу у Козарево... Ха, хоћеш ли још, брате-небрате Миљко?!..

При овом се он важно налакти на капсолачу коју беше пребацио преко крила: рекао би сад ће и она подупрети његове разлоге. И људи се сви покупише. Рако их из реда поче с висока погледати, злурадо и задовољно, само што им не проговори као и брату — желе ли још штогод од њега. Па се одједном поче ђаволски да смешка, сав страшан и накомстрешен у ноћној тајанствености:

— Оно, људи... — поче он зверајући тамо овамо: — ја данас лијепо виђех да славу прославити нећу. Заиста је Шајин-бег стигао у хан жеровнички са Дином Чабринином. И помислих да ће право мојој кући, па је и запалиги и мене пребити или убити. А ви би се сјутрадан сви смијали и уз весеље зборили „што је тражио, то је и нашао!..“ Зато се и зарекох: е кад нећу ја моју славу подићи, нека је не подиже ни брат Миљко, нити је прославља моје небратско Козарево... И ево учиних што сам пожелио. Распраших цијело село, те сте сад сви сиротиња као и ја. А ви никад не би могли повјеровати да ја могу овако нешто учинити. Па, ето, виђесте својим очима. Остависте куће, остависте имања, стоку распудисте низ олуновичка осоја, па боси и јадни, а брзо као

на хатовима дојурите на ову лазину усред пола ноћи кад вјештице играју коло с ђаволима око усамљених воденица испод Банова Брда по Жаревима... Тако... Да једном знаднете ко је Рако и да није он само ваша маскара козаревска!.. Је ли тако, брате Миљко, а срећан ти био Свети Јован у пр-качком бучју?!.. А?!.. Здрави ми једну сад, мајковићу!.. Покажи сад овђе своје господство пријатељима и својти!.. Здрав си, први колашински домаћине, из... из... овога бучја!.. Ха, ха, ха!..

Миљко пониче главом као човек који је свестан своје рођене беде, а остали га погледаше готови и да се не љуте више на њега, само кад је овако јуначки дао повод да више не вадају по Козареву турске хатове, па било и трећи дан имали кору хлеба. Али Рако некако увуче главу у рамена, поново се искежено осмехну, па као кад избезумљеник мрцвари своју жртву прозбори:

— А ја, тако ми душе, никога нијесам убио... Ни Турчина ни Србина!..

— Шта? — гракнуше сви на њега.

— То што вељу: нијесам убио Шајина Пештерца!

— Но?

— Он и сад може бити здрав и читав пије у жеровничком хану... Сјутра ће у Козарево на ручак код мене... Казао је то... А ја сам слагао да сам га убио... Слагао!.. Хоћете ли још, е синци мајчини, да знате ко је Рако Обренов из Козарева?!..

Искривљених лица од изненадности, накомстрешени и шкргућући зубима као гладни вуци, људи га почеше заокружавати. Он устаде и поче да се осврће, страшно севајући очима и уверавајући себе да је правилно поступио: кад он, такав крштеник у Бога, не прославља Светога Јована, вала нека га не славе ни други Козаревци.

— Колац!

— Има ли ко сјекиру?

— Колац да убијемо пса! — гракнуше сви у један глас.

А он још једном искези зубе, ђаволски закикота, па као авет проби људску лесу и шмугну низ сурдулину. Бес и оправдана срџба поче да сипље за њим камење и дрвље, угарке и кладе. Пркач затрешта, но Колашин га више не виде. Говорило се само да су у пролеће нађене неке кости у Гркајском Потоку.

КРАЉЕВИЋ МАРКО.

— КОЛАШИНСКО КАЗИВАЊЕ —

Снагом слаб, а изломљене душе, исмејан и испљуван, сеђаше на високој обали језера сињег краљев син. Он је у добу кад његови суврсници напуштају мајчино крило, хватају се бојних седала и стрела отровница да отпочну витешку науку рата крвава и племените забаве господске. Заклоњен шумном трском и високом власуљом планинскога предела, он беше опружио своје танке ножице преко ивице обалске; ручицама жутим као воштанице и сухим као спарушене гране ухватио беше своје подбуло од удараца лице, омашћено као земља влажне језерске околине. Краљевско на њем рухо бејаше растрзано, уваљано и искаљано неком безбожном руком која воли да га види само на крепком, а никако на овако нејаком изданку оних који грозно заповедаху и власно распростираху своје страхотно краљевско величанство. Слабодушни Марко беше се прикрио овде да плаче, да у овакој самоћи кроз сузе излије своје јаде и боле, — оно страшно презирање које му бејаше дар, почевши од његова краљевскога оца па до последњег чобанина у породичној државини.

Мало даље од њега пасијаху на травној обали велика стада краљевске стоке по врстама својим: говеда помешана са небројеним табунима коња, какве су само тадашњи тргови светски давали за велике ратове, упаде у туђе државине и витешке утакмице при дворовима; дугоруне овце и козе, мазге и ослови, на којима се преко стрмених врлети преноси краљевско благо на мору трговцима; припитомљене ко-

шуте и јелени, коже којих топле краљеву ногу на поду, кад се уморан с похода двору врати; у крају велика јата пернатице и паунова, који дивљим кликтањем веселе краљевско станиште, а укусним месом својим за владарским столом драже јуначка и господска грла да их што више блаже рујевином из Хоче и са обала Мора Сињега, а може бити и зато да се види српска госпоштина кад домородно гостолубље буде пробао умни Грк или лукави с мора Латинин...

Та су стада непребројна и најбољега рода, осим једнога црнога ждребета за које нико не зна откад је и одакле у табунима, које се непрестано издваја, бежи у крајеве и вришти, јер га не остављају на миру не само пунокрвци мисирски, но се на њега ритају чак и малени кониски ослови. Оно је све изуједано и изубијано: на местима где се привалила коњска копита, или где су силнички зуби нагњавили месо — израсла је по зарашћењу бела длака, те су свукуд по слабој снази разасути беличасти колутови. Из свежих му рана шиба загасита нездрава крв, а из оних које се на сунчаној припеци, а под убодима несносних ројева муха тек развијају, млази прљави и лепкасти гној, те све то масти и црну длаку и беле колутове тако, да је некад од црнога коњића постало сасвим шарено, пиргаво и суро ждребе. Оно је јадно и мршаво је да му се ребра броје, ноге му се искривиле, а бокови иза кукова сасвим угнули унутра, као да целога лета није окусило ни сламке траве, ни зрна зоби. Кад иде из основа се љуља и шевеља тамо амо, заплеће се и спотиче као да ће сад пасти. И невоља му је: ниједан попасак не прогута без удараца и крвничкога дављења...

Између стада и по њима растурили се чобани Латини, Власи и меропси српскога рода. Неки се исправили уз велике мачуге па одржавају ред, а други са крљуцима као владичанске штаке упућују овце камо је сочнија и неметиљна трава, У grubим доламама, црним кожусима, са опанцима, увијених и стежених ногу у објала, ниских чела и тупих израза,

они представљаху грубу гомилу дивљачке чељади орјатскога порекла. Унаоколо бејаху распоређени стражари са копљима, праћкама и стрелама и чуваху краљевску стоку од изненадне похаре. А на средини, у сенци под високим и гранатим јабланом, сеђаше крупан сточни пристав краљев, сиромашан властеличић, у оклопу и под пуним оружјем. Он лениво гледаше у зрак, и само би с времена на време надимао груди грохотом, дајући тиме маха ропској гомили да урличе кад ждребе завришти од уједа и удараца помамних коња, или кад какав црн или жмирав Арбанасин приђе краљеву сину, лупи га о ледину и наслони на његове слабачке груди свој мрски опанак од коже дивљега вепра.

Плаво језеро равномерно бијаше својим широким валима о брегове, преливаше се на зраку и мрежаше кад о његову стаклену површину ударе крилима лабудови, дивље гуске и норице. Оно бејаше зането својом песмом и својим успоменама на силне бојеве које по његовим дубинама водише страшне немани и невидовности, и бејаше потпуно равнодушно и што јадно ждребе вришти и што краљевски син својим врућим сузама слани његову слатку воду сињу...

А заиста беше грко краљеву сину на овом лепом дану и још лепшем месту. И сам Бог беше неправ према њему. Сви Мрњавчевићи беху обдарени великом снагом и умом, јунаштвом и смелошћу. Његов отац Вукашин беше сав од кости и крви, снаге и мужанства, какво дотле није дало ни Приморје ни Загорје, нити сваколика земља србљанска. Но он, краљевић Марко, сестрић војводе Момчила, који је, од како је бојнога клика, највећи снагом, и према њој носи најдужи мач што се, превијен на оруже-ношчеву плећу, још за два лакта вуче по земљи, — прими у наслеђе да буде најслабији у целој очевој државини, да буде жалосна *мрња*, грђи и од својега претка Мрње о којем приче неће ни да чује силни Вукашин... Марко се сеђаше приповести како га је отац некад хтео бацити у голему Бојану, видевши како је слабуњав. Он је, кажу, с крвавом пеном на

устима доказивао светлој краљици да су Мрње били само краљеви меропси и уљари, а Вукашини — царски краљеви и севасти. Мајка му је спасла живот, али зато он није никад смео видети оца, није имао двора ни дворана, коња, загара ни ловаца, но је на краљеву двору био нижи и од онога Влаха што је краљеву настојнику доносио млеко и скоруп за краљевску совру. Чак кад је цар затражио у Призрен на двор краљева првенца, Вукашин је грубо по скоротечи усмено отпоручио да у њега нема порода. За Марка није хтео у црнило чађаво ни гушчија пера умочити... А он је хтео да живи, да буде понос оца, и царства српскога. Чинило му се да би одједном, чим би га отац само погладио руком по жуту образу, постао толико јак, да би се смео бацити на рамена коњу виловиту што га је краљу на поклон скоро послао маварски кнез и ради којег краљ и дан-дањи поручује из земље черкеске и арацске најезнике да га украте и навикну на ђем челични и српску чизму и калчину... Зато Марко свакога дана бежаше из двора, иђаше за стадима и чобанима на обале језерске. Колико да се заборави. Али опет узалуд. Краљева чељад, као свако робље, бежаше нерасположена према њему и непрестано га исмеваше. Кад би наступило подне, издвојио би се, после учињенога већа, најслабији од чобана, обично какав брдски Влах, и тукао би Марка дотле док би му сузе потекле а на нос и уста ударила крв. Тад је настајао дивљи урнебес: сви чобани искупили би се унаоколо, ухватили у коло, урликали и ударали у разне свирале и дипле, па кад би јадник пао онесвешћен они би застајали и са избезумљеним изгледима робова клицали:

— Уа, краљевићу!... Уа, мрњо мрњавчевићу!...

Тако је са Марком бивало готово свакога дана. Али данас беше превршило сваку меру. Неки приморски Латинин дође на мисао да ухвати оно слабуњаво ждребе, те с осталим чобанима посади Марка на његов, као бритвин рез оштар хрбат, привеза му ноге испод трбуха, обуче му наопако кожух, опали

неколико врелих задланица, па пусти ждребе у сав трк, забивши му пре тога у изрешетану кожу неколико глогових трна. Ждребе јурну у табун, те се подиже ђаволска мешавина. Коњи се уплашише, завришташе, почеше скакати и ударати и ждребе и јача. Изврнут кожух узнездрави свуколику стоку. Хрти и карамани заурлаше, осли зареваше, овце заблејаше, и за тренут па све пође у ковитлац, да се прашина из траве поче дизати. Земља затутње, а клицања проломише зрак да планине почеше одјекивати.

Марко се освести у некој мочарној удољици тек после неколико часова. Он напреже сву своју снагу, побалује дође на обалу језерску, седе да се исплаче и после баци у водену бездан. Сузе му се у неколико редова сливаху низ лице и праху прљавштину и са њега и са руку. Груды му се надимаху од душевнога бола и беху готове да прсну као скленица кад се удари о кам. Он, краљев син, презрен од оца, заборављен од света и испребијан од ове дивље гомиле робова који би требали да му буду понизне слуге! Краљев син, па нимало боље судбине ни бољега живота од онога ишараног ждребета, на које се и ослови ритају својим сићушним копитама. Зато је боље прекинути ово мучење, но и даље бити ругло чак и поганским Власима и каљавим меропсима скадарских долина. Утонуће у језеро и умрети, а ваљда ће му душа прећи у какву крештаву језерску птицу, да после сваке ноћи одлази оцу на прозоре и крештањем му квари уморни сан као каква злослутница. Ваљда ће се тако осветити...

Но баш у тај мах, када беше заустео да изговори слатко име матере своје и да се у језеро хитне, Марко као да чу и привиде како му се неки роб чобанин, ту скоро купљен на тргу за две овнујске коже, кези и шапуће: „Узалуд, мрњо краљевска. Твоју слабу и смрдљиву пут ни водене немани не би кушале. Нема ништа од твога краљевскога величанства!...“ Марко се трже да пљуне на ту купљену ствар, но виде да је то било само привиђење. Али

опет страшна увреда удари по његову срцу као нож. Он изненадно осети неку неодољиву жељу да живи и да се свети. У том тренутку њему паде на памет да горе негде у планини има лековити извор где виле вољу пију и који лечи сваку рану и сваку бољку. Поћиће да га тражи, па ће га или намера намерити, или медведи и сури вуци растргнути... И пође.

С тешком муком изиђе на прву лазину коју окружаваше густа липова и јабланова шума. Седе да мало одахне, но у том причу као да мало дете плаче. Са осећање покри његову изранављену душу. Он лагано пође од шумарка до шумарка, док под једном лиснатом липом не спази златну колевку и у њој до пола откривено детенце, сјајна лица и златне косе, где се немоћно ручицама брани од осица. Марко брзо притрча, одломи једну гранчицу, растера мухе, клече на колена, пољуби остављена малишана, па га поче љуљати и забављати. Колеба он колевку, а срце му се растужило и постало непресушни извор топлих суза. Плаче он да расцвили и дрво и камен. Нариче краљев син сасвим гласно, јеца и јекће, бројећи читаве жалопојке, како је невинашче, по свој прилици, као и он краљеве крви, но јамачно има оца тврдог срца као што је његов, па је бачено овде да га зверови крволочно поједу... Дете се ућутало, гледа га и осмејкује се, али и њему сузе иду као да разуме како се за њим нариче. Марко се још једном саже, уснама му осуши обрашчиће од суза, па настави још гласније и жалостивније.

Марко би брзо препукао, да се пред њим нечујно не обрете дивна жена, сва у сјајном као сунце оделу, божанскога лика и топле милоште, да му се сузе одмах пресекоше. Жена седе, узе дете преко крила и даде му дојку, гладећи га руком по златној коси. Преко колевке погледа Марка и нежно га упита:

- А зашто ти плачеш и наричеш?
- Што сам слаб, па ме свако бије...
- Зар те отац не брани?
- Не. Слабога нико не воли и не брани...

Дивна жена надоји дете, метну га на траву поред себе, покри, и опет погледа на Марка:

— Ти си добар и задужио си ме. Тражи шта хоћеш да ти дам.

— А можеш ли ми дати што ми је од потребе?

— Могу, Марко сине, могу...

— Нећу много — поче Марко да муца: — дај ми да будем јак, да ме више нико не може бити. А очеву златну столицу одринућу као псеће корито, и поћићу кроз земље и градове да браним све слабе и нејаке као што сам ја... Дај ми!

Непозната жена нежно га узе на крило и даде му дојку. И сисаше Марко као да му утроба одавно није видела хране. Жена га одби, исправи на крило, пољуби у чело и обазре се преко њега по лазини, док не угледа један камен, пободен у земљу, но велик као омања колиба. Показа му га прстом и заповеди да га диже. Марко без предомишљања скочи и подиже га до колена, па спусти, а жена га опет позва и даде му дојку. Пошто сам испусти дојку, жена му рече да диже камен. Он се исправи, осети како му силна снага бије кроз тело, те му очи засјаше, а здрава румен удари у лице. Радосно доскочи до камена, плаховито га диже до изнад прсију, али га брзо спусти и задовољно хукну, као да хтеде рећи како га камен умало свега не строши. Жена му и по трећи пут даде дојку и нареди да диже камен. Марко га брзо шчепа, издиже и лудо замахну преко себе. Камен паде у језеро уз такав пљесак и пљусак да стада појурише у ковитлац, а чобани помислише да се језерска неман с халама бије.

— Сад сам јак!..

С оваким радосним ускликом затрча се Марко к чудној жени, па је стаде грлити и љубити као што здраво дете грли своју мајку. Кад га жена матерински поглади по глави, он застаде и поче разгледати своје груди и удове. У том тренутку одећа на њем поче пуцати, те спази како му се мишићи на удовима надимају и расту, а груди шире и он постаје све крупнији и снажнији. С дубоким поштовањем за-

стаде пред божанском женом и са дивљом радошћу показиваше јој своје голе руке како су му набрекле и како рукави пуцају. Жена га још једаред пољуби, па махну руком да иде. Марко појми да је ред да се измакне и пође. Али кад хтеде да уђе у честу, он се изненадно окрену к жени и молећиво проговори:

— О, мајко, смилуј се и дај снаге још оном ждребету шареном!

— Узми и не базирај се више. Ово ћеш дати ждребету, и зваћеш ме само кад ти највећа невоља буде...

Жена при овом откиде неколико стручака неке незнане траве, даде му и удари длан о длан, те све муњевито ишчезе. Држећи траву у руци, Марко се упути пољем и зеленилом право к ждребету. Чобани га спазише и зачудише се. У порасту не беше велик, али му снага изгледаше као наливена. Врат забрекао као дебло, руке као облице, а ноге праве ступе. Помислише да су га у шуми осице испецале, па је отекао. И не гледајући на њих он приђе ждребету и пружи му траву. При том доскака један жерави парип и хтеде да учини по старој навици, но га Марко олако тресну песницом по челу, да се коњ одмах скљока као да му се све четири пресекоше. Чобани потрчаше. Одједном, чудо и са ждребетом. Оно поче на глед да расте и дебља, докле не постаде као утовљени трогодишњак. Ране му за тренут зарасташе, крв и гној застаде и изби на тим местима длака место пређашње крви и гноја. Осим тога сва длака блесну пуним сјајем разноврсних преливања, те из досада прљавога и јаднога ждребета постаде шарац, каквога седло шимширово никад покрило није.

Шарац фркну, удари ногом неколико пута, висну и одскака у табун да мери своју снагу, а Марко, намрштен и страшан, приђе Латинину што га је мало раније онако мучио, и кљуцну га прстом по образу. Са целим гужвама крви роб испљува два зуба, а остали, запрепастивши се од тога, јурнуше на Марка као побеснело робље. Један узмах руку беше довољан да у страшном нереду све као снопље попада

око њега, а он, не мичући се и нем у својем величанству, стајаше као каква планина. Пристав то спази, дојури и, заклоњен штитом, окрену копље. И не гледајући га, Марко се маши за копље и као какву трску изломи га и баци око себе. Сви се следише. Пристав баци штит и као псето паде на колена и поче да моли. То учинише и остали. За Марка беше доста, те кликну Шарца. И баци се див на халу. Земља попусти до шарчевих колена. Као каква стена уз планину, привали се Марко уз високо уздигнути коњицов врат, и ноге му се спуштаху до груди као кратки ступови срчеви. Једнако потоњујући у земљу до колена, Шарац пође напред, осећајући на својем врату место јаких вођица Маркову руку. Земља поче потмуло да тугњи. Чобани поустајаше, побацаше капе у вис и заклицаше:

— Здраво да си Краљевићу Марко, а држи се, земљо, ето ти јунака!..

РЕЧНИК И ОБЈАШЊЕЊА.

Авдес, очишћење, верско умивање код муслимана непосредно пред молитву, управо увод у ову. Бива пет пута дневно каогод и молитва.

Ајмана, хајмана — луда, човек за увесељавање других; будала.

Алах рахметејлесун, Бог да га прости.

Аргатин, аргат, работник, радник, најамник. Код Арнаута и Срба, где је крвна освета, означава онога најамника који за новце убија за рачун оних који то нису могући да чине а хоће.

Арно, харно, добро, говори се у Маћедонији и Призрену.

Аспра, новчић, мали некадањи новац турски. У Ораховцу код Призрена муслиманин и данас ће рећи место две тисуће динара „двадесет ћеса аспре”.

Ахмедија, чалма.

Ашанин, (Ашанка, Хашанка) човек из Аса (из Хаса). Хас је свакако земљорадничка жупа, равница, где су људи земљорадници, према томе подложници, чивчије, а крај чивлук, пронија, руско помјесће. Код Васојевића ово је готово презриви назив за староседеоце Невасојевиће у Полимљу. Ашани су врло ваљани Срби и радници, али су их Васојевићи као горштаци и готово освајачи исмевали због мирнога држања и слабога оружаног одупирања Турцима и Арнаутима. Они су и за њих били раја, па су их често пљачкали као другу веру тако, да је гласити игуман Мојсије Зечевећ био принуђен са олтарских врата проклињати своје братственике ако и даље ове добре људе не буду сматрали за српску и равноправну браћу.

Бакнати, бакнути — пољубити, целивати, нарочито руку.

Барати, тражити.

Батерисати, (тур.) упропастити.

Башибозлук, башибозук (тур.), нередовна војска, самовољци, пљачкаши који су наступали за војском. Реч значи „разбивена глава,” самоглав.

Бедевија, бојна кобила.

- Белић, купа за вино од беле земље; врч.
 Берат (турска реч), декрет, указ.
 Беса (арнаутска), вера, задана реч.
 Бесилка (у Маћедонији), вешала.
 Бечве, сукнене чакшире.
 Бијело Брдо — Суво Рудиште, највећи вис на Копао-
 нику. Тако Колашинци зову тај вис.
 Бимбаша, тисућник, мајор, од реч „бин” — тисућа,
 заповедник батаљона.
 Бир, (арн.) [бири, ибири] син, дете.
 Бисмиљахи, (тур.), помози Боже.
 Бркати, брканица, — мешати, у преносном значењу,
 градити какав заплет; узбуњивати; чинити препаде.
 Бубашир, судски позивар.
 Валаха, валахи, одиста.
 Ветво, ветхо, старо, старудије од одеда.
 Вечна, пакао (Геена вечнаја?)
 Вељахуле (тур.) — буди Бог с нама!
 Вилајет (тур.) — област; отуда валилук место где је
 вилајетска власт. Код Срба значи постојбину, завичај; ви-
 лајетлија — земљак.
 Габел, чергаш; скитач; ненасељени Циганин најнижи
 слој цигански; погрдно чак и међу Циганима!
 Гајле, (тур.), брига.
 Герел, изнемогло лице, старо, болесно на постељи,
 сакато.
 Гља, облик за гле, гледај. (У Ораховцу).
 Делија, самоглав, јуначина.
 Демек, (тур.), дакле, к примеру речено.
 Диванија, луцкаст.
 Дрвеница, стеница.
 Дутки, ветар, глупост, нешто надувано без основа.
 Ђиди, ђидија, неваљалац; погрдно.
 Елбетана, бадаваџиница, где се живи ништа не ра-
 дећи од „елбете”, од „даће Бог.”
 Ефендија, господин; титула само образовану (писме-
 ну) човеку. Ефенди — бенум, мој господине.
 Ешек, магарац.
 Запис, освећено место по планинама или гајевима,
 за богомољу и народне скупове, обично на каквој узвиши-
 ци или рудини код каквога већег храста, липе или бреста.
 Сам назив је дошао отуда што се на такав храст или брест
 урезивао, писао, какав знак, обично крст, да би се то дрво
 чувало од каквога обесвећења. Тих је записа много по Ко-
 лашину и Рогозни, па и по Дреници, (наравно без крста).
 Зарф, сребрни или златни држак у облику полукруга
 за чашице и филцане.
 Здрављење главе, („глава да ти је здраво!” — „при-
 јатељи (браћа, суседи, кумови) да су здраво!”), то је из-

јава саучешћа човеку сжалашћену смрћу у породици. Обрт је овај постао у брдским крајевима где је било крвне освете, јер је слично и код Арнаута. Значење је изјаве саучешћа било ово: „погину, дакле, твој брат (син, синовац, ујак итд.); нека ти останеш у животу, па ће дати Бог да га осветиш!”

Зенђије, узенгије, стремена, бакрачлије.

Зулум (турска), насиље, притисак.

Измећар, слуга.

Инсан (тур.), човек, лице.

Ићиндија, стари трећи час после подне, предвечерје. Код муслимана час треће по реду дневне молитве.

Јармак (тур.), сећи, ситнити; отуда у Србији јарма за прекрупу.

Кадија, судија турски, али не верски но световни, који је судио не по обичном грађанском закону но по Шеријату.

Кадијача, превој на Рогозни, где је 1876. био крвава бој између турске и српске војске, где су и Колашинци имали учешћа.

Каза, турски срез.

Кај, где (у Маћедонији).

Кајмекам, срески турски поглавар; у војсци потпуковник.

Калешо, калуша, из грчког, лепо, црномањасто. („Невесто, око калешо, изведи коња дорија!”)

Канчело, она гужва у коју се савија конопац, кад се успрема, кад се хоће да обеси о клин у вајату или испред куће. Тако се зове и клупко дебела пртена конца врвце.

Капреч, ован предводник, коме се из малена рогови упуте навише да расту.

Капсолача, пушка капислара.

Каурин, каур (ћаурин, ћаур), неверник, управо неверововерник; мухамеданско називање хришћана. Реч је арапска, али је у облику каурин, каур још погрднија него кад се каже ћаурин. Тако је изговара Арнаутин кад хоће да нагрди Србина.

Качкин, бегунац, одметник од власти и закона, од турскога глагола „качмак”, бежати. Отуда данашње „качак” — арнаутски хајдук, одметник. Слично је постање, Качанику, јер значи излаз, управо место кроз које се протрчи.

Кога (од кога), кад ? Маћедонији.

Кокона, жена, супруга; госпођа хришћанска према турској хануми или кадуни. У последње време у турским устима ова је реч значила погрду хришћанске жене која иде отворена лица улицом, гологлава или у шеширу, без шалвара. Тако су пред ослобођење Турци називали европске певачице и свирачице.

Колашин. — Удно Санцака, на падинама Мокре и Рогозне, изнад Косова, петнаест километара више Митровице уз Ибар па до Рибарића, протеже се брдовита горштакка жупа или нахија Колашин. Његова северна граница иде билом Рогозне, а крајња му је јужна тачка на брду више Рудника у срезу дреничком. Својим горњим током протиче кроз њега река Ибар.

По старој управној подели Колашин је припадао Босни, јер је баш код данашње митровачке железничке станице била међа између два турска беглербегства: Румелије и Босне. После аустриске окупације Босне и Херцеговине крај од Митровице до Пљеваља постао је посебна јединица и добио назив Ново-пазарскога Санцака (отуда сад Санцак), али је 1883. године Дервиш Паша, из неких нарочитих турских разлога, а по наговору арнаутских првака и митровачких ага, издвојио Колашин из те целине (из Рашке Области) и додао га Митровици, која је управо почела постајати град. Тако је Колашин припао Румелији. Та околност за њега није била без трзавица, јер су му одмах навалили румелиске уредбе и порезе, десетке и ђумруке, па су чак покушали да у аграрном односу замене босанску низамију са румелиским одредбама. Све је то изазвало у њему много покрета. У тим покретима Колашин је умео вешто да се сналази и завава Цариград готово до уочи ослобођења. Том приликом је показао сву своју српску отпорност и постао углед за друге наше жупе.

До ослобођења Колашин је био подељен на четири кнежине, имао је прилично самоуправе, признате од власти за своје унутарње послове. Имао је два манастира, своје свештенике и вазда бар по једну школу. Чинио је за себе један протопопијат иако мали. Становници су му већином стари Рашани, онакви исти какви су по Рогозни и изнад Новог Пазара. Говор им је херцеговачког типа.

Садељани су из десетерца са свима његовим врлинама и недостацима — ваљда крајњи огранак Динарских Срба, пружен ка Скопљу. Крај је брдовит и сиромашан. Заслуга му је пред данашњицом што је читаву стотину година био последња брана арнаутском надирању на север.

Конга, канга, конгетар; арн., песма, песмар, певач.

Кордуна, краћа пушка острагуша бечкога порекла, којом су до мартинке били наоружани турски гранични стражари (кодруни, граничари).

Коџобаша, кнез, нахиски први кнез, отуда Коца-Милош — Кнез-Милош, управо „Најстарији Кнез”, Милош.

Кревати, дизати, подизати, (у Македонији).

Крљук, онај велики кукасти штап овчарски, којим враћају непослушне овце и нагоне их на пут. Тај се штап нарочито урешава резбаријом.

Кучина, кучиња — кучад.

Лалош Колашинац, пре стотину година хајдук и бунтовник колашински. Погинуо у једном јуначком боју на Рогозни испод врха Млијечњака код Куртова Гроба. Два гробља, једно до другога, сведок су те борбе и погибије. За Лалоша су везане бајке као за старинског јунака и бранича сиротиње раје.

Лаута, код Арнаута гусле; лаутар — гуслар. Те су гусле као и наше и уз њих се пева десетерцем као и код нас. Од нас су позајмили и начин певања.

Лонца, најпре зграда (од тал. лођа), после збор, скуп; зелена лонца — скуп под ведрим небом.

Луђи, луђе — људи, у Маћедонији. Васојевићи кажу слично „љуђи”.

Мака, мока — мука, брашно, (у Маћедонији).

Манга, погрдно за Цигане.

Мангура, мангар, ситан турски бакарни новчић.

Мераба, исламски верски поздрав: „мир ти”, „да си благословен!”

Мертурија, жупа малисорска у северној Албанији.

Металик, метални новац турски од десет пара; марјаш.

Меџидија, турски новац: златна 100, а бела 20 гроша мириских, здравих, златних.

Милет, народ, племе, по раси.

Мирија, порез, данак; иначе реч **мирије** (турска) значи државно, службено.

Мићол, Мићоглу, Мићин син, чувена породица у Бабину Мосту на Косову, свакако стара и још докосовског порекла, српска. Турци су ретко давали коме од хришћана овако презиме са „оглу”, јер се то давало само племству и одличницима. Наше херцеговачке Соколовиће прозвали су „Соколи” — Сокол-оглу, скраћено „Соколи”. Исти је случај са презименом албанскога председника Ахмед бега Соколовића: Сокол-оглу, Зогољи Зогу. Мићоли су били царски соколари у том крају.

Мољени, (арн.) напред, потрчимо.

Морава, Србија; тако су је Турци звали кад не би хтели да изговоре мрско им име „Србија”. Тако је Србију називала и раја у звању, да је чиновник не би осумњичио да је противник царевине. Иначе Срби у Турској примали су ову реч од Турака као погрду, омаловажавање српскога народа, као кад би им и опсовали Србију. Зато у причи „Стал Кијева” јунак исте пркосно изговара „Србија”, кадгод Арнауті рекну „Морава”.

Најсетње, сетње, најзад, на послетку.

Нона, ноне, (араутски) мајка.

Објала, калчине, завијачи.

Одун, (тур.), дрво.

Онбаша, десетар, каплар.

Орман, жупа у призренском округу, потурчена и поарнаућена.

Петрибор, Петербург, Петроград.

Потур, потурица, потурчењак, погрдан израз.

Прашати, питати.

Предавник, издајник, издајица.

Пркач, једна дуга и веома врлетна сутеска на левој веризи Рогозне баш према Кадијачи.

Прокопље, у Колашину тако зову Прокупље, град св. Прокопија.

Пувки, (дутки и пувки), ништарија, ветар.

Пуљити, гледати.

Рахмани-рахим, милостиви и добри.

Рсуз, бозобразник, лопов.

Сагенацке, садекарце, сад.

Сакати, искати, желети.

Салко из Црниша у Штавици, знаменити хајдук и потурица, отац данашњег злогласнога качака Фериза Салковића, погинуо за ослобођења.

Својачница, свастика.

Секоја, свекоја, свака.

Система, чувена црногорска острагуша до „Московке”, руске брзометке.

Скачки, скакавци.

Суз! ућути, умукни.

Табија, бастион, утврђење за топове око градова.

Талахи (Валахи, биљахи, талахи) мухамедански облик заклетве, од прилике „Тако ми Бог помогао!”

Таксират, Арнаути позајмили од Турака, значи несрећа, зли час, зла коб.

Тарчуг, кожна јарећа торЗба, коју Арнаути носе око струка.

Тевабија, пратилац, оружани садруг, онај који је не само телохранитељ но и сабеседник, пријатељ господарева. Према томе тевабија није по правилу којеко, но вазда одличник.

Тевтер, рачунска књига, службени списак. Отуда тевтердар, тајник, главни писар или старешина канцеларије.

Торбеш, (у Маћедонији) потурица; погрдније од речи пстур. Означавала потурчена Србина који, иако се преверио, није од Турака ништа примио ни у погледу вере ни у начину живота, нити зна ни турски ни арнаутски. Најнеугледнији потурица, најновији, и због тога најмањи за поштовање. Торбеши су и они потурчењаци из околине Призрена и Тетова, којима се подсмевају и Турци и Срби.

Токмење, такмичење.

Тунгатјета (арн.) „продужио ти се век, много ти година, здраво био, живио”, руско „здравствуј”. У Албанији се тако сви без разлике поздрављају при сусрету. Наши

Арнаути то кажу бегу, аги, својем барјактару и врло ретко (и то данас) којем одличном Србину. По њихову обичају то је поздрав нижега вишем, али су католички Арнаути у Албанији успели да такав поздрав одомаће и њиме изравнају све сталеже и положаје. Данас и председник арнаутске републике мора и последњем малисорском голаћу одговорити на поздрав са „тунгатјета“.

Ђафир, јаче но ђаур а истога ,порекла; безверник

Ђурак, огртач постављен кожом.

Улема, учитељ, учени верски човек, законик.

Фис, племе, род, братство.

Фустан, сукња; фустанела — кошуља коју у набору носе Тоске и Скадрани; види се на сликама Паје Јовановића.

Хајван, стока, марва, живинче.

Хајин, хајдук.

Хак, право, одмазда, наплата.

Хасија, силник, одметник.

Целина, леденица, млетачка мала пушка.

Чаре, излаз, спас.

Чипчија, кмет, земљорадник.

Чучело, страшило, плашило.

Џенабет, обешањак.

Џилитовање, игра на коњу, потиче из старине, кад се бацао џилит, копље.

Шеду — билахи, нешто налик на заклетву нашега сељака „самртнога ми часа!“ Тај израз употребљују муслимани и као заклетву и као предсмртну молитву, која од прилике значи „сведочим веру у једнога Бога“.

Шеш — беш (шест — пет), персиска игра на табли.

САДРЖАЈ:

	СТР.
1 Битољски Богалџи	3
2 Рођак	27
3 Љута неман	33
4 Стал Кијева	39
5 Њихова мржња	53
6 Кад мртви прозборе...	58
7 Уклетва	64
8 Попут Страхињића...	72
9 Суђенога тренутка...	77
10 Њен суд	85
11 На месечини	90
12 Кнез	97
13 Крај прага	103
14 Злате из Слатине	108
15 Субаша	134
16 Муке	142
17 Последњи трзај	147
18 Васова Ђеца	155
19 Рако Козаревац	164
20 Краљевић Марко	184
21 Речник и објашњења	193

